

Ára: 1150 Ft

A TK Politikatudományi Intézet és a Napvilág Kiadó legújabb közös kötete

A COVID-19 járvány nemcsak egészségügyi probléma, hanem egy, a politika számára külső hatások által gerjesztett válságjelenség is. A hidegháború óta nem volt egyetlen esemény sem, mely ekkora hatást gyakorolt volna a politikai aktorokra. Ezért ezzel a helyzettel a politikatudománynak is feladata van: a tanulmánykötet 12 írása a járványnak a politikai térre és cselekvőkre vonatkozó hatásait járja körül.

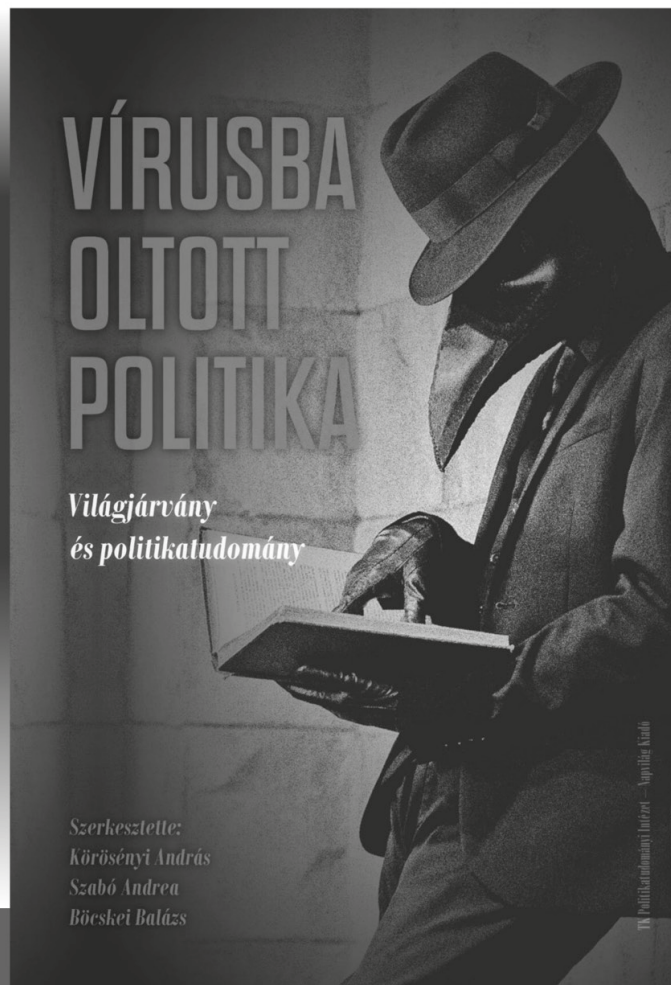
**VÍRUSBA OLTOTT
POLITIKATUDOMÁNY**
Világjárvány és
politikatudomány

Szerkesztette:
Böcskei Balázs
Körösenyi András
Szabó Andrea

Napvilág Kiadó
2020. december

*Nálunk állandó
kedvezményrel
kapható!*

www.napvilagkiado.eu

MOZGÓ VILÁG

2021/1

1

MOZGÓ VILÁG

2021/1

Identitás: Fodor Évával beszélget Rádai Eszter • Csepeli György esszéje • Karsai László tanulmánya • Szél Dávid esszéje

Demszky Gábor naplója • Háy János Vietnámról • Markó Béla, Berta Ádám és Vörös István versei

Almási Miklós • Csengery Kristóf • Dalos György • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Háy János • Kőrösi Imre • László Ferenc • Mélyi József • Parászká Boróka • Pető Iván • Révész Sándor • Stuber Andrea • Vadas József • Végel László

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a Mozgó Világ folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41

Mozgó-lexikon
A–Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Az abszurd Shakespeare. Rendhagyó olvasópró-bák* (2020).

BERTA ÁDÁM 1974-ben született Szegeden. Író, műfordító, az Európa Könyvkiadó szerkesztője. Legutóbbi könyve: *Nem attól vizes a hal* (2019).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

DEMSZKY GÁBOR 1952-ben született Budapesten. Jogász, szociológus, politikus. 1990 és 2010 között öt cikluson át Budapest főpolgármestere. Legutóbbi könyve: *Láthatatlan történeteim* (2012).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MÚOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HÁY JÁNOS 1960-ban született Vámosmikolán. Író, költő, illusztrátor. Legutóbbi kötete: *Ne haragudj, véletlen volt* (2020).

KARSAI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora. Legutóbbi könyve: *Szálasi Ferenc naplói* (1942–1946) (2016).

KÖRISZ IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

LÁSZLÓ FERENC 1976-ban született Budapesten. Történész, kritikus. A Magyar Narancs belső munkatársa, a Revizor kritikai portál szerkesztője.

MARKÓ BÉLA 1951-ben született Kézdivásárhelyen. József Attila-díjas költő, író, politikus. Az RMDSZ volt elnöke. Legutóbbi könyve: *Amit az ördög jóváhagy* (2019).

MÉLYI JÓZSEF 1967-ben született Budapesten. Művészettörténész, a Magyar Képzőművészeti Egyetem oktatója.

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÁDAI ESZTER 1946-ban született Budapesten, Pulitzer-emlékdíjas újságíró.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főmunkatársa, a HVG munkatársa.

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplói. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

SZÉL DÁVID 1981-ben született Budapesten. Tanácsadó szakpszichológus, egyetemi oktató. Legutóbbi könyve: *Útközben – Egy életközepi válság Skype-terápiája* (2019).

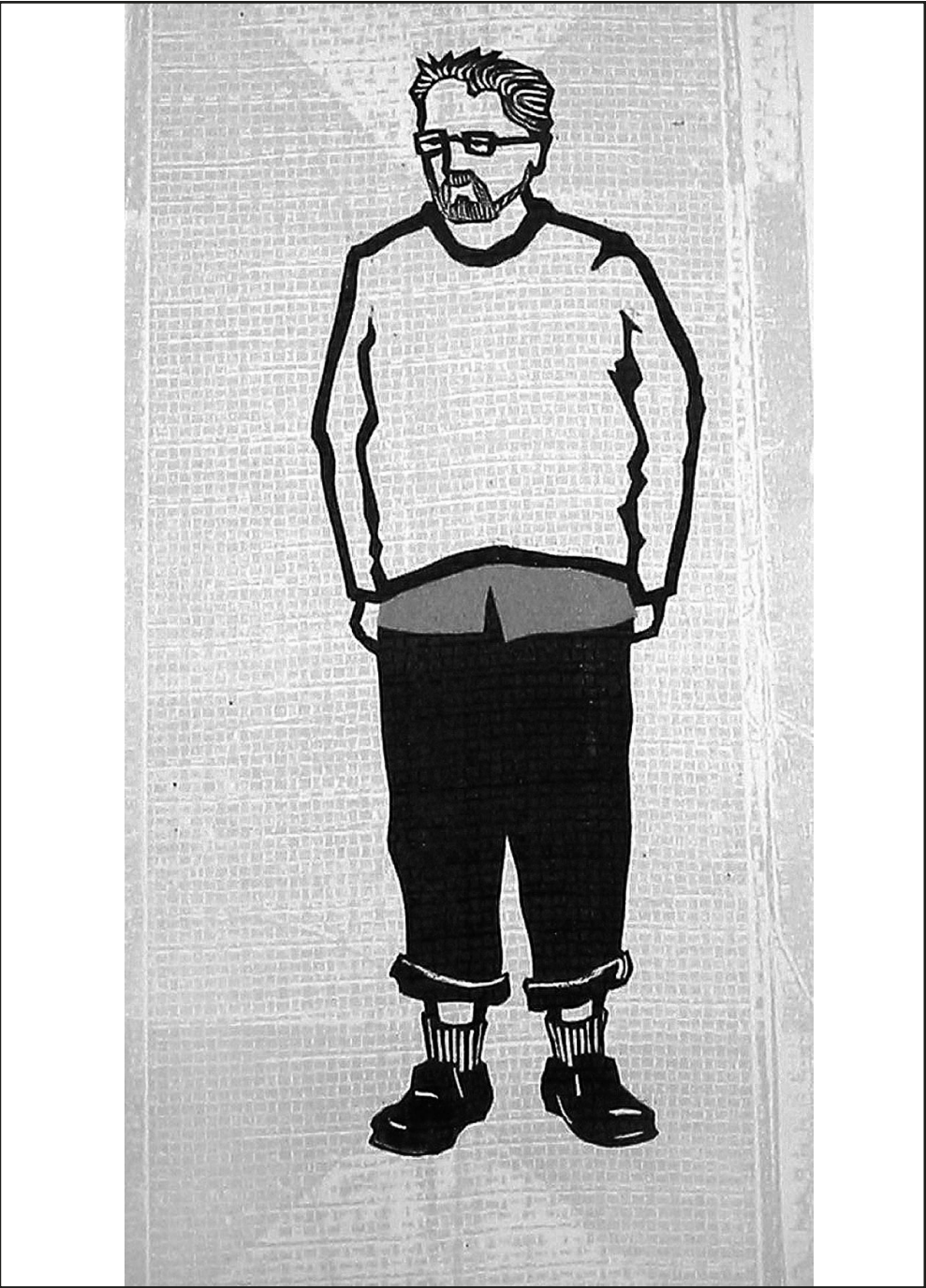
VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Temetetlen múltunk* (2019).

VÖRÖS ISTVÁN 1964-ben született Budapesten. Költő, író, irodalomtörténész, esszéista, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára. Legutóbbi könyve: *Thomas Mann kabátja* (2017).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Földő Gábor munkái

Identitás

Rádai Eszter	3	A Fidesz üldöz mindenféle másságot
<i>Beszélgetés Fodor Évával</i>
Csepeli György	14	Az elvett név <i>Esszé</i>
Karsai László	22	Fajvédők, fajgyalázók <i>Tanulmány</i>
Szél Dávid	33	Magas labda <i>Esszé</i>
Gárdonyi László	39	A történelem alatt – <i>Födő Gábor munkáiról</i>
Berta Ádám	43	Nem hittem, kipróbáltam és nyertem,
Szív együttes <i>Versek</i>
Markó Béla	45	IGEN, IGEN, NEM, NEM <i>Vers</i>
Vörös István	47	Celan-szónáta (öt változat ugyanarra a versre
és ugyanarra a történetre) <i>Versek</i>
Háy János	52	Teli bőrrönd, üres szív <i>Vietnámi útinapló</i>
Demszky Gábor	65	Láncszemek <i>Napló 1990-ből</i>

Hónapló

Hargitai Miklós	85	Kár
Dalos György	88	Gyöngyhalászat
Végel László	92	A felesleges Jónás
Parászká Boróka	95	Tűzföld

Reflex

Révész Sándor	99	A politikus csizma díja

-ról, -ről

Pető Iván	109	Szabadnak szerették – volna
Kőríz Imre	112	Előhang egy remekműhöz
Stuber Andrea	117	Távszínházi élet
Csengery Kristóf	121	Ellentétek és hasonlóságok
Vadas József	124	Napraforgó telep Pásztoron
Almási Miklós	127	A képíró tekintete
Mélyi József	131	A világ vége
László Ferenc	134	Péter nyer / Fogynom kéne 5 kilót

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára hét éven át nem változott. A hozzánk való ragaszkodást köszönjük, most azonban a lap fennmaradása és jövője érdekében arra kényszerülünk, hogy szerény áremelést hajtsunk végre. Ennek megfelelően 2021 januárjától az áruspéldányok 1150 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj pedig 10 980 forint lesz. Abban bízunk, hogy mindez nem retenti el lelkes olvasótáborunkat attól, hogy minket válasszon. A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefon-számon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu. Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

nka
Nemzeti Kulturális Alap

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

UK
Új Köztársaságért
Alapítvány

LENTUS Kft.

Felcsuti Péter
Bojár Gábor
Kende Péter
Kornai András
Nyíri Pál
Szelényi Iván
és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2021/január

negyvenhetedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Papp Aranka (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).

Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ugyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Identitás

A Fidesz üldöz mindenféle másságot

Fodor Évával beszélget Rádai Eszter

Kezdjük két idézettel: „A normális magyar ember nem is érti, mi az a gender” – mondta a magyar miniszterelnök nemrég. És a másik idézet ugyancsak tőle: „Máris itt van az asztalon Soros György műhelyéből a migrációs és a gender akcióterv. Ideje volna pontot tenni Soros György európai ámokfutásának végére.” Önnek, a téma kutatójának mi a véleménye ezekről a kijelentésekről?

Nézzük az elsőt, amelyik az állítólagos normális magyar emberről szól: szerintem a miniszterelnök téved, ma már – főképp és leginkább épp az ő, illetve a kormányához közel álló média jóvoltából – elég sokan tudják, vagy azt gondolják, hogy tudják, mi az, hogy „gender”, hiszen szinte nem múlik el nap, hogy ne hallanának róla. Csak a *Magyar Nemzet*ben negyvenhét olyan cikk jelent meg decemberben, amelyben a „gender” szó szerepelt. Tényleg. Megszámoltam.

Azt mondja, hogy most épp a kormányzó pártok politikusai, illetve a kormányközeli média tesz jó szolgálatot ezzel a gendertudománynak?

Azzal, hogy folyamatosan napirenden tartják a kérdést, kétségkívül népszerűsítik a fogalmat, ahogyan annak idején a CEU-t is népszerűsítették az ellene indított támadással.

Viszont amit mögé képzelnek sokan – a kormánypártok felől, illetve a mé-

diából érkező folyamatos agymosás következtében –, az valami szörnyen természetellenes és beteges dolog, sőt – amint például Orbán Viktor idézett mondatában is szerepel –, akcióterv a „magyar emberek”, sőt a gyerekeik nemének tömeges megváltoztatására, férfiból nővé vagy nőből férfivá való átnevelésére, átoperálására.

Valóban, bár sokan hallották már azt a szót, hogy „gender”, viszonylag kevesen értik, hogy milyen értelemben és milyen célból használja a társadalomtudomány. Az elmúlt harminc év nemzetközi nemi egyenlőségi politikája (gender equality policy) nem vált különösebben népszerűvé Magyarországon, és erről nem csak a mostani kormányzat tehet. De ennek hiányában most a kormányközeli média ezt a keletkezett űrt egy nett kis konspirációs elmélettel tudja betölteni. Abban a negyvenhét *Magyar Nemzet*-beli cikkben például a leggyakrabban a bevándorlást, az Európai Uniót és Soros Györgyöt asszociálták a gender szóval – nem az egyenlőtlenséget, a növekvő női szegénységet, az életesélyek különbözőségét, de még az anyaságot sem. Viszont egy népmesékre jellemző ívű történetet mondanak el: Soros György és gonosz „spekuláns” barátai világuralmi terveik megvalósítása céljából ránk akarják kényszeríteni az idegeneket – vagyis a bevándorlókat,

más vallású, más etnikumú, diverz szexualitás identitású embereket. Az EU-t már legyűrték, csak a kiccsi, de bátor magyarság – a magyar kormány – próbál ellenállni, hiszen mi, magyarok nem kérünk a bevándorlókból, inkább a gyermekszülést, a családot és a nemzetet részesítjük előnyben. Vagyis a „gender” szót, amint ebből a kis történetből is látszik, az idegenek jelzésére használja a kormányközeli média, illetve a „gender lobby”-t a liberális befogadáspolitikai szinonimájaként. Az sem véletlen, hogy míg korábban, ha magyarul beszéltünk róla, a „társadalmi nem” kifejezést használtuk, most viszont a kormánybarát sajtó lelkesen felkarolja a fogalom angol megfelelőjét, ezzel is jelezve a dolognak a magyar néplélektől és a magyar nemzettől való idegenségét.

4

Azt mondta az előbb, hogy az idegenek, az idegenség jelzésére használja ezt a szót a kormányközeli média – és nyomában a közönsége is. Én például a közösségi médiában zajló különféle diskurzusokban tapasztalom gyakran liberálisnak a legkevésbé sem nevezhető kommentelőktől, hogy megszemélyesítik a fogalmat, például azt írják: „Még csak az kéne, hogy a genderiek ide jöjjenek, nincs nekünk szükségünk rájuk!” Vagy: „Nekünk itt ne genderkedjenek az agresszív LMBTQ-hordák, maradjanak ott-hon!”

Ugye nem kell mondanom, hogy a gender egyáltalán nem ezt jelenti a társadalomtudományi elemzésekben. A szót magát egyébként angolszász második hullámos feministák hozták be a köztudatba, amikor az 1960-as, 70-es években azt akarták hangsúlyozni, hogy a nemünk és a

hozzá kapcsolt társadalmi szerepeink nem eleve elrendeltek, nem biológiai szükségszerűségek, hanem változtathatók, és állandóan változnak is. Olyan tényeket kellett bizonygatniuk, hogy a nők agykapacitása nem kisebb, mint a férfiaké, következésképp ők is alkalmasak magas szintű értelmiségi vagy vezetői munkára. Vagy hogy nem feltétlenül kell elfogadni, hogy a nők alapvető és egyetlen igazi hivatása, mert hormonálisan erre vannak predesztinálva, a gyermekszülés, a gyermek gondozása és a család körüli teendők ellátása. Megkülönböztették tehát a biológiai nemet („sex”) és a társadalmi („gender”), és azt mondták, bár vannak biológiailag meghatározott tulajdonságaink, de ezekből nem szükségszerűen következnek a nőknek és férfiaknak akkor az USA-ban vagy Nagy-Britanniában kijelölt társadalmi nemi szerepek, a létező nemi sztereotípiák. Mára már egyébként a feministák egy része, illetve a gender studies diszciplína kicsit másképp gondolkodik erről a sex/gender különbségről is.

Hogyan másképp?

Na ez az, ami garantáltan kiveri a biztosítékot az emberek többségénél. Elképzelhető egy olyan érvelés is, mely szerint a biológiai tulajdonságaink is társadalmilag értelmezettek, tehát a társadalmi folyamatok során nyernek értelmet. Nincs tehát különbség igazán közöttük, a sex és a gender ugyanaz. Mondok egy példát. Az épp megszületett csecsemők sok mindenben különböznek egymástól, mégis a pénisz megléte vagy hiánya az, ami szerint olyan kategóriákba soroljuk őket, amelyeknek hosszú távú jelentőségük van. Nem érdekel

például bennünket a fülük mérete vagy a kisujjuk hossza, esetleg a szemük színe, pedig ezek szerint is kategorizálhatnánk, ezek is genetikailag meghatározott jelenségek, ahogy a nem is. A pénisz természetesen az utódnemzésben való részvétel miatt fontos, de a jövőben ez a folyamat is változhat, és akkor elképzelhető, hogy a pénisz megléte szerinti kategorizálás is elveszíti fontosságát, esetleg nem is kategorizálunk, vagy nem kettő, hanem több kategóriába soroljuk a csecsemőket. A történet lényege az, hogy a sok biológiai különbség a társadalmi választások és szükségyszerűségek miatt nyer értelmet, és nem fordítva. Nem csak és nem elsősorban a biológia determinálja tehát a társadalmi folyamatokat, ezen belül a nemi kategóriák meglétét és jelentőségét, hanem fordítva is igaz mindez.

Voltaképpen mikor kezdődik el az ember életében a nemi sztereotípiák szerinti nevelés?

Abban a másodpercben, amikor megszületünk, tehát amikor az orvos vagy a baba ránéz az újszülöttre, és kinyilatkoztatja, hogy fiú vagy lány. Az esetek jelentős részében ezt a látható biológiai jellemzők alapján teszi, máskor ezek a jelek nem teljesen egyértelműek, de valamilyen kategóriákba akkor is belezárják a csecsemőt. És ezen a ponton, ebben a pillanatban elkezdődik a tanulás. Ma, az ultrahang korában már korábban is, amikor anyuka és apuka, esetleg két leendő anyuka vagy két leendő apuka megtudja, hogy a várt gyermeküket melyik kategóriába fogják sorolni, és ennek megfelelően kezdenek gondolkodni arról, hogy rózsaszín vagy kék rugdalózót vá-

sároljanak neki, a nemének „megfelelő” játékokat vegyenek, és esetleg eszerint rendezzék be a gyerekszobát is – ilyen módon a szülők már a születése előtt hatást gyakorolnak az anya hasában növekvő magzatra, a későbbi csecsemőre. Tehát voltaképpen már a születés előtt elkezdik a gyerekek nemi sztereotípiáknak megfelelő nevelését, a nemi kategorizálás gyakorlatát.

Azt tudjuk, hogy szabadon, „legálisan” 2019-ig lehetett a gender studies egyetemi tárgy Magyarországon, akkortól tiltotta be ugyanis a társadalomtudományi karokon az Orbán-kormány az oktatását. A kezdetek azonban, tehát hogy mikor lett része az egyetemi oktatásnak ez a diszciplína, sokkal bizonytalanabbak. Ahogyan egyébként a fogalom közbeszédben való helyes használatának, elterjedtségének a mértéke is.

A „gender” – tehát a társadalmi nem kifejezés, vagyis a férfiak és nők közötti viszony – mindig a társadalmi elemzés tárgya volt, nem is beszélve az irodalomról, a művészetekről. Hogy ne menjünk túl messzire, Magyarországon 1945 után hangsúlyosan az államszocialista politikai program része lett a nők emancipálása. Ez, ugye, csak akkor lehetséges, ha nem gondoljuk eleve elrendeltnek, biológiaiainak a férfiak és nők szerepei közötti különbségeket. Nem nevezték mindezt „gender”-nek, mert a kifejezés afféle nyugati dolognak számított, és nem is voltak kifejezetten radikális elképzelések, de a nők társadalmi szerepét változtathatónak gondolták, például az anyaság mellett fontossá vált a részvételük a fizetett munkában, ami korábban főleg a férfiak feladata volt. Tehát

a koncepció létezett, és emlékszem a 80-as években is egyetemi kurzusokra, amelyeken a téma szerepelt, ahogy ma is több ilyen típusú tárgyat tanítanak. De kifejezetten a „gender studies”-t, mint mesterszakos programot először a CEU-n akkreditálták Magyarországon „társadalmi nemek tudománya” cím alatt. Emlékszem, komoly ellenállásra számítottunk, amikor beadtuk az akkreditálási kérvényt, de megjegyzés nélkül átment az anyag. Ez 2007-ben történt. A „gender” szó azonban – eredeti jelentésétől nagyrészt függetlenül – igazán „népszerűvé”, közhasználatúvá az Orbán-kormányok ideje alatt, az ő „segítségükkel” vált, mert ők láttak benne politikai felhajtóerőt.

És idővel „témafelelőst” is állítottak mellé a családokért felelős tárca nélküli miniszter, Novák Katalin személyében. Akinek – ennek megfelelően – nem a női jogok és az úgynevezett női témák vitele és képviselete lett a feladata, hanem ellenkezőleg, a klasszikus női szerepfelfogás és az antigender szemlélet megszemélyesítése és propagálása. Legutóbb akkor gyakorolta ezt, amikor – az anyai szerep elsődlegességét hangsúlyozandó – a férfiakkal való versengésről, a „bérversenyről” igyekezett lebeszélni nőtársait.

Amit Novák Katalin mond gender témában, az azért különösen vicces, mert ő épp az élő megtestesítője annak, hogy a női szerepek társadalmiak, és igenis változnak időben és térben. Száz évvel ezelőtt Novák Katalin nemhogy miniszter nem lehetett volna, de még választójoga is csak alig, és az is csak akkor, ha tud írni és olvasni, ami nem volt jellemző a nők jó részére. Másrészt

egy női miniszter szájából meglehetősen komikus azt hallani, hogy a nők számára mennyire kielégítő életpálya a gyermeknevelés. Ettől eltekintve persze híven képviseli a kormány nőpolitikáját, ami egyrészt gyerekszülésre, másrészt a fizetett munkában való részvételre sarkallja a nőket. Mindkettőre egyszerre – de ez nem ellentmondás, és ez az általános nemzetközi tendencia, nem kizárólag magyar jelenség. A nőket tehát nem akarják visszakergetni a konyhába, az otthon falai közé – ahogy például a 90-es évek elején voltak erre halvány próbálkozások a rendszerváltás utáni ideológiai kavarással. Amiben különbözünk ennek a nőpolitikának a nyugati verziójától, az az, hogy bár nagyon is fontos és szükséges mind a család, mind a gazdaság számára a nők munkaerőpiaci jelenléte, de azt is elvárjuk, hogy ne versenyezzenek a férfiakkal, hanem elégedjenek meg másodlagos szerepekkel. Elég, ha mondjuk félállásban dolgoznak, és nem annyira fontos pozíciókban, vagy ha mégis, akkor se várjanak érte ugyanakkora fizetést – ahogy ezt Novák Katalin is elmondta az emlegetett videóüzenetében. Tehát ez nem a 20. század eleji konzervatív elvárás, hanem sokkal inkább egyfajta 21. századi dupla kizsákmányolás. Másrészt a különböző nőcsoportoknak különböző szerepeket szán a kormány, ami a nők közötti egyenlőtlenséget tovább növeli; a családsegítő intézkedések juttatásait például nagyobb mértékben élvezhetik a középosztálybeli, jobb anyagi helyzetben levő nők, mint a szegények. Valamelyest az utóbbiakat is támogatják, de őket inkább a munkaerőpiac alacsonyabb presztízsű,

jóval szerényebb jövedelmi viszonyokat jelentő területeire igyekeznek terelni, például a közmunkába, ami egyébként ennek megfelelően el is nőiesedett az utóbbi években. Vannak egyfelől a közép- és felsőbb osztálybeli, iskolázottabb nők, akik, mint a miniszter asszony javasolja, vagy az otthon falai között találják meg a maguk kiteljesedését, vagy – a kormány kisgyerekes anyákat munkába visszaállító intézkedései, például a gyed-extra segítségével – anyaként is a munkában, a munkaerőpiacon. És vannak a szerényebb körülmények között élő, gyakran vidéki nők, akiket viszont kifejezetten alacsonyabb kategóriájúnak számító, alulfizetett, prekárius állások felé terelnek, illetve olyan munkahelyeket teremtenek számukra, amelyekben elsősorban gondoskodó tevékenységet fejthetnek ki, elképesztően kevés pénzért. A valódi családbarát intézkedésekben egyébként nem erős ez a kormány, tehát bár ajánl anyagi motivációt a munkába való visszatéréshez, de a munkahelyeken már nemigen próbálnak olyan helyzetet teremteni, például rugalmas munkaidővel vagy home office lehetőségekkel, hogy a kisgyerekesek is odaérjenek az óvodába a zárás előtt. És persze minden ilyen intézkedés elsősorban a nőket célozza meg, mintha apja egyik gyereknek sem lenne. Ez az az üzenet tehát, amit Novák Katalin közvetít, ahogyan Kövér László és a kormány más tagjai is egyébként, kicsit más megközelítésből, a dolog különböző aspektusait hangsúlyozva.

Összhangban egyébként a kormány társadalompolitikájával. Hogyan kapcsolódik mindehhez a családon belüli

erőszakról szóló isztambuli egyezmény ratifikálása körüli huzavona, hogy a magyar kormány mintha épp kihátrálni készülne belőle? Ön nemrég egy a Helsinki Bizottság által szervezett beszélgetésben arra hívta fel a figyelmet, hogy ennek a vonakodásnak, amivel egyáltalán nem vagyunk egyedül (az Európa Tanács harmincnégy tagállamából tizenegy nem írta alá az egyezményt, köztük kilenc volt szocialista ország), az igazi oka a gender-problematika elutasítása. Mostanában egyébként arról is hallani híreket, hogy Orbán Viktor az Európai Unió más fontos döntéseivel is csak akkor hajlandó egyetérteni, bizonyos dokumentumokat aláírni, ha azokban nem szerepel a gender szó.

Így van, itt a magyar kormánynak az az egyébként teljesen abszurd és nevetséges állítása, hogy ez a fogalom nem létezik, csak arra szolgál, hogy elfedjen valami ennél sokkal fontosabbat. Például azt, hogy nem hajlandó valóban húsba vágó intézkedéseket meghozni a nők elleni erőszak megakadályozása érdekében. Vagy az EU nemi egyenlőséget elősegítő akciótervének elutasítása, aminek a célja az, hogy ne kelljen azokat az intézkedéseket meghozni, amelyek a nőknek a férfiakéval egyenlő életlehetőségeket garantálnak. Ezek gyakran költségesek, vagy – ne adj’ isten! – konkurenciát teremtenek férfiaknak, vagy épp a munkáltatóknak kerülnének pénzbe. Na, ilyen intézkedésekre a magyar kormány nem hajlandó.

Amikor törvénybe foglalják, hogy az emberek nem válhatnak nemet, tehát hogy a születéskor meghatározott nemüket kell egész életük során valamennyi iratukba beleírni, akkor

ennek a rendkívül embertelen döntésnek az amúgy nagyon kevés érintett nem célpontja, csak eszköze, még ha őket, az ő életüket teszik is ezzel tönkre. A cél valójában politikai: az igazán fontos, a társadalmat esetleg átalakító intézkedések elkerülése, a férfiak intézményesült társadalmi előnyeinek fenntartása, illetve egyfajta politikai szabadságharcnak tűnő feszültség gerjesztése az Európai Unió „gender lobby”-ja, sőt a teljes EU ellen. Így lehet azzal a hülyeséggel ijesztgetni embereket, hogy külföldön a gyerekeket a szülők arra buzdítják, hogy ide-oda váltogassák a nemüket, és ebből a célból kicsi gyerekeket is hormonokkal kezelnek. Ezt nem én találok ki, elrettentésül ilyen történetek sorakoznak a kormány-sajtóban. Ez az antigender diskurzus tehát több célt szolgál: politikai legitimációt biztosít a „szabadságharcos” kormánynak, egyúttal lehetőséget kényelmetlen és költséges intézkedések elkerülésére, miközben egyfajta kinyilatkoztatást is jelent arról, hogy a magyar kormány a magukat antigenderként definiáló, keményen antiliberális nemzetközi jobboldali mozgalmakkal szimpatizál. Ebből remélve politikai tőkét kovácsolni magának, mert arra számít, hogy a választók majd pozitívan reagálnak rá. És meg is teszik egyelőre.

Vagyis ennek a háttérében is felmérések, közvélemény-kutatások vannak, amelyeket a Fidesz-kormány olyan sűrűn végeztet, hogy megismerje a magyar társadalom preferenciáit különféle kérdésekben? Elébbemegy a választói igényeknek és érzületeknek?

Szerintem fordítva van a dolog, az ok ebben az esetben a kormányzatnak a választókat megdolgozó,

a közvéleményt a neki megfelelő irányba terelő kommunikációja. Tehát nem arról van itt szó, vagy nem elsősorban arról, hogy a Fidesz lereagál vagy pláne kezel egy társadalmi problémát, esetleg elébbemegy a választói preferenciáknak, hanem ő maga alakítja ezeket a preferenciákat. Olyan, az ismeretlentől, az újtól való ködös félelmeket lovagol meg és növel hatalmassá, mint mostanában a nemváltás vagy a társadalmi nem fogalma, vagy amilyen – következzen itt egy másik, még tragikusabb példa – az úgynevezett migránskérdés volt 2015-ben a nagy menekültválság idején. Amikor az emberek – tisztelet a kevés kivételnek – egészen másképp is reagálhattak volna a történetekre, mint ahogyan az Magyarországon történt. Nem rettegéssel, elutasítással és bezárkózással, mint amikor valaki felajánlotta az üresen álló házat néhány menekült nyaraltatására, és az egész falu felázadt az ellen, hogy két szegény család egy hetet töltsön a közelükben. Hanem elfogadással, megértéssel és szolidaritással. És hogy ez mégsem így történt, az – amint kutatások is megmutatták – nagyrészt és főképp a kormány propagandájának volt az eredménye. A magyarok egy nemrégiben közölt, az összes OECD-országban végzett Gallup-felmérés szerint a legkevésbé fogadják el a társadalmi sokféleséget, az etnikai, szexuális kisebbségeket és a bevándorlókat. És ami igazán szomorú: ez nem volt így 2008-ban, akkor még átlagos országnak számítottunk ebből a szempontból.

Most éppen a szexuális kisebbségeket vette célba a kormány, ellenük próbál indulatokat szítani, konkrétan gyűlöletet kelteni azokkal szem-

ben, akik nem tartoznak a heteroszexuális többséghez, esetleg nem érzik magukat az egyik nemi kategóriához tartozónak sem. És ahelyett, hogy segítenénk őket ebben a mi kiszolgáltatott, gazdaságilag volatilis és társadalmilag gyakran változó világunkban, amikor az emberek amúgy is bizalmatlanok és szoronganak az ismeretlentől, az újtól, a „rendetlenségtől”, a szabálytalanságtól, a kormányzati kommunikáció irracionálissá növeli a szorongást, hogy politikai tőkét kovácsolhasson belőle magának. Tehát miközben a világ mindig új dolgokat lök elénk, és ezért jó lenne, ha megtanulnánk, hogyan fogadjuk el és hogyan alkalmazkodjunk ezekhez, itt azt tanítják az embereknek, hogyan kell az új dolgokat elutasítani.

És aztán ennek a megtámogatására törvényeket is hoznak, állítólag a gyermek önazonossághoz való jogának védelmében. Vagy az alaptörvényben rögzítik, hogy „az anya nő, az apa férfi”. Közben beolvasztják az Egyenlő Bánásmód Hatóságot is egy kormányhivatalba, és ráadásul lehetetlenné teszik azt is, hogy az egyedülállók, de valójában a meleg gyermekeket fogadhassanak örökbe. Kövér házelnök útmutatásának megfelelően, aki szerint a meleg-örökbefogadás voltaképpen pedofília.

Ezek egészen elképesztő, végtelenül embertelen és felháborító döntések. Hogy mindjárt az utolsóra, az örökbefogadással kapcsolatos szabályozásra reagáljak, gyerekek hada él ma nevelőszülőknél, egyre kevesebb a nevelőszülő és egyre több a befogadásra váró gyerek, amitől egyre nehezebb körülmények között léteznek a gyerekek, de a

nevelőszülők is. Annak lenne értelme, hogy minél több gyerek állandó helyre, szerető családdhoz kerüljön, örökbe fogadó szülőkhöz. Ugyanígy képtelenség, hogy egyedülálló nőknek sem nagyon akarnak gyereket örökbe adni, miközben, mint az életben tapasztaljuk, számosan nevelik föl remekül a sajátjukat. A kormány képviselői csak egyféle emberi közösséget hajlandók családnak nevezni, amit kizárólag egy magát férfinak nevező apa és egy magát nőnek nevező anya alkothat a közös gyermekeikkel együtt. Pedig a háztartások kevesebb mint fele ilyen: sokan élnek egyedül, gyerek nélkül, más rokonokkal, stb. Róluk simán el lehet feledkezni, nem véletlenül nőtt radikálisan a szegénység például az egyedülálló nők körében az utóbbi öt évben. De amikor azt próbáljuk mondani, hogy csak egyféle család létezik, ahol mindenki a vér szerinti anyjával és apjával él együtt, akkor csak kevés ember valódi élményét írjuk le, és amikor a tankönyvek csak ezt nevezik normálisnak, akkor azt sugalljuk a gyerekek majdnem felének, akiknek a szülei elváltak, hogy ők furák, megvetendők, nem normálisak. Mire jó ez? Amikor a törvénykezés ilyen elképesztően nincsen összhangban az emberek élményével, az mégiscsak akár középtávon is gondot okoz, komoly társadalmi problémákhoz kell vezessen.

Ráadásul ettől már politikai hasznát sem igen lehet remélni...

Ez ügyben Novák Katalint kellene kérdeznie. Nem tudom, hogy mit remélnek ettől, mert ezek butaságok. De vigasztalásképp: a szigorú és intoleráns rendet elváró politikai és társadalmi rezsimek eléggé labili-

sak, mert az emberek nagyon különbözök. Tehát hiába próbáljuk mondani erősen az embereknek, hogy te ilyen vagy, olyan vagy, ezt csináld, azt csináld, azt pedig ne csináld, az emberek nem ezt csinálják, lásd a kormánypártunk jeles képviselőit, akik nem feltétlenül azt gyakorolják, amit prédikálnak. Tehát nem nagyon működik hosszú távon ez a dolog.

Arról a furcsa történetről mi a véleménye, ami a Fidesz-alapító, egykor a legfelső körhöz tartozó, alapítóelv-fogalmazó politikussal, ma már csak volt európai parlamenti képviselővel, Szájer Józseffel esett meg, akiről az úgynevezett politikai elitben évtizedek óta mindenki tudta – és tudomásul vette –, hogy meleg? És ez feltehetően a család szentségét mindenekfölött hirdető saját párttársai és elbarátai esetében is így volt. De amikor ez a tény végtelenül kínos körülmények között nyilvánossá vált, és ezért nem lehetett tovább hallgatni róla, akkor – mondván, „amit tett, nem összeegyeztethető a mi politikai közösségünk értékrendjével” – a pártja korábbi „érdemei” elismerése mellett kivetette magából. Sokan ezt az amúgy másnak, mint álszentnek alig nevezhető magatartást a homoszexualitással, tehát úgy általában a mássággal szembeni közömbösségnek, sőt türelemnek gondolják, ha – amint mondani szokták –, az a „négy fal között” marad.

Ugyan! Ennek köze nincs a türelemhez! Ez semmi más, mint a másság üldözése. Tehát olyan nincs, hogy „csinálja, csak ne legyen szem előtt”, mert ez nem vagy-vagy kérdés. Az a tény, hogy valaki nem jelenhet meg más emberek előtt a maga valóságá-

ban, hogy nem vállalhatja, hogy meg kell tagadnia önmagát, hogy valakit rejtőzködésre kényszerítünk, az az üldözés eklatáns példája. Amivel nem azt akarom mondani, hogy „szegény” Szájer Józsefet sajnálni kellene, mert nem hiszem, hogy kell.

„Megtanultunk tisztas távolban ülni, / járművön más-más rúd-
ba kapaszkodni, / fedni egymást a ki-
rakatüvegben, / s egy zacskó Albert-
kekszen egyesülni.” – írja Nádasy
Ádám a sok évvel korábbi coming
out-ja előtti időkre emlékezve a Ti-
zenkét képaláírás utolsó, különösen
szívszorító négysorosában.

Pontosan erről beszélek, erről az úgynevezett „normális emberek” társadalmából való kirekesztettség-ről. Mi ez, ha nem üldöztetés? Tehát ne kerteljünk, a Fidesz igenis kegyetlenül üldöz mindenféle másságot, ráadásul sosem lehet tudni, legközelebb kikre, milyen csoportokra és milyen intézményekre fogja ráaggatni ezt a bélyeget, kiket fog épp másnak definiálni, és ennek apropóján elhallgattatni, bedarálni, kisöpörni, és a romokat lenyúlani. Mert ez nemcsak a szexuális kisebbségeket, illetve a két ismert nemi szerephez való nem illeszkedést jelenti, hanem etnikai, vallási kisebbségeket vagy mindenféle másképp gondolkodást is, és persze mindenféle embert és csoportot, aki és amely bármilyen dologról másképp vélekedik, mint amit a Fidesz elvár és előír. Úgy is lehet mondani, hogy a kormány iránti lojalitás hiányát üldözi, és akit célpontjául kiszemel, azt pellengérre állítja, besározza, gyűlöletes színben tünteti fel és ellehetetleníti, miközben mindebből politikai és gazdasági tőkét kovácsol.

Kicsit visszatérve még az isztambuli egyezményvel kapcsolatos dilemmákra, annak miben látja az okát, hogy épp a volt szocialista országok parlamentje nem hajlandó ezt ratifikálni, hogy épp ezek az országok viszonynak elutasítóan a társadalmi nemek illetve a nemi szerepek kérdéséhez? Vannak kutatók, akik szerint ennek ahhoz is köze lehet, hogy földrajzilag többnyire a keleti és nyugati kereszténység határán elhelyezkedő országokról van szó.

Lehetséges, bár például Olaszországban, sőt Franciaországban is erőteljesek az antigender mozgalmak, vagy Latin-Amerikában, nemcsak a délszláv vagy a balkáni országokban. De a genderellenességnek többféle oka lehet. A kelet-európai országokban talán számít az államszocialista múlt is. Ezekben az országokban később indultak be az identitásalapú mozgalmak, például a feminista vagy melegjogi mozgalmak, és – számos okból – nem is sikerült különösebb szolidaritást kiáltaniuk a többségből. Idegennek, külföldről importáltak érzik ezeket az emberek, és ezért kevésbé befogadhatók, ahogy sajnos az üzenetük, a kisebbségek iránti tolerancia is.

*Kell-e attól tartanunk, hogy egyszer csak elérnek egy bizonyos kritikuss tömeget, és visszafordíthatatlanná válnak az oktatásban folyamatosan sorjázó kormányzati intézkedések, kezdve az első, a 2010-es választás után sürgősen meghozott döntéstől, amely eltávolította az óvodai nevelési alapprogramból azt a mondatot, hogy „kerülni kell a nemi sztereotípiák megerősítésének tudatos erősítését”, egészen az egyetemi gender tan-
székek megszüntetéséig?*

Ezek nem visszafordíthatatlan dolgok, de biztos, hogy nyomot hagynak a mai generációkon. Haladjunk visszafelé, kezdjük az egyetemekkel. Miután a társadalmi nemek tudománya című mesterszakot 2018-ban – mondjuk úgy – deaktiválta a kormány, és ma már ebből nem is lehet diplomát szerezni, maradt a CEU, ahol az amerikai képzés keretében továbbra is létezik ez a szak. De ma már az is Bécsben, ami azt jelenti, hogy mondjuk az a húsz-harminc diák, akit ez a döntés érinthet, nem kaphat mesterszakos diplomát Magyarországon a társadalmi nemek tudományából. És ez számukra valóban nagyon szomorú, de az intézkedés maga ezúttal is inkább szimbolikus jelentőségű, hiszen a korábban ilyen néven tartott kurzusokat természetesen tovább folytatják, csak esetleg nem „társadalmi nemek tudománya” címszó alatt. Amivel egyáltalán nem akarom kisebbiteni a döntés felháborító voltát, csak azt akarom érzékeltetni, hogy ennek az oktatás szempontjából sokkal kisebb a gyakorlati, mint a szimbolikus jelentősége. Ez tehát egyike azoknak a jelzéseknek, kinyilatkoztatásoknak, hogy az Orbán-rendszer távol tartja magát a liberális nyugati nézetektől, értékektől valamint a képviselőiktől, amelyek és akik szerint ez a fajta képzés, ez a fajta gondolkodásmód produktív és előremutató. Bár őszintén, például a gendertudományokkal kapcsolatban bizonyos kételkedés azért tapasztalható volt a szak megszüntetése előtt a mégoly liberális politikai erők részéről is. Na, ezt az Orbán-kormány támadása sokban enyhítette, tehát a liberális oldal összezárását is elérte a kormány politikai akciója.

Nézzük az óvodák ügyét! Valóban ez volt a 2010-ben felállt Orbán-féle oktatási kormányzat egyik első intézkedése, a nevelési programból kihúzták ezt a bizonyos, nagyon veszélyesnek ítélt mondatot, ami voltaképpen csak arról szólt, hogy az óvónők próbáljanak lazítani a nemi sztereotípiákon. Azaz megerősítették azt az irányt, amely szerint a gyerekeket már az óvodában is, aztán innen tovább, végig a közoktatásban arra kell trenírozni, mi a számukra kijelölt nemi szerep, ahonnan nem tanácsos semmilyen másik irányba elmozdulni. Illetve hogy a társadalom és a nemzet alapvető egysége a heteroszexuális, nukleáris család, minden más esetleg megtűrt, amíg nem állítják pellengérre valamiért. Ezek azok a dolgok, amelyeket a kormány az óvodától az egyetemig sulykoltat, ezért ezt már belerakta a tanmenetekbe meg a tankönyvekbe különböző módokon, időnként vallásos köntösbe bújtatva. Ami legalábbis különös az állam és az egyház szétválasztásának elve okán, egyébként azonban inkább kacagtató. De tényleg! Mit is lehet gondolnunk arról a matematika-tankönyvről, amelynek borítóján egy kislány épp a haját tépi, mert számára, nőnemű lévén, nagyon nehéz a matematika? És ezek minden komikusságuk ellenére bizony nagyon fontos üzenetek, mert arról szólnak, mi lesz majd az életben a dolga a felnövekvő kislánynak, és mi a fiúnak. Tehát hogy melyiknek milyen sorsot szán a magyar állam.

Ugyanakkor azért lássuk be, hogy számos más hatás is éri a gyerekeket ezeken túl, például a munkaerőpiaci szükségletek vagy a család elképzelései a gyerekek jövőjéről, vagy épp

a gyerekek született vagy időközben szerzett készségei, képességei és hajlamai... Ezek mind hatnak arra, hogy a gyerekek végül is mit választanak és hogyan élnek. Tehát fontos, hogy az óvónő mire neveli a gyerekeket, de azért más dolgoknak is van szerepük, szerencsére a kormány nem mindenható.

Nem sokkal a járvány kitörése előtt, tavaly februárban egy a genderről tartott CEU-rendezvényen az előadást úgy fejezte be, hogy „nem csak a társadalom határozza meg a nemi kategóriákat, hanem a nemi kategóriák – tehát ahogyan a nemekről gondolkozunk – is meghatározzák, méghozzá alapvető módon a társadalmat: a társadalmi környezetet és az intézményeinket. Ha másképp gondolkodnánk a nemekről, akkor egy másfajta társadalomban élnénk.” Kifejtené bővebben, miben állna ez a különbség, milyen lenne ez a másfajta társadalom, amely nem szorítja szűk, a régi nemi sztereotípiáknak megfelelő kategóriákba a tagjait? Másfelől, nem épp erre a „másfajta társadalomtól” való félelemre játszik rá, nem épp ezt táplálja a magyar kormány, és minden ilyen típusú, a bezárkózásra és a nacionalizmusra építő politika, minden autoriter rendszer? Mondván, ha ezt megengedjük, akkor majd, mit tudom én, mi fog történni...

De hiszen éppen ez a lényeg: ez a „mit tudom én, mi fog történni”. Mert ezek sosem valódi, konkrét veszélyek, hiszen miféle veszélyt is jelenthetne bárkire, hogy a honfitársai egyetlen százaléka transznemű vagy úgynevezett interszex, tehát olyan biológiai tulajdonságokkal született, amelyek alapján egyik nembe sem lehet besorolni, vagy ha

lehet is, ott nem érzi magát otthon? Elárulhatom: semmilyen veszélyt. Ha hagynák, hogy akiknek most alaptörvényben tiltják meg, megváltoztassák a nemüket, attól nem történne az égvilágon semmi... Ezzel szemben az a társadalom, amely nem hajlandó befogadni új gondolatokat és eszméket, és amely nem hajlandó rugalmasan reagálni a világ változásaira, az szomorú jövő elé néz, mert ott az intelligens és tehetséges emberek előbb-utóbb tönkremennek vagy elvándorolnak, és csak azok maradnak, akiknek nincs más lehetőségük, vagy valamilyen egyéb személyes oknál fogva nem akarnak mozdulni. Vagyis ezek nem igazán életképes és versenyképes társadalmak a 21. században, ezért sem

érdekes ilyen típusú propagandát folytatni és ilyen törvényeket hozni. Mert ez, amellet, hogy az elenyésző számú transznemű embert korlátozza, aminek a gyakorlati jelentősége egyébként elenyésző, a társadalom többségét abban erősíti meg, hogy mindennél fontosabb a rend és a változatlanóság, és ezért gyanakodva kell fogadni, illetve el kell utasítani mindent, ami új, és nem kell az embernek magát az új dolgokhoz igazítania, ellenkezőleg, a világot kell magunkhoz, a mi jóról és rosszról alkotott, előző századbeli elképzeléseinkhez alakítani. Amivel azonban ebben az elképesztően gyorsan, dinamikusn változó világban, amiben élünk, halálra ítéljük magunkat, már középtávon is.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Az elvett név

Ady Endre száz évvel ezelőtt egy éjszakai kocsiúton, rossz szekéren ülve döbrent rá arra, hogy „minden Egész eltörött”. Amit a költő szerelmi csalódása miatt érzett, az nem volt új érzés. Amikor a közösségi társadalom kötelékei meglazultak, s az emberek kiléptek a sokféle elköteleződést, sokféle társadalmi szerepet kínáló térbe, melyben sorsuknak nemcsak elszenvedői, hanem cselekvő alakítói is lehettek, az Egésznek is vége lett. Ami új, hogy ma mint ha visszatérnének a hovatartozásra szabott, a hajdanvolt kizárólagos Egész nyújtotta biztonság után sóvárgó érzelmek, amelyek a világot a saját csoport és a másik csoport közötti, jobbára ellenséges viszonyra egyszerűsítették.

Az értelem és az érzelem mezsgyéjén egyensúlyozó identitás mindig is az emberi léttel együtt járó ontológiai bizonytalanság csökkentésének eszköze volt. Az identitás volt az elképzelt közösségi hely, amely megszabta az emberek számára, hogy hova tartoznak, és hova nem tartoznak. A modern társadalomfejlődés során az azonosulást és az azonosítást egyre több kategória tette lehetővé, ezek mindegyike arra szolgált, hogy az emberek helyet találjanak maguknak a társadalmi lét mozgalmasszinterein.

Kiélezett, válságos helyzetekben, amikor a háború, a forradalom vagy a polgárháború felfokozta a bizonytalanságot, a sokféle kategória által lehetővé tett sokféle identitást a

szembenállás logikája által kikényszerített egyetlen identitás váltotta fel, mely a törzsies múltból ismert hasadást idézte elő a „mi” és az „ők” között. A múlt harcait a vallási, etnikai, nemzeti, osztályidentitások táplálták, mindig ott és addig, ahol és amíg a konfliktus zajlott. Békeidőben a politikai cselekvésnek az identitás az eszköze, nem a célja volt.

A globalizációval az emberiség új korba érkezett, melynek következményei elől nincs hova menekülni. A bizonytalanság mindent áthat és mindenre kiterjed. Az idegőrlő változékonyságban már nem lehetséges a kockázatok észszerű felmérése, túl bonyolult és túl rejtélyes lett a világ ahhoz, hogy átlátható és megérthető legyen.

A 2020-ban váratlanul lecsapó vírusjárvány figyelmeztetés az emberiségnek, hogy az út, amelyen eddig járt, folytathatatlan. A klímaváltozás, a migráció, a népességgrobbanás, a társadalmi egyenlőtlenségek, a terrorizmus együttvéve végveszélybe sodorhatják a modern civilizációt.

A globális bizonytalanság cseppfolyós viszonyai között az emberek a megnyugvást az identitás nyújtotta oltalomban és biztonságban keresik. Az eltűnt kétpólusú világrend helyére a káosz és a rend elemeit egyaránt tartalmazó sokpólusú rend lépett, mely újraalakította a világban elérhető szimbolikus és anyagi javak elosztásának rendjét a világ egyes fejlődési régiói között és az egyes régiókhoz tartozó országokon belül is.

Az újraelosztás még nem ért véget, de az már most is látható, hogy a korábbi elosztási rendszer igazságtalanságai nem mérséklődtek, csak éppen a nyertesek és a vesztesek listája módosult. A digitális átalakulással megtámogatva létrejött a világ létezőit egymással összekapcsoló láthatatlan hálózat, mely felgyorsította az áruk, szolgáltatások, emberek mozgását a globális térben, de a közeledés elmaradt a lelkekben. A globalizáció során a kulturális, vallási, etnikai különbségek nem csökkentek, inkább növekedtek. A felgyorsult migráció következtében a különféle kulturális, vallási, etnikai csoportok közötti konfliktuspotenciál megnövekedett.

A globalizáció nyerteseit önzésük és a mohóságuk megakadályozta abban, hogy az emberi nem egésze számára vonzó azonosulási mintát kínáljanak. A nyereséget bezsebelő, javakban dúskáló racionális-individuális cselekvő képe inkább taszította, semmint vonzotta a veszteseket, akik önmaguk leértékeléseként élték meg sanyarú helyzetüket, és sértődésüknek hangot is adtak. A vesztesek szemében a globalizáció a modernizáció trójai falova volt, melynek eltakarítására hagyományos értékeik védelmében felesküdték. A modernizációs kudarcok nyomán vallási és etnikai fundamentalizmusok sokasága élénkült fel a világban, ezek mindegyike a kollektív identitás adta csalóka bizonyosságérzetet kínálta fel a vesztesekre globálisan támadó modernizációs erők okozta bizonytalansággal szemben.

A nyugati társadalmakban a globalizáció következményeként megváltozott a munkamegosztás korábbi rendszere. Számos termék és

szolgáltatás előállításának színhe-lye távoli országokba került, a maradék munkák elvégzésére pedig megjelentek a bevándorlók. Az osztályok közötti határok cseppfolyóssá válásával a klasszikus jobb- és baloldali politikai ideológiákra alapozott, egymással versengő konzervatív, liberális és szociáldemokrata programok is elveszítették kontúrjaikat, s egyre kevesebben lettek, akiket megszólíthattak volna. A szélsőbal és a szélsőjobboldal inkább riasztotta, mintsem vonzotta a középosztályosodó választói csoportokat.

Ugyanakkor az igazságtalanságként megélt egyenlőtlenség és a nyomában járó elégedetlenség nem tűnt el. A status quo védelmezői és ellenzői közötti politikai harc tovább folyt, de immár más szavakkal. Az új szavaknak nem sok közük volt a demokratikus politikai versenyben megkövetelt, a társadalom és a gazdaság egészére vonatkoztatott, egyszerre az értelemhez és az érzellemhez szóló programokhoz, inkább az érzellem és az értelem mezsgyéjén megbúvó identitás megszólítására voltak alkalmasak.

Az identitáspolitika az embereket közvetlenül megtapasztalható és átélhető kategóriák szerint megkülönböztető csoportokhoz szólt, kikerülve a számon kérhető társadalmi és gazdasági ígéreteket, melyek helyett a reményeket, a félelmeket, de mindenekelőtt az identitás bizonyosságát kínálta, erre bizonytalanságok idején mindig nagy a kereslet. Az elismerés és a tisztelet utáni sóvárgás paranoid vágya által kínzott identitás alapján az emberek nem képesek tárgyszinten kommunikálni sem a sajátjuknak tekintett csoporton belüliekkel, sem az ellensége-

sen nézett csoporton kívüliekkal. A *hazaffyas* identitáspolitikai jelszava, „az én hazám, jó vagy rossz”, minden más identitás alapú kommunikációra érvényes, csak a néven kell változtatni. A 21. században többmilliárdnyi közlő számára nyilvánosságot teremtő társadalmi média identitáspolitikai buborékjai sükketté és vakká teszik a megszólalókat a valóságot tőlük különböző felfogás alapján konstruáló más identitású emberekkel szemben. Meggyőző bizonyíték a Facebook, melynek egy-egy identitáspolitikai bejegyzése valóságos gyűlöletcunamit indít el a más buborékokban élő felhasználók körében.

Az első nagy identitáspolitikai kísérletek a 20. században Európában zajlottak, ahol az olaszok és a németek első világháború okozta társadalmi csatlódását kihasználva Olaszországban Mussolini, majd később Németországban Hitler sikeresen *meghekkelték* a demokráciát. A receptet ez esetben a birodalmi illúziókat dédelgető nacionalizmus szolgáltatta, ehhez Németországban paranoid antiszemitizmus is társult. Az olasz és a német példa tanulékony követőkre talált Európa periferiáján Portugáliában, Spanyolországban és a kis kelet-közép-európai államokban.

A második világháború után az egykori győztesek a maguk külön-külön megteremtett identitása mentén kettéosztották a világot. A kétpólusú világban az USA nyelvén nevezve a „szabad nemzetek” álltak szemben a „rab nemzetekkel”, míg a Szovjetunió nyelvén ugyanez a „béketábor” és az „imperializmus” szembenállása volt. Az elnevezések politikai-ideológiai szemantikája egyik táborban

sem volt képes erős identitásérzést generálni.

A kétosztatú világ eltűnésével, a globalizáció okozta bizonytalanságok közepette a sokpólusúvá vált világban az identitáspolitikai szótárában jelentősen gazdagodva visszatért. Az új szavak a korábban észrevétlen, de egyszerre láthatóvá vált nemi, faji, etnikai és regionális csoportok megszólítására voltak alkalmasak.

Az Egyesült Államokban már a múlt század hatvanas éveiben erőteljesen megfogalmazódott, hogy a társadalmi egyenlőtlenségnek faji arca is van. Martin Luther King 1963-ban látott álma lassan részévé vált az amerikai álmoknak. A faji egyenlőség megteremtésére pozitív diszkriminációs programok indultak, amelyek eredményeképpen a fehérek és a nem fehérek közötti egyenlőtlenségek az oktatásban, politikában jelentősen mérséklődtek. E folyamat betetőzésének tekinthető a színes bőrű Barack Obama elnök-ké választása 2008 novemberében, majd négy év múltán történt újraválasztása.

Donald Trump megválasztása a faji egyenlőség politikájával szemben álló fehérek identitáspolitikai győzelme volt. A győzelem törekénynek bizonyult. A fehérek elnöke elveszítette az újraválasztásáért folytatott harcot. Trump pünkösdi elnökségének négy éve alatt kiéleződött a faji alapú identitáspolitikai küzdelem, ez minden bizonnyal közrejátszott az amerikai választók páratlan mértékű mozgósításában, melynek egyik eleme az antirasszizmus lett.

A fekete amerikaiak egy részének középosztályosodása és az egyre szélesebb körre kiterjedő antirasszista

társadalompolitikai kezdeményezések következtében a rasszizmus egyre kevésbé jelent meg nyíltan, támadóan a nagypolitikában, de a büntető igazságszolgáltatásban, a rendőri gyakorlatban tartotta állásait. Az antirasszisták még a potenciális bűnözők kiszűrésére készített mesterségesintelligencia-alapú arcfelismerő algoritmusokat is a rasszizmus vádjával illették, mivel a szűrőn gyakrabban akadtak fenn fekete, mint fehér gyanúsítottak.

A rasszizmus gyengülése paradox módon felélénkítette az antirasszizmust, melynek elsődleges célpontja a múlt lett. A rabszolgatartás ellen vívott polgárháború most ér véget, amikor az ókorban követett „*damnatio memoriae*” mintájára a rabszolgatartók oldalán harcoló generálisok és politikusok szobrait sorra eltávolítják a közterekről. Legutóbb a virginiaiak Robert E. Lee tábornok szobrától szabadultak meg, mely a washingtoni Capitoliumban állt 1902 óta. Virginia kormányzója, Ralph Notham szerint a szobor állama „rasszista és megosztó történelmének” szimbóluma, helyére új szobrot kell állítani. A helycsere nyertese Barbara Rose Johnson lett, aki a fekete gyermekek iskolai szegregációja ellen indított sikeres diáksztrájkot egy virginiai kisvárosban, Farmvilleben a múlt század közepén.

Kérdessé vált, hogy New York emblematisz körtere megtarthatja-e az Újvilág felfedezője, Kolumbusz Kristóf nevét, és komolyan felmerült, hogy a körtér közepén felállított oszlop tetején lévő szobrának is mennie kell. Az antirasszista indulatokat tovább korbácsolta a 2020. május 25-én Minnesotában történt eset, amikor négy fehér rendőr le-

tepert és megfojtott egy hamis pénz váltásával vádolt fekete bőrű férfit. A következő történések leírására tökéletesen alkalmas a „politikai hisztéria” fogalma, amelyet Bibó István eredetileg a hirtelen naggyá lett Németország bajainak magyarázatára alkotott meg. Mint Bibó írja, „a politikai hisztéria kiindulópontja mindig a közösségnek valamiféle megrázkódtató történelmi tapasztalata, és pedig nem akármiféle megrázkódtatás, hanem olyan, melyről a közösség tagjai úgy érzik, hogy annak elviselése és a belőlük származó problémák megoldása a közösség erejét meghaladja” (Bibó, 1986, 376.).

A rasszizmus vádja elérte New York egyik leggazdagabb magániskoláját is, melynek tantestülete azzal a követeléssel állt elő, hogy az iskola vegyen fel tizenkét teljes munkaidőben foglalkoztatott alkalmazottat, akiknek a „faji alapon bekövetkezett traumák okozta stressz” enyhítése lenne a feladata. A követelések között szerepelt, hogy töröljék el azokat a kurzusokat, amelyek végén a fekete tanulók átlagos tanulmányi eredményei alatta maradnak a fehér hallgatók tanulmányi eredményeinek. Felmerült az a követelés is, hogy legyen egy külön kurzus, mely a fehér felsőbbrendűséggel szemben vívott fekete felszabadítási mozgalommal foglalkozik. Az iskola vezetése egyébként visszautasította a követeléseket, hangsúlyozva, hogy mindig is ragaszkodtak a sokféleséghez, az egyenlőséghez, a befogadáshoz és az antirasszizmushoz.

Az antirasszista liberális politikai hisztéria Amerikában tört ki, de nem állt meg az Atlanti-óceán nyugati partjainál. A szobordöntések, emléktábla-levételek, névlevakarások for-

gószelekként söpörtek végig a nyugati keresztény civilizációhoz tartozó nyugat-európai országokban. Mennie kellett a British Museumot megalapító dúsgazdag Hans Sloane szobrának, akinek felesége révén Jamaicában volt cukornádültetvénye, és rabszolgákkal dogoztatott. A belgák megszabadultak II. Lipót szobraiától, akinek telhetetlen mohósága sok millió kongói fekete ember életét követelte. A példák sora folyamatosan bővül, s Bibó diagnózisával egyezően azt tanúsítják, hogy a nyugati modern társadalmak fájdalmasan hosszú időn át úgy érezték, hogy bevallhatatlanok a gyarmatosítás bűnei és meggazdagodásuk véres titkai.

A nemzeti identitást felülíró regionális alapú identitáspolitika jó példája Olaszország, melynek északi, gazdag régiói szívesen visszacsinálnák Garibaldi és Cavour művét, és felmondanák a közösséget a szegény déli régiókkal. Hasonló folyamat indulhat el a Brexitet követően az Egyesült Királyságban, melynek egységét a skótok körében felerősödő elszakadási törekvések fenyegetik.

A távoli térségekből Európába irányuló migráció következtében a magukat korábban egyértelműen a politikai nemzet kritériuma szerint meghatározó társadalmakban elindult a vita arról, hogy az ország területén honosak vérség jogára hivatkozó állampolgársága nem eredetibb, hitelesebb-e, mint azoké, akik ugyan az országban élnek, de szüleik, nagyszüleik nem ott születtek. Az iszlám vallású bevándorlók esetében a kizáró logikát követő identitáspolitikai vita még hevesebb.

A bőrszín mellett az emberi testek között látható természeti különbség másik támpontja a nem, mely

szintén része a nyugati civilizációs körben a „Ki vagyok én?” kérdés megválaszolhatóságáért folytatott identitáspolitikai harcnak. Az elnyomott, felszabadítandó csoport tagjai ebben az esetben a nők, akiknek emancipációja a 20. században rohamléptékben megindult a gazdaságban, a politikában, a kultúrában és a tudományban, s a trendek ismeretében nem tűnik túlzásnak azt állítani, hogy a 21. század a nők évszázada lesz.

A biológiailag adott nem és a társadalmilag meghatározott nemi szerepek közötti összhang az első világháborút követően megbomlott, amire a nők sokkal jobban reagáltak, mint a férfiak. A társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódással a női szerep korábban férfiasnak tekintett elemekkel dúsult, miközben az övék maradt a legsajátosabb női funkció, az anyaság. A férfiak csak azon az áron tudtak alkalmazkodni a megváltozott helyzethez, hogy részt vettek a háztartás vezetése és a gyermeknevelés korábban nőiesnek tekintett tevékenységeiben. Az alkalmazkodásra képtelen férfiakat a „nőiességtől” való homofób szorongás töltötte el.

A nők kívánt sikere azonban nem kívánt mellékhatásokkal járt, a két nemi csoportot elválasztó határokat is utolérte a korunk egészét átható változékonyság, bizonytalanság, komplexitás és kétértelműség. A nők munkába állásával cseppfolyósá vált a férfiakat és a nőket korábban megkülönböztető, kőkeménynek tűnő társadalmi különbség. A nemeket egymástól elválasztó határok fellazulása a nőknek lehetővé tette, hogy olyan szerepeket töltsenek be a társadalomban, amelyeket ko-

rábban csak férfiak tölthettek be. A következmény a férfiak további elbizonytalanodása volt, hiszen kiderült, hogy nincs olyan társadalmi pozíció, amelyet a nők ne tudnának ugyanolyan jól elvégezni, mint ők.

Az Amerikában nemrég kiobbant, Magyarországon is széles hullámokat vert me too botránysorozat megmutatta, hogy a férfiak megmaradt hatalmi pozícióikkal visszaélve nemi szerepük elbizonytalanodására szexuális igényeiket kielégítendő fokozott agresszivitással lépnek fel a nőkkel szemben. Az ismertté vált, bár jogilag zömmel bizonyíthatatlan esetek javarészt a szórakoztatóipar természetéből adódó fokozott figyelem miatt kerültek a nyilvánosság középpontjába, de valószínű, hogy a nők elleni nemi erőszak a rivaldafénnyel kevésbé megvilágított munkahelyeken sem ritka.

Az évszázados sztereotípiák alapján meghatározott férfi- és női szerepekkel szemben támasztott elvárások fellazulása szükségessé tette a nemi szerepek mereven kényszerítő alapon történő újrafogalmazását. Emiatt láthatóvá vált a nemi szerepek közötti korábban látens spektrum, melyről a Platon által leírt régen történt lakoma egyik résztvevője, Arisztophanész beszélt, akinek előadása szerint az emberek egykor gömbök voltak, s egy-egy gömbben két férfi, két nő vagy egy férfi és egy nő kényszerült együtt lenni. Végül Zeusz úgy döntött, hogy a gögös, felfuvalkodott gömblényeket kettémetszve megszelídíti. A műtét, ha nem is egy lépésben, de sikerült, s azóta élnek férfiak és nők a Földön, akikben azonban megmaradt a vágyuk hajdani másik felük iránt. Arisztophanész szerint ez magya-

rázza, hogy „azok a férfiak, akik az egykori androgünnek nevezett két-neműről lettek lehasítva, a nőket szeretik, a legtöbb parázna ebből a fajtából kerül ki, mint ahogy a nők között is a férfiakat szeretők és a házasságtörők. Azok a nők ellenben, akik az egykori nő kettévágásából erednek, nem nagyon gondolnak a férfiakkal, hanem inkább a nők felé fordulnak, s ezekből lesznek a leszbikus szeretők. Azok a férfiak pedig, akik az egykori férfi kettévágásából erednek, a férfinemet keresik, amíg gyermekek, minthogy az egykori férfi darabkái, a férfiakat szeretik, s örülnek, ha együtt hálhatnak s ölelkezhetnek velük” (Platon, 2005, 52.).

A merev nemi dichotómiát támogató munkamegosztás letűnésével, a férfiak gazdasági és politikai szupremációjának meggyengülésével az Arisztophanész által felvázolt nemek közötti spektrum további változatokkal gazdagodott. Elfogadottá vált a transzneműség, mely választhatóvá és a lehetőségek mértékében változtathatóvá is teszi a testbe kódolt nemi hovatartozást.

A nemi osztályozás spektrumának kiszélesedése feladta a leckét a nemi identitáspolitikában korábban egyeduralkodó feminizmusnak, mivel az új nemi osztályok ugyanúgy harcot hirdettek létjogaikért, mint korábban a női emancipáció harcosai.

A nemek színpadán bekövetkezett változások már a kezdet kezdetén is a családokra hatottak elsősorban. Megnőtt a válások és az újráházasodások száma, egyre több gyermek nőtt fel olyan családokban, amelyekben az új házasfelek gyermekei együvé kerültek. Ha az elvált szülő nem talált partnerre, a gyermekek a magára maradt szülő otthonában

nőttek fel. A válás után újraalakult mozaikcsaládokban a vér szerinti kapcsolatok mellett ott vannak az újonnan bekerült partner által hozott nem vér szerinti kapcsolatok is. A sokszínű nemi identitáspolitikák célja teljesült, amikor a korábban a férfiak és a nők közös elhatározására épülő tartós és kölcsönös elköteleződést kifejező házassági kapcsolatok lehetősége megnyílt a nemi spektrum különféle osztályai számára is. Mindez magába foglalta a gyermekvállalás és gyermeknevelés jogát is.

A nyugati civilizáció társadalmában a faji és a nemi identitások újrafogalmazásáért folytatott küzdelem sikerei heves reakciót váltottak ki a hagyományos, konzervatív, tekintélyelvű értékek követői körében, akik a globalizáció veszteségeit megszólító populisták pártok szavazói lettek. Egészében azonban, mint Európában a legutóbb megválasztott Európai Parlament összetétele, valamint az Egyesült Államokban az elnökválasztás kimenetele is mutatja, az identitásválasztás szabadságát hirdető identitáspolitikák térhódítását nem sikerült megállítaniuk.

A helyzet teljesen másképpen alakult Közép- és Kelet-Európában. Ezekben az országokban 1945 után az identitás minden változata téli álmát aludta. A Szovjetunió által kényszerített „proletár internacionalizmus” sehol nem talált azonosulókra. A korábban eleven nacionalizmus, mint hamu alatt a parázs, a régióban mindenütt izzott, s időnként lángokba csapva kiltört. Az államszocializmus évtizedei alatt az egyes közép- és kelet-európai társadalmak látszólag homogenizálódtak, de a rendszerváltás során kiderült, hogy a politikai, nemzeti, vallási, osztályidentitásukban sér-

tettek mindegyik országban elszánt gyűlölettel fordultak a közelebből meg nem határozott „kommunisták” ellen, akikben anyagi és szimbolikus javaik elrablói látták. Az antikomunizmus idővel Nyugat-ellenes nacionalizmussal, tekintélyelvűséggel, xenofóbiával és homofóbiával dúsult. Ellentétben, az antifaszizmus a liberalizmusra támaszkodva vált az identitás súlypontjává. Az antikomunizmus és az antifaszizmus szélsőségesen megosztja mind a mai napig a kelet-közép-európai társadalmakat.

A faji identitás Közép- és Kelet-Európában nem léphetett az identitáspolitikai küzdelmek porondjára, mivel a régió kis népei kimaradtak a nyugat-európai népek gyarmatokért folytatott versenyéből. Péterfy Gergely remek regényéből tudjuk, hogy a magukat magától értetődően fehérnek látó közép-európaiak csak elvétve láttak fekete embert elevenen vagy utóbb kitömve, múzeumban kiállítva. A rasszizmust a modern korban a térségbe korábban bevándorolt etnikai kisebbségek szociális entrópia rezisztenciája táplálta, s nem tűntek el a modernizáció által megindított társadalmi mozgások sodrásában, hanem ellenkezőleg, a modernizáció sikereinek és kudarcainak látható hordozói lettek, mint a zsidók az első esetben és a cigányok a második esetben.

A 21. század elején Nyugat-Európára zúduló bevándorlók nem fizikai ottlétük, csupán manipulált média-reprezentációik révén rasszista reflexekre épülő morális pánikot váltottak ki a kelet-közép-európai kis népek körében, amelyet a hatalmon lévő politikai erők hatalmuk stabilizálása érdekében nem haboztak kihasználni.

Az idegen kultúrák területeiről ér-

kező eltérő etnikai és vallási háttérű bevándorlás falakkal, jogi furfanggal ideig-óráig megakadályozható, különösen akkor, ha a bevándorlók jelenléte a helyi nemzeti társadalmak xenofób, rasszista indulatai által táplált identitását sérti. Egészen más a helyzet a kétosztatú nemi spektrum kibővülésével jelentkező nemi osztályok öntudatra ébredésével, hiszen az új nemi identitások hirdetői nem bevándorlók, hanem a helyi társadalmakban mindig is ott éltek, csak éppen rejtőzve, önmaguk vágyait elfojtva vagy azokról nem is tudva. Magyarországon és Lengyelországban a hatalmon lévő politikai erők páratlan élességű harcot indítottak a biológiai esszencializmus nevében a meghatározott férfi- és női státusz védelmében, és feltehető, hogy ebben a harcban a többi kelet-közép-európai kis nép körében a rokonszenv a magyar és a lengyel konzervatív, homofób politikusokat övezi.

Nem valószínű, hogy Schiller álma minden ember testvériségéről valaha is teljesül. Ezt az álmot Isten hiúsította meg, aki, mint azt a Teremtés könyvében olvassuk, megriadva halotta, hogy az emberek egy égig érő torony építésére készülnek, és ezt mondják: „Gyertek, építsünk magunknak várost és tornyot, amelynek teteje az égig érjen; és szerezzünk magunknak *nevet*, hogy el ne széledjünk az egész föld színén.” A történetet jól ismerők tudják, hogy torony nem épült fel, mert Isten összezavarta az építők nyelvét, akik attól fogva nem értették meg egymást, s emiatt abba kellett hagyniuk a torony építését. Isten azonban többet tett annál, hogy összezavarta a nyelveket. Elvette az emberektől a lehetőséget, hogy egyetlen nevet szerezzenek ma-

guknak, melyre egyetemesen érvényes identitásukat alapozhatták volna. Isten nemcsak a nyelvek, a nevek sokféleségét is ráeresztette az emberekre, akik már csak azokban látták meg a testvért, akik velük azonos csoportba tartoztak.

Az elvesztett név nyomán keletkezett névtelenség előnye a sok névből létrejött kollektív identitások mátrixa, melyek mozgósító ereje nélkül nem lenne történelem. Az emberek különböző kollektív szempontok alapján történő besorolásával lehetővé vált azonosulások és azonosítások kulcsszerepe a jövőben is megmarad. Az identitások sokfélesége nem zárja ki egy világállam létrejöttének lehetőségét, enélkül az emberiség nem lesz képes megbirkózni a rá törő káosszal.

A globalizáció elakadásai során keletkezett identitáskonfliktusok akkor lesznek kezelhetők, ha a globalizáció stakeholderei, a multinacionális vállalatok, a világegyházak, a nemzetközi szakmai, civil és államközi szervezetek Kant nyomán felismerik, hogy a Föld lakói mind világpolgárok. A világpolgári státusz nem zárja ki, hanem egyenesen feltételezi, hogy mindenkinek elidegeníthetetlen joga legyen arra, hogy megválassza a nevet, amelyet önmagára vonatkoztatva megtalálja helyét a magához hasonlók között a transzcendentális hajléktalanságban.

Hivatkozások

- Bibó I., 1986. Az európai egyensúlyról és békéről. In Válogatott tanulmányok. Budapest: Magvető. I. köt. 295–603.
 Platón, 2005. A lakoma. Budapest: Atlantisz. Ford: Telegdi Zsigmond.

Fajvédők, fajgyalázók

Közhelynek tűnik, pedig nem az, hogy az elmúlt évszázadokban, amikor „zsidókérdésről” beszéltek, hamar kiderült, hogy valójában antiszemita kérdésről volt és van szó. Az antiszemitizmus érdekevezérelt és internacionalista mozgalom: vezetői, ideológusai világszerte a zsidók vagyonát, földbirtokait, gyárait, pénzét akarják elvenni, és természetesen az igazi „fajmagyarok”, germánok, árják stb. között szétosztani. Ugyanakkor hangosan hirdetik nem csak azt, hogy a zsidók úgymond csalárd eszközökkel jutottak vagyonukhoz, hanem minden téren vissza akarják szorítani a zsidók gazdasági-társadalmi-politikai és kulturális befolyását is. Nem véletlen, hogy bár a magyarországi zsidók állampolgári jogegyenlőségét már 1867-ben törvény mondta ki (1867. évi XVII. tc.), az izraelita vallást csak még további hosszú évtizedekig tartó küzdelem után sikerült elismert vallásból bevett felekezetté minősíttetni (1895. évi XLII. tc.). A nagy történelmi egyházak képviselői is inuk szakadtáig harcoltak a polgári házasság bevezetése és az izraelita vallás egyenjogúsítása ellen. Az egész magyar társadalmat mélyen megosztotta ez a vita, és amikor az 1930-as években ismét napirendre került a zsidók jogfosztása, a történelmi egyházak vezetői diadalmasan idézték fel, hogy ők és elődeik voltak azok, akik például nem akarták engedni, hogy zsidók nem zsidókkal összeházasodjanak (amit egyébként a zsidó vallási törvények is tilalmaznak). Az

antiszemiták a zsidó-nemzsidó vegyes házasságoktól a magyar arisztokráciát, a polgárságot, az értelmiséget féltették, azt hitték, hogy ezen az úton is tovább erősödnek a zsidók, és „elzsidósodnak” a magyarok. Kovács Alajos statisztikus, az MTA tagja, a KSH elnöke (1924–1936) becslése szerint a 19. század közepétől a II. világháborúig 50 ezer zsidó-nemzsidó vegyes házasságot kötöttek. Mint látni fogjuk, az igazi fajvédők már hosszú évekkel azelőtt elkezdtek követelni az ilyen vegyes házasságok és a zsidó-nemzsidók közötti házasságon kívüli szexuális kapcsolatok betiltását, mielőtt erre 1941 nyarán a politikai vezetés rászánta volna magát.

Most csak egyetlen részletkérdést próbálunk vizsgálni és egy, első pillantásra szinte lényegtelennek tűnő kérdésre keressük a választ: az 1941. évi XV. törvénycikk, a „fajvédelmi törvény” több ponton különbözik az 1935. szeptember 15-én kiadott nürnbergi fajvédelmi törvénytől. A Magyar Birodalomban a „fajgyalázó” árja és zsidó férfit is börtön fenyegette, Magyarországon csak a zsidó férfit csukták le. Az alábbiakban megpróbáljuk megmagyarázni, hogy miért.

Az 1920–1930-as években a magyar fajvédők is gyakran emlegették, hogy milyen káros az idegen fajokkal való „vérkeveredés” (főleg a feketéktől és a cigányoktól féltek), és voltak, akik a zsidó-magyar „vegyes házasságokat” is be akarták tiltani.¹ Számuk-

¹ Erről részletesen lásd: Gyurgyák János: Ma-

ra is figyelmeztető volt, hogy Adolf Hitler kancellári kinevezése (1933. január 30.) után csaknem három évig várt, míg a fajvédelmi törvényt ki merete adni. Talán ő is elhitte, amit a zsidók állítólagos óriási hatalmáról terjesztett. A zsidók állami szolgálatból, oktatásból való elbocsátása, kényszernyugdíjazása stb. nem volt elég a radikális náci párttagoknak. Hitler nekik akart gesztust tenni, a „második forradalmat” követelőket akarta lecsillapítani, e törvényekkel „legalizálva” antiszemita politikáját. „A német vér és a német becsület védelméről” szóló törvény 2. paragrafus-a így hangzik: „Tilos a házasságon kívüli viszony zsidó és német vagy fajrokonvérű állampolgárok között.” A törvény 5. paragrafusának 2. pontja szerint: „Az a férfi, aki a 2. § tilalmának ellenszegül, börtönnel vagy fogházzal büntetendő.”² A börtönbüntetésnek sem az alsó, sem a felső időtartamát nem határozták meg, szabad kezet adtak a náci bíróknak, hogy akár hosszú évekre elítéljék az esetek többségében a „fajgyalázó” zsidó férfiakat. Hitler kívánsága volt, hogy a nőket ne büntessék meg. A holokauszt egyik legtekintélyesebb szakértője, Raul Hilberg is csak találgat, miért: talán lovagiasságból vagy azért, mert úgy vélte, hogy a nőknek nincs önálló akaratuk, a szexuális kapcsolatokban is csak áldozatok lehetnek. Ám Reinhard Heydrich, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal vezetője úgy gondolta, ha lecsukják az árja férfit, mert zsidó nővel „fajgyalázott”, akkor nem maradhat szabadlábban a

partnere sem, és ha zsidó férfi követ-te el ugyanezt, akkor le kell csukni az árja nőt is. Azt találta ki, hogy a vád nem fajgyalázás lesz, hanem hamis tanúzás. Hitler háta mögött utasítást küldött a bűnüldöző szervezeteknek, hogy a nőket ilyen ügyekben erre hivatkozva küldjék koncentrációs táborba.³ Később Hitler helyettese, Rudolf Hess rendeletet adott ki, mely szerint a német bíróságok fajgyalázás címén csak férfiakat ítéelhetnek el, nők nem vonhatók felelősségre.⁴ A Hess-rendelet okát is csak találgathatjuk: valószínű, hogy elítélhettek árja nőket is, és esetleg elmulasztották az ítéletet azzal indokolni, hogy hamisan tanúskodtak. Lehet, a Fűherer ezzel a rendelettel próbált „nővédő” politikájának érvényt szerezni.

Az első zsidótörvényeket a hazai szélsőjobbal versenyt futva elsősorban Németországra és 1938-tól Olaszországra figyelve szavazták meg, e téren náci nyomás nem érvényesült. Maroknyi liberális és szociáldemokrata képviselő szavazott nemmel, míg a szélsőjobbaldaliak volt, hogy azért csatlakoztak hozzájuk, mert totális jogfosztást akartak. Volt hazai társadalmi-politikai nyomás, még a kormánypárton belül is szép számmal akadtak komoly tömegbázissal rendelkező fajvédő antiszemiták. A Képviselőházban Müller Antal kereskedelmi tanácsos (Keresztény Gazdasági Párt) az első zsidótörvény (1938. évi XV. tc.) vitájában azt mondta, hogy a keresztény-zsidó „vegyes házasság” nem érdeke a keresztényeknek, „de legkevésbé érdeke a magyar

gyar fajvédők (Bp. 2012).

² Molnár Ákos: A hitleri árjatorvények teljes szövege és magyarázata (Kalocsa, 1938, 74, 75).

³ Hilberg, Raul: The Destruction of the European Jews (New York, 1985. I., 160).

⁴ Ellenzék, 1940. március 13., 4.

fajnak”.⁵ Milotay István, a szélsőjobb-oldali *Új Magyarország* c. napilap alapító-főszerkesztője (a kormányzó Nemzeti Egység Pártjának képviselője) a vegyes házasságokat azért tartotta károsnak, mert attól félt, hogy ezek a magyar értelmiség teljes elzsidósodásához vezetnek.⁶ Téglássy András (ő a Felsőházba Abaúj-Torna vármegye törvényhatósága küldte) azt mondta, hogy a vegyes házasságok útján a középosztály fog „elzsidósodni”.⁷ Meizler Károly, szintén kormánypárti képviselő, határozati javaslatban követelte a zsidók és magyarok közötti házasságkötés eltiltását, és súlyos büntetőszankciókat akart bevezetni, ha zsidók és magyarok házasságon kívül „nemi érintkezést” folytatnak.⁸ 1939 januárjában Meizler Imrédy Bélához intézett interpellációjában azt firtatta, hogy a miniszterelnök hajlandó-e a „zsidókérdést faji alapon rendező és a fajtisztaságot is megvédő törvényjavaslatot beterjeszteni?”. Példaként Olaszországot hozta fel, ott akkor már hónapok óta tilos volt olasz állampolgároknak „más fajhoz tartozókkal” házasságot kötni.⁹ Dr. Pinezich István (1944 végén Sopronban a nyilasok vérbírósága előtt Bajcsy-Zsilinszky Endre védőügyvédje lesz) kormánypárti képviselő a szélsőjobboldali Mecsér Andrással együtt javasolta, hogy a magyar faj védelmét is vegyék be a második zsidótörvény (1939. évi IV. tc.) tervezetébe, és a nürnbergi törvényekhez hasonlóan büntessék a fajgyalázást.¹⁰ Ezt a zsi-

dótörvényt még Imrédy terjesztette be, de amikor kiderült, hogy anyai dédapja zsidó volt (akit 1814-ben kereszteltek meg), lemondásra kényszerült. Később kiderült, hogy utódja, Teleki Pál szövegezte a törvényjavaslatot, amelynek indoklása megemlítette a magyar középosztály s a polgári társadalom „elzsidósodását”, de nem foglalkozott a házassági törvény módosításával.¹¹ Ebbe a fajvédők nem törődtek bele. A törvényjavaslat vitájában vitéz Makray Lajos is követelte a vegyes házasságok megtiltását.¹² A szélsőjobboldali Rajniss Ferenc a házassági tilalom és a bevándorlási tilalom nélkül már a nemzet pusztulását vizionálta.¹³ Végváry József (NEP) is törvényt követelt a vegyes házasságok betiltására, amelyeket „vérfertőző” kapcsolatnak nevezett, és „súlyos kétoldali büntetés terhe mellett zsidónak a magyarral való nemi érintkezését” is meg akarta tiltani.¹⁴ A Felsőházban dr. vitéz Meskó Zoltán orvos a jövődöbéli zsidóság érdekében tartotta volna „mélyen okos és bölcs dolognak” a vegyes házasságok törvényes úton való eltiltását.¹⁵

A „fajvédelem” a második zsidótörvény megszavazása után sem került le a Képviselőház napirendjéről. Gróf Serényi Miklós nyilas képviselő volt az egyik fő „zsidófalo”. 1939. augusztus 2-án interpellációt intézett Teleki Pálhoz: „Van-e tudomása a miniszterelnök úrnak arról, hogy Magyarországon a zsidó vérkeveredés évről évre nagyobb arányokat ölt, és hajlandó-e úgy a házasságon belüli, mint a házasságon kívüli és a magyar fajt pusztító

⁵ Képviselőházi Napló (továbbiakban: KN) 1935-1939-XVIII-328. (1938. május 6.).

⁶ Uo., 418. (1938. május 10.).

⁷ Felsőházi Napló (továbbiakban: FN) 1935-1939-III-315. (1938. május 24.).

⁸ KN-1935-1939-XVIII-480. (1938. május 11.).

⁹ Uo., XXI-293. (1939. január 18.).

¹⁰ *Népszava*, 1939. január 22., 28.

¹¹ KN-1935-1939-XXII-6. (1939. február 24.).

¹² Uo., 34. (1939. február 28.).

¹³ Uo., 53.

¹⁴ Uo., 109. (1939. március 2.).

¹⁵ FN-1935-1939-IV-168. (1939. április 17.).

vérkeveredést minden rendelkezésre álló eszközzel megakadályozni?”¹⁶ Serényi 1939. december 15-i felszólalásában sürgette két népbetegség, a tüdővész és a vérhaj elleni küzdelmet, támogatta a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálat bevezetését, majd így folytatta: „Amikor a kormány ebben a javaslatban nagyon helyesen két népbetegség ellen akarja a küzdelmet felvenni, elfeledkeztek egy harmadik, de a fajunkat talán meg jobban pusztító folyamatról, és ez a zsidó vérfertőzés. Ennek megakadályozására feltétlenül a legradikálisabb törvényt kellene meghozni, mert a helyzet most annyira romlik, hogy belefulladunk majd a zsidó faji mocsárba... tudós professzorok, tanárok, mint Méhely [Lajos]¹⁷ és Salamon¹⁸ kimutatták azt, hogy a zsidó vérben olyan faji elemek vannak, amelyek vérkeveredés esetén belejutva a magyar vérbe, ott súlyos bajokat, zavarokat okoznak. Ilyen keveredések következménye azután az, hogy testileg-lelkileg rosszul kiegyensúlyozott, testi és lelki félszepségekkel telített, de mindig zsidó külsejű, zsidó megjelenésű, zsidó lelkületű, mentalitású egyedek, korcsok, fognak ebből származni.” Majd megismételte, amit már augusztus 2-án is mondott: „...a zsidóság jó része ma már úgy gondolkozik, hogy a hozzájuk szolgálatba lépő magyar leányoknak és asszonyoknak nemcsak a munkarejéjét, de a testét is szabad prédának tekinti.”¹⁹ Serényit válasza sem méltatta Teleki.

A tudós zoológus és rasszista Méhely Lajos már az 1920-as évek-

ben síkra szállt a zsidó-magyar vegyesházasságok megakadályozása érdekében. Méhely fajvédelmi kérdésekben a nyilasok körében is szaktekintélynek számított. Okfejtése szerint: „Mint egyéneket nem bántom a zsidókat... mindazonáltal minden eszközzel megakadályozandónak tartom, hogy egy csepp vérük is beszivárogon a magyar néptestbe, mert a magyar-zsidó házasságokból mindig csak zsidók szülehetnek. Ha nem akarunk végképpen elzsidósodni, akkor legalább ezentúl teljesen ki kell rekeszteniünk a zsidókat minden közösségből.”²⁰

A tények nem zavarták az „igazi” antiszemitékat. Tudták, hogy a német és olasz fajvédelmi törvény is megtiltotta a zsidóknak „árja” cselédek alkalmazását. 1940. április 24-én Serényi kijelentette: „Tudvalevő például, hogy zsidó cseléd lány egyáltalán nincs, ellenben van Budapesten százezer zsidó, aki magyar cseléd lányt tart.”²¹ A Yad Vashem adatbázisa szerint 68 398 olyan háztartás volt Budapesten 1941-ben, amelyben a családfő izraelita vallású volt, vagy legalább egy olyan személy élt a lakásban, akit a zsidótörvények zsidónak minősítettek. Kovács Alajost rosszul, hamisan idézték a Képviselőházban. 1938 tavaszán jelent meg könyve: *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében*. Ebben megírta, hogy Budapesten összesen 54 220 cseléd volt, közülük „csak” 26 044 szolgált zsidóknál. Kovács leszögezte: „Az *Esti Kurír* már riportot csinál könyvemnek ama megállapítása alapján, hogy a keresztény házi cselédeknek közel fele zsidók háztartásában szolgál, és

¹⁶ KN-1939-1944-I-411.

¹⁷ Méhelyről lásd: Gyurgyák, i. m. 87–101.

¹⁸ Kilétét nem sikerült tisztázni.

¹⁹ KN-1939-1944-IV-114.

²⁰ Gyurgyák, i. m. 98.

²¹ KN-1939-1944-V-287.

ezt sem morális, sem faji szempontból nem találom veszély nélkülinek. Az is tény, hogy Budapesten évenként kb. 800 házicseléd szül törvénytelen gyermeket (l. a Székesfőváros Statisztikai Évkönyvét). Én nem állítottam, aminthogy nincs is úgy, hogy ezek a törvénytelen gyermekek zsidó apáktól származnak, de azt senki se tagadhatja, hogy a zsidó helyen szolgáló cseléd-lánynak sűrűbben van alkalma zsidó férfakkal összekerülni, és sűrűbben is van kísértésnek kitéve zsidó férfiak részéről.”²² Kovács elárulta, hogy 1918–1931 között Budapesten 376 zsidó apának született törvénytelen gyereke. Ezt különösebb magyarázat nélkül megdupláztta, és kijelentette, hogy évente átlagosan 188 zsidó apának születik keresztény anyától gyereke.²³ Közölte, hogy 1831-től 1936-ig, vagyis 106 év alatt Csonkamagyarországon 25 254 olyan törvénytelen gyerek született, akinek az apja zsidó, anyja keresztény volt.²⁴ Ez 240,5 ilyen „félvér” törvénytelen gyerek évente.

Milotay a lapjában sürgette az igazi fajvédelmi zsidótörvény kiadását, a vegyes házasságok végleges megtiltását, és tette mindezt a szerkesztőségbe érkező olvasói levelekre is hivatkozva.²⁵ Vele összhangban a nyilasok 1940 nyarán publikálták új zsidótörvény-javaslatukat. Ennek második fejezete foglalkozott a faj védelmével: „3. Zsidó és nem zsidó között a házasságkötés tilos és büntetendő cselekményt képez.” „A magyar mezőgazdasági népesség védelme” címet viselő részben ez állt: „28. Zsidó és nem zsidó között házasságon kívül

nemi érintkezés büntetendő cselekmény. 29. Zsidó negyven évnél fiatalabb nem zsidó női alkalmazottat háztartásában vagy üzemében nem foglalkoztathat.”²⁶ A *Magyarság* július 6-án családottan adta hírül, hogy a kormánypárt, a Magyar Élet Pártja (MÉP), annak ellenére, hogy maga Teleki miniszterelnök is elismerte, hogy rossz az első két zsidótörvény, javaslatuk megtárgyalásának napirendre tűzését leszavazta, még a szélsőjobboldali kormánypárti képviselők is a nyilasok ellen szavaztak.²⁷ Arra is felfigyeltek a szélsőjobboldalon, hogy követve Németország és Olaszország példáját, Romániában is megtiltották a keresztények és zsidók összeházasodását.²⁸ Azt természetesnek vették, hogy a „független” Horvátországban is lemásolták a német fajvédelmi törvényt.²⁹

A Magyar Családvédelmi Szövetség szakbizottsága, dr. Egyed István egyetemi tanár vezérletével családvédelmi javaslatot adott ki 1941-ben a fajvédelmi törvény képviselőházi vitája előtt egy hónappal. Szociálpolitikai javaslatukban kitértek arra, hogy a lányok védelmét 14-ről 16 évre kellene felemelni, hogy nőtlen férfiakat közszolgálatban, közintézeteknél és közüzemeknél csak ideiglenes hatállyal alkalmazzanak, és terhességi, szülési, szoptatási segély és gyereknevelési pótlék bevezetését is kívánatosnak nevezték. Leszögezték: „A fajtisztaság védelmének törvényes rendezése elsőrendű fontosságú. A meghozandó törvényben ki kell mondani a zsidóság faji különállását, és

²² *Új Magyarság*, 1938. április 23., 2.

²³ Uo., 1938. május 19., 4.

²⁴ Uo., 1938. július 1., 1.

²⁵ Uo., 1940. június 29., 6.

²⁶ *Magyarság*, 1940. július 2., 4.

²⁷ Uo., 1940. július 6., 5.

²⁸ *Új Magyarság*, 1940. július 23., 7.

²⁹ Uo., 1941. május 2., 7.

meg kell tiltani a magyartól fajilag elütő, zsidó vagy más, nem európai fajtákkal való házasságot.”³⁰ A hazai társadalmi-politikai nyomást hatékonyan egészítette ki Berlin érezhető neheztelése. 1940 augusztusában, Észak-Erdély visszacsatolása után Göring környezetéből jelezték, cserébe elvárják, hogy Magyarország rendezze a zsidókérdést, és erre Teleki Pál levélben ígéretet is tett.³¹ A náci vezetők nem nézték jó szemmel, hogy a (szerintük is) „feudális” Magyarországon nem oldják meg a földkérdést, vannak ellenzéki pártok, újságok, és többször jelezték, hogy (el)várják a zsidókérdés német példát követő megoldását.³² Az antiszemita Teleki engedett a külső és belső nyomásnak.

Hogy meglesz a „fajvédelmi” törvény, azt 1941. június elején már több napilap megírta. Kovács Alajos a fiatal fajvédő orvosok népies indítatású egyesülete, az EPOL (Egészségpolitikai Társaság) június 18-án rendezett ankétján tartott előadásában sajnálkozását fejezte ki, hogy a törvényjavaslat nem intézkedik a már megkötött keresztény-zsidó házasságok felbontásáról. Azt nem tette hozzá, hogy idáig még a nácik sem merészkedtek. Kovács hangsúlyozta a házasságon kívüli vérkeveredés meggátolásának a fontosságát is.³³ A szélsőjobboldali Meskó Zoltán (névrokona a felsőházi Meskónak) olyan türelmetlen volt, hogy egy héttel azelőtt, hogy a Képviselőház elkezdte volna tárgyalni a törvényjavaslatot, kifej-

tette a véleményét: „...testi fogyasztásúakat nem szentelnek pappá. Ha ez így van, hogyan lehet szellemi fogyasztású embereket, olyanokat, akik szellemileg meg vannak fertőzve, magyar embereknek elfogadni?” – tette fel költőinek szánt kérdését. „Szellemileg megfertőzött” embereken azokat értette, akik zsidóval hajlandók házasságot kötni. Majd hozzáfűzte: „...a parasztosztály, a falusi osztály nem ismerte sohasem az érdekházasságot... nem ismerte a vegyes házasságot ilyen értelemben, zsidó értelemben, [...] nem keveredett, mert jó ízlése volt, és jó ízlése távol tartotta ettől a lépéstől.” Meskó is rátért a korabeli törvényhozók egyik legfőbb problémájára, a zsidóknál szolgáló cselédnányokra. „...annak a falusi embernek féltve őrzött kincse, leánya felkerült szolgálónak, cselédnek valahova, és lelketlen embereknek prédája lett. Ha a statisztikát megnézzük, azt látjuk – és ezen a téren is szigorú intézkedést követelünk –, hogy a törvénytelen gyermekek apja 80%-ban zsidó fajú egyén.”³⁴ A törvénytelen gyerekek apjáról nem készült statisztika, alapítatlanul állította, hogy 80 százalékban zsidó apákról van szó.³⁵

A nyilas Maróthy Károly is felvetette, hogy a törvényjavaslat nem követi a német fajvédelmi törvényt: „Tilos a házasságon kívüli viszony a zsidó és a német és rokonvérű állampolgárok között. Ez nincs benne a mi javaslatunkban.” Követelte, hogy a törvény „tiltsa el a zsidó és nemzsidó között a házasságon kívüli nemi érintkezést, ezt minősítse büntettnek, amelynek

³⁰ *Függetlenség*, 1941. június 1., 6.

³¹ *Ablonczy Balázs*: Teleki Pál (Bp., 2005, 459).

³² *Juhász Gyula–Fejes Judit* (szerk.): *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945.*, V. k. (Bp. 1982), különösen a 62. és 458. sz. dok.

³³ *Új Magyarország*, 1941. június 19., 5.

³⁴ KN-1939-1944-X-185. (1941. június 24.).

³⁵ *Laky Dezső*: *A törvénytelen gyermekek Budapesten* (Budapesti Statisztikai Közlemények 62/4-1932.).

büntetése 15 évig terjedhető fegyház és esetenként 50 000 pengő pénzbüntetés, amely, ha az elítélten nem hajtható be, helyette a zsidó hitközség legyen köteles fizetni.” Bár a német példa követését tartotta kívánatosnak, szót sem ejtett a nem zsidó férfiak megbüntetéséről és arról, hogy „a zsidó” hitközség (melyik – az ortodox, a neológ, a status quo ante?) hogyan tudná hívei szexuális életét szabályozni, és miért kellene „a hitközséget” megbüntetni azért, mert egyik tagjuk „fajgyalázott”.³⁶

Dr. Balás Károly jogász, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja, a MÉP vezérszónoka is bírálta saját kormánya törvényjavaslatát. Ő is azt kifogásolta, hogy az nem foglalkozik a házasságon kívüli nemi kapcsolatokkal. Kifejtette: „...nálunk is be kellene vezetni a német törvénynek azt a helyes intézkedését, hogy zsidó nem tarthat 45 éven aluli keresztény cselédet.”³⁷ Ezt akkor és a következő években a politikai vezetés azzal utasította el, hogy több tízezer cselédlány veszítené el állását, megélhetését. Maróthy még jó egy évvel később is azon sajnálkozott, hogy „[c]sak Budapesten 60 000 olyan keresztény cselédleány szolgál zsidóknál, akiknek meggyalázását és rajtuk keresztül a faj meggyalázását a megfelelő intézkedés hiánya lehetővé teszi. Szomorú, de a miniszter úr közismert álláspontjából érthető – amit a miniszter úr a bizottsági tárgyalások alkalmával mondott –, hogy tudniillik ezt a kérdést nem lehet megoldani, mert mi lesz akkor a cselédekkel, nem tudjuk őket elhelyezni.”³⁸

Maróthy és még több képviselő sem ismerte a hivatalos statisztikai adatokat, ezért dobálóztak 60–100 ezres pesti cselédszámokkal. Mint már említettük, összesen 26 044 cseléd dolgozott zsidóknál. A zsidókat csak 1944-ben, a német megszállás után tiltották el attól, hogy háztartásukban 45 éven aluli nem zsidókat foglalkoztassanak.³⁹

Varga Béla római katolikus pap, kisgazda képviselő (az 1939 után hazánkban menedéket talált lengyelek barátja, majd 1946–1947-ben a Nemzetgyűlés elnöke) kijelentette: „Nem tudok elképzelni elég szigorú törvényt arra, hogy a zsidó és nemzsidó magyar házasságon kívüli viszonyát megszüntessük. De ugyanakkor a nő védelmét, különösen az elesett, a szegény magyar nő védelmét, akit sokszor szegénysége – főleg a cselédlányokra gondolok – kidob az élet piacára, feltétlenül szigorú törvénnyel rendeznünk kell, természetesen elsősorban azok ellen – elismerem –, akikről ebben a törvényben szó van.” A zsidókérdés végső megoldását ő is az összes zsidó kitelepítésében látta.⁴⁰

Dr. Közi-Horváth József, szintén r. k. áldozópap (Egyesült Keresztény Párt), az Actio Catholica országos titkára azt kifogásolta, hogy „[k]edvez a törvény a törvénytelen gyermeknek. Csak a zsidó apát kell majd letagadni, és a törvénytelen gyermek fajtisztának fog majd számítani... egy zsidó boltoslegénynek egy cigányleánytól született gyermekét fajtisztának deklarálja, egyszerűen le kell tagadnia az apát.”⁴¹

³⁶ KN-1939-1944-X-360. (1941. július 1.).

³⁷ Uo., 368.

³⁸ Uo., XV-162. (1942. november 10.).

³⁹ 1200/1944. M. E. sz. r. *Budapesti Közlöny*, 1944. március 31., 1. A rendelet április 30-ával lépett hatályba.

⁴⁰ KN-1939-1944-X-370.

⁴¹ Uo., 378.

Gróf Károlyi Viktor földbirtokos, előbb kormánypárti, majd Magyar Megújulás Pártjának (Imrédy Bélához csatlakozott szakadár jobboldali, nácibarát képviselőket tömörítő párt) képviselője is azt kifogásolta, hogy a törvényjavaslat nem foglalkozik a házasságon kívüli nemi kapcsolatokkal. A nyilasok tapsviharját kiváltva követelte, legyen itt is úgy, mint Németországban. Károlyi külön javaslatot terjesztett be: „Meggyőződésem, hogy az a férfi vagy nő, aki zsidóval keveredik, elveszett a nép számára, sőt továbbmegyek, gyermekeiben ellensége is lesz annak.”⁴² Javaslatára alapján logikus lett volna, ha a fajgyalázó nem zsidó férfit is fegyház fenyegette volna.

Serényit kizárólag a házasságon kívüli „fajgyalázás” érdekelte: „...zsidó egyáltalában nem megy cselédlánynak, ellenben Budapesten legalább hatvanezer zsidó van, aki magyar cselédleányt tart.” Talán már nem is emlékezett arra, hogy 1940 tavaszán még százezerre becsülte a keresztény cselédet tartó zsidók számát. Majd ismét hosszan értekezett arról, hogy a zsidó munkaadók „a velük bármilyen munkaviszonyba kerülő magyar nőnek nemcsak a munkáját, hanem a testét is szabad prédának tekintik”.⁴³

Dr. Szögi Géza ügyvéd, nyilas képviselő figyelmeztette képviselőtársait: ha megtiltják a „vegyes házasságokat”, akkor lesznek olyan magyar emberek, akik esetleg áttérnek a zsidó hitfelekezetre. Javasolta, hogy a törvényjavaslatba iktassanak be egy részt, amely ezeket az áttéréseket megtiltja.⁴⁴

Gróf Festetics Domonkos földbirtokos 1935-ben még kormánypártiként került be a Képviselőházba, majd hamarosan az egyik leghangosabb szélsőjobboldali, nemzetiszocialista lett. Felszólalásában azt fejtegette, hogy zsidók és keresztények között kizárólag érdekházasságok lehetségesek, szerelem nem.⁴⁵

Eitner Ákos nyilas képviselő volt az egyetlen, aki a cigány-magyar vérkeveredést is meg akarta gátolni: „...miután rengeteg népbetegség hordozói a cigányok... igenis a legdrasztikusabb eszközökkel kellene megakadályozni ezeknél a cigány egyedeknél akár az egymás közötti, akár a mi fajtánkkal kapcsolatos érintkezést. Ma rendelkezésre állanak különböző modern eljárások a sterilizációs eljárások terén, vagy pedig a legdrasztikusabb ókori eljárás, a kasztrálás. Amikor fajtánkról van szó, nem lehetünk annyira finomak, emberiesek és gyengédek!” A cigányokat ki akarta irtani, a zsidóktól rettegett is: „A zsidóság részéről elkövetett házasságon kívüli vérrontás sokkal érzékenyebben sújtja a magyarságot, és sokkal veszélyesebb a magyarságra nézve, mint a vérrontás, amelyet a zsidóság házasság útján követ el. Számítani lehet arra, hogy a zsidók és nemzsidók között megakadályozandó házasság miatt a zsidó, fajiságából eredő ördögi bosszúszomjában még mohóbban veti rá magát fajtánk leányaira, hogy azokat vérével fertőzze... Súlyos felelősség terhelné a kormányzatot, ha a törvényjavaslaton nem eszközölné olyan módosítást a zsidók által házasságon kívül elkövetett vérfertőző gatzettek büntetésére, amely elvenné a zsidók kedvét attól, hogy népüktől

⁴² Uo., 397.

⁴³ Uo., 398.

⁴⁴ Uo., 402–403.

⁴⁵ Uo., 412. (1941. július 2.).

rabolt ártatlan lányokon elégítsék ki durva állati ösztöneiket. Ezen a téren nem lehet a pénz- vagy börtönbüntetéssel célt érni; olyan büntetést kell megszabni, hogy többé ne álljon módjában a zsidónak megismételni ezt a gaztettét, ezt műtéti beavatkozással lehetséges megcsinálni! Ne áltassuk magunkat hamis emberieséggel. Fajtánk érdekében, annak megvédése érdekében minden eszköz jó, csak célt érjünk vele.”⁴⁶

Mintha a *Mein Kampf* egyik része köszönné itt vissza. Hitler hajdanán ugyanezt a gondolatot így fogalmazta meg: „A fekete hajú zsidó kölyök órák hosszat tobzódik örömeiben, ha a népüktől rabolt gyanútlan leányt vérével fertőzheti. Minden eszközzel azon van, hogy a leigázandó nép faji alapjait tönkre tegye. Amint maga gyalázza meg tervszerűen az idegen nép asszonyait és leányait, éppen úgy nem riad vissza attól sem, hogy mások számára nyissa meg idegen népek faji korlátjait. Zsidók voltak azok, akik a négereket a Rajna partjára hozták azzal a határozott célkitűzéssel, hogy az ebből folyó vérfertőzés tönkre tegye a gyűlölt fehér fajt, letaszítsa kulturális és politikai magaslatáról, és önmagát tegye e faj urává.”⁴⁷ Hány gyanútlan leányt, pláne már az élete során némi szexuális tapasztalatra szert tett nőt vagy asszonyt sikerült elborzasztania Hitlernek azzal, hogy a fekete hajú zsidó kölyök akár „órák hosszat” képesek az örömben tobzódni...

Radocsay László igazságügy-miniszter a képviselőházi vita végén

ügyetlenül védekezett: „...kétségtelen, hogy elsősorban és sürgősen a zsidók és nemzsidók közötti házasságkötés folytán való vérkeveredés eltiltására kell gondolnunk. Miért, t. Képviselőház? Ha ez a vérkeveredés házasságon kívül történik, nem mondom, hogy ez jó, sőt azt sem mondom, hogy nem kell ezt is szabályozni, de mégis, ha házasságon kívül történik a vérkeveredés, annak sokkal kisebb befolyása van a nemzeti lélek alakítására, mint a zsidók és nemzsidók közötti házasság folytán való vérkeveredésnek.” Ugyanakkor elhárította, hogy akár a női házi alkalmazottak, akár a házasságon kívüli nemi kapcsolatok kérdését bevegység a törvényjavaslatba, ilyen tartalmú módosítást a Felsőház elé terjesztett szövegbe nem iktattak.⁴⁸

A Felsőházban Meskó Zoltán is a házasságon kívüli nemi „érintkezést” és a törvénytelen gyermekek nagy számát hozta elő. Mint vitathatatlan szaktekintélyre hivatkozott Kovács Alajosra: „Kereken negyvenezer törvénytelen gyermek születik évenként ebben az országban. Ebből a statisztika – mert hiszen Kovács Alajos adatai csak megbízhatóak – 60–70 százalék félvér állapít meg. Természetesen ebben a tekintetben a városok járnak elől, s magától értetődően Budapest az első. Kíváncsi volna a háztartási alkalmazottakra nézve törvényesen szabályozni azt, hogy 40 éven aluli keresztény háztartási alkalmazott csak kereszténynél szolgálhat.”⁴⁹ Meskó is, mint arra fentebb már utaltunk, jogtalanul hivatkozott ebben a kérdésben Kovácsra: a törvénytelen gyermekek éppen azért vol-

⁴⁶ Uo., 416.

⁴⁷ Hitler Adolf: Harcom. I. k. Nép és faj c. fejezet, 271. <https://nemzeti.net/contents/library/01-HARCOMSS.pdf> (letöltve 2020. október 7.).

⁴⁸ KN-1939-1944-X-426. (1941. július 2.).

⁴⁹ FN-1939-1944-II-282. (1941. július 18.).

tak „törvénytelenek”, mert apjukról nem készült adatfelvétel.⁵⁰

A törvényjavaslatot támogató képviselők nem hangoztatták, hogy esetleg a nem zsidó háziúr, a sarki fűszeres fia vagy egy kiskatona is lehet egy-egy cselédlány törvénytelen gyerekének az apja. Azzal sem foglalkoztak a cselédlányokat védeni akarók, hogy ha a hatalmi helyzet teszi lehetővé, sőt, gyakorlatilag elkerülhetetlenné, hogy a szegény ártatlan falusi lányokat a (nagy)városban a munkaadója magáévá tegye, teherbe ejtse, akkor a keresztény munkaadótól is valahogy védeni kellene őket.

Serédi Jusztinián hercegprímás elvi alapon utasította el a törvényjavaslatot, mert az beleszól a katolikus egyház által is szentnek tartott házasságkötés ügyébe. Az olasz példára hivatkozott, ahol szabad volt a megkeresztelt zsidónak legalább egyházi házasságot kötni, ha polgárit nem is.⁵¹ A törvényjavaslatot szintén elvi alapon elutasító Ravasz László református püspök megjegyezte: „A javaslat alapján magyar ember házasságot köthet hottentotával, négerrel, cigánnyal, bárkivel, egyedül zsidóval nem.”⁵² Azt Ravasz püspök nem tette hozzá, bár valószínűleg ő is jól tudta, hogy az 1935-ös nürnbergi fajvédelmi törvény végrehajtási utasítása a cigányokkal, négerekkel és ezek „korcsaival” is tilalmazta, büntette az árja férfiak szexuális kapcsolatát. Ezt jól tudta dr. Orsós Ferenc, Európa-hírű kórboncnok, az Orvosi Kamara elnöke is (1943-ban a kutyáni tömegsírokat feltáró „nemzetközi” orvosebizottság

tagja lesz), aki vitába szállt Ravasz Lászlóval. „Nemzetiségeink külön faj, tehát ez a törvény, a fajvédelmi törvény sohasem terjeszthető ki Magyarországon a zsidókon és a cigányokon kívül egyéb néprétegekre, mert azok ugyanahhoz a fajhoz tartoznak, mint a magyarok.” Javasolta, hogy a németek példáját kövessük ezen a téren is, vegyék be a törvénybe a cigány-magyar vegyes házasság tilalmát.⁵³ A Felsőház még csak megvitatni sem volt hajlandó javaslatát, ahogy a Képviselőházban sem keltett figyelmet Eitner Ákos, aki a cigányokat kiirtani-kasztrálni akarta. A felsőházi vitában sem a házicselédek „védelme”, sem a zsidók és keresztények közötti házasságon kívüli nemi kapcsolat büntetése nem került szóba. Az utóbbit szinte csak „becsúszatták” a törvényjavaslat végső szövegébe (ez lett a 15. §). Nem hívtak össze új képviselőházi ülést, ezt báró Prónay György az első és második zsidótörvény bírálója élesen kifogásolta.⁵⁴

Dr. Balogh Jenő büntetőjogász, egyetemi tanár, az MTA főtitkára, a dunántúli református egyházkerület főgondnoka tártá fel az „igazságot”. „Ami a beillesztés kérdését illeti, összefüggésben áll az új felvett 15. § tartalma a [zsidó-keresztény házasságkötés tilalmát kimondó] 9. § egyes bekezdéseivel... mindegyiknél zsidónak házasságon kívüli viszonyáról van szó. Ez volt a kapcsolat, amely miatt az egyeztető bizottság 24 tagú albizottságának túlnyomó nagy többsége igen erélyesen és nyomatékosan kívánta az új szakasz felvételét. A Felsőház igazságügyi és közjogi bizottságának, vala-

⁵⁰ Lásd a 35. sz. jegyzetet! (1941. július 18.)

⁵¹ FN-1939-1944-II-286.

⁵² Uo., 290.

⁵³ Uo., 297.

⁵⁴ Uo., 309. (1941. július 24.).

mint a t. Képviselőház igazságügyi és közjogi bizottságának kiküldött tagjai, összesen 150-en jelen voltak tegnap az egyeztető bizottságnak itt ebben az ülésteremben... hogyha a két Ház két bizottságának, mindkét közjogi és mindkét igazságügyi bizottságának ugyanazok a tagjai nem is szólalhattak fel... ehhez az újonnan szövegezett szakaszhoz a két Ház bizottságaiban, de teljes mértékben módjukban volt kifejezni aggodalmaikat, vagy megtenni a szakasz szövegezésére vonatkozó megjegyzéseiket...”⁵⁵

Az 1941. évi XV. tc. 15. paragrafusa a következő lett:

„15. § Vétséget követ el és három évig terjedhető fogházzal, hivatalvesztéssel és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésével büntetendő az a zsidó,

aki magyar honos tisztességes nemzsidó nővel házasságon kívül nemileg közösül, vagy

aki magyar honos tisztességes nemzsidó nőt házasságon kívüli nemi közösülés céljára a maga vagy más zsidó részére megszerez, vagy megszerezni törekszik.

A cselekmény büntett, és büntetése öt évig terjedhető börtön, hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése, ha a tettes

1. a cselekményt csalárdsággal, erőszakkal vagy fenyegetéssel követte el,

2. a cselekményt hozzátartozója ellen vagy nevelés, tanítás vagy felügyelet végett reábizott vagy neki alárendelt személy ellen követte el,

3. a cselekményt akkor követte el, amidőn a nő életének huszonegyedik évét még nem töltötte be,

4. a cselekményt annak ellenére kö-

vette el, hogy ilyen vétség miatt megbüntették, és büntetésének kiállása óta tíz év még nem telt el.”

Összegzés

Mindezek alapján válaszolni tudunk a bevezetőben felvetett kérdésre: A magyar fajvédő törvényhozók nem követték a náci példáját, a nem zsidó férfit is kivették a „vétkezők”, büntethetők közül. Nem tiltották el a zsidókat attól, hogy a háztartásukban nem zsidó cselédnőket alkalmazzanak. Ebben a kérdésben a gazdasági racionalitás a fajvédő indulatnál erősebb volt: a politikai vezetés tartott attól, hogy több ezer cselédnő válik munkanélkülivé. A fajvédők főleg attól féltek, hogy a zsidó férfiak a náluk szolgáló cselédnőket, munkásnőket, gépírónőket megbecstelenítik, sőt teherbe ejtik. A vitában sűrűn (és tévesen) idézett Kovács Alajos szerint is Budapesten évente kevesebb mint kétszáz keresztény nő (egy részük ráadásul nyilván nem cselédnő volt) szült „félvér” törvénytelen gyereket. Ha a zsidó férfi nem ismerte el az apaságot, a törvénytelen gyermek automatikusan az anya vallását kapta. Ha nem zsidó férfi zsidó nővel folytatott „fajgyalázó” kapcsolatából születik törvénytelen gyerek, az árja apának is elég letagadnia, hogy tőle van a gyerek. Ezzel két legyet ütöttek egy csapásra: büntetlenül létesíthettek zsidó nőkkel szexuális kapcsolatot, és nem nőtt a „félvérek” száma, legalábbis papíron, hiszen az anya vallását írták be a hivatalos iratokba. Az igazi antiszemita pedig azért küzdött, hogy a zsidókat, a „félvéreket” és a „fattyákat” is, távolítsák el az országból, és ha lehet, az életből is.

Magas labda

Ritka alkalmak egyike, nézem a köz-tévé híradóját, hallom benne az *érzékenység*, a *liberális*, a *demokrata*, a *nyugati*, a *progresszív* és a *toleráns* kifejezéseket, és nem értem, miért rándul görcsbe a gyomrom, miért feszülnek meg a szám körüli izmok. Hiszen ezek a frázisok vonzó dolgokra utalnak, a másik elfogadása jó dolog. Érzem ezt úgy általában is, de pszichológusként aztán pláne.

Mert úgy nemcsak érzem, hanem tudom is.

Tudom, mert kutatások ezt támasztják alá.

És akkor megértem.

Az okozza a keserű gyomorízt a számban, hogy a riporter ezeket a kifejezéseket undorodva mondja ki. Szitokszavak lettek azok a szavak, amelyeknek közegében nevelni szeretném a gyerekeimet. Szitokszó lett mindabból, amiben oly sokan szeretnénk hinni, amiben oly sokan szeretünk volna hinni.

Hogy egy toleráns és elfogadó világ jobb világ. Hogy egy elfogadó társadalom sikeresebb és boldogabb, mint egy kirekesztő.

De úgy tűnik, nem az.

És érzem, hogy a hiba bennem van, amiért egyszerűen képtelen vagyok arra, hogy én is fröcsögve, némi undorral a hangomban mondjam ki azt, hogy *toleráns*.

Írásban persze nem jön át, de ha esetleg a kedves olvasó a szót megfeszített ajkakkal és állkapoccsal úgy olvasná ki, hogy közben elhinné, hogy valami furcsa akadályba ütkö-

zik az a sok levegő, amit ki szeretne préselni a tüdejéből, akkor már mehetne is közhíradó-bemondónak. Próbálják csak ki! *Toleráns. Liberális. Demokrata. Nyugati. Progresszív. Érzékeny.*

Persze eldönthetem, hogy nem nézek köztévét, vagy legalábbis annak hírműsorait, de attól még ez a narratíva él. És sajnos nemcsak a köztvé bemondóinak a narratívája ez, hanem egyre több emberé is, és ők ketten, mármint a köztvé és a közember csak erősítik egymás narratíváját. Az meg felerősíti az olyan hazai és külföldi hangokat, amelyek meleglobbiról, melegjogi feltételekhez kötött uniós forrásokról és mindenféle manipulatív és pénzzel kibélelt háttérszervezetekről beszélnek. Hogy ezen gondolatok mögött félelem, tudáshiány vagy politikai haszonszerzés húzódik-e meg (vagy esetleg ezek mind együtt), azt nem tudom és nem is szeretném megítélni, az viszont nagyon jól látszik, hogy a pandémia megfékezése mellett egyre hangsúlyosabb az LMBTQ+-identitásúak megfékezése, családalapításuk ellehetetlenítése is. Mintha mindhárom dolog osztársadalmi vagy – ahogy mostanában újra mondani szokás: – nemzeti érdek, keresztény érték lenne. Mintha bármi összefüggés lenne az emberiség fennmaradása és a meleg/leszbikusok házassága, örökbefogadása, az egyedülállók örökbefogadása között, mintha bármilyen módon meghatározná a szülőséget

a nemi identitás vagy a szexuális orientáció (ezekről majd még később lesz szó). A túlnépesedés korában már így is túlhasználjuk a bolygót, a nyugati társadalmak családjai pedig eleve kevesebb gyereket vállalnak. És nem a melegek, leszbikusok miatt.

De nemcsak a politika cuppant rá erre a témára, hanem a pszichológusok egy része is. Sokak által ismert, sokak által elismert pszichológusok is. A klinikai szakpszichológus, pszichoterapeuta, szupervizor, professor emerita, a pszichológiatudomány kandidátusa, Bagdy Emőke például nemrég a *Magyar Nemzet*ben devianciának nevezte a homoszexualitást, viszont a cikkével kapcsolatos rádióbeszélgetésre annak ellenére nem ment el, hogy az időpontot előre egyeztettték vele. A címzetes egyetemi tanár, a pszichológiatudomány kandidátusa, a klinikai szakpszichológus és pszichoterapeuta Bugán Antal pedig – szintén a *Magyar Nemzet*ben – ideológiai célok szerinti külső beavatkozásnak tartja az *érzékenyítő* meséket, illetve úgy fogalmaz, hogy „*elfogadhatatlan az LMBTQ-szervezetek célja a nemi nevelés befolyásolását illetően, hiszen az alkalmatlan utódlásra szerveződő párokat támogatják.*” Hogy ez a mondat milyen időket idéz, azt mindenki döntse el maga.

Egy biztos, nem lehet nem észrevenni, hogy megkezdődött a pszichológusok megosztása. A már említett két szerző mellett ugyanis a *PestiSrácok.hu* című online felületre egy ismeretlen szerző írt a pszichológusképzés ideológiavezéreltségéről, Cserép Csongor pedig szintén a *Magyar Nemzet*ben fejtette ki, hogy mit is jelent szerinte a konzervatív pszichológia.

Tudományos kutatásokra egyikük sem hivatkozik, cikkeik csúsztatásokkal, súlyos szakmai tévedésekkel, üres demagógiával vannak tele.

Az LMBTQ+-identitásúak melletti kiállás nem ideológiai kérdés, ha csak azt nem tekintjük ideológiának, hogy a pszichológus toleráns, empátikus, kongruens és ítélkezésektől mentes. De nincs jobb- és baloldali pszichológia, nincs konzervatív és liberális pszichológia, pszichológia van. Tudományos, objektív, független. A pszichológiai praxisban pedig nem számít, hogy a pszichológus magánemberként mit gondol. Nem számít, nem számíthat, hogy magánemberként elítéli-e a marihuána fogyasztását, ha egyszer egy szerhasználó kamasz kliense/páciense van. Még jobb persze, ha magánemberként sem ítéli el, de ez már nem témája ennek az írásnak.

Miközben viszont fontos tudni a *hallgatás spirálja* elnevezésű szociálpszichológiai modellről, ami épp arról szól, hogy egyre hangosabban artikulálják a véleményüket azok, akik azt hiszik, hogy többségi véleményt képviselnek, míg a véleményükkel magukat kisebbségben lévőnek gondolók egyre halkabbak lesznek úgy, hogy közben a valóság ennek épp az ellenkezője: azok vannak többen, akik magukat kisebbségben hiszik. Csak hát bizonyos megosztó témákat, mint amilyen mondjuk az érzékenyítés is, sokkal könnyebb hangosan ellenezni, mint hangosan képviselni. Különösen igaz ez akkor, amikor a kisebbségnek remélt halk szavú többség megszólal. Akkor a hangos kisebbség megijed, rögtön támadásba lendül. Fél.

Épp azért van szükség mértékadó, mértéktartó és kiegyensúlyozott,

szakmai hangokra, hogy kiderüljön: nem vagyunk egyedül a véleményünkkel. Azzal, hogy igenis sokfélék vagyunk, és azzal, hogy igenis szeretjük ezt a sokféleséget. Mert akár észre akarjuk venni, akár nem, a világ nemcsak heteroszexuális, fehér, keresztény, európai, jóllétben élő emberekből áll.

Ezekre a különbségekre érzékenynek lenni, ezekkel a különbségekkel empatizálni pedig jó. És ezt nem árt már jó hamar átadni a gyerekeknek. Mert mi van, ha nem adjuk át? Hát az, hogy a maguktól érzékeny, rugalmas és toleráns gyerekekből idővel érzéketlen, merev és kirekesztő gyerekek lesznek. Azt meg tényleg senki sem akarhatja.

Olyan ez az egész, mint a középiskolai matekban az inverz bizonyítás, amikor megpróbáljuk valaminek az ellenkezőjét bebizonyítani, és mire vége van a matekórának, a tanár be is mutatja nekünk, hogy azt bizony nem lehet, tehát akkor nincs mese, az eredeti állításnak igaznak kell lennie.

Nem hiszel az érzékenységszorongásban? Bizonyítsd be, hogy az érzéketlen gyerek a jófej. Aki nem megy oda a másikhöz, hogy *te, figyelj, miért sírsz*. Az volna a jófej és dicsőretre méltó ovis, aki szétrúgja a másik homokvárát? Aki gúnyolódik a lassabban futó, a kövér, a bandzsa, a szegény, a dadogós, a háromujjú, a barnább ovistárson?

Nyilván ezeket senki sem gondolhatja komolyan, már ezeket a szavakat leírni is rossz érzés, hiszen annyira bántók azokra nézve, akik valamilyen módon *mások*.

Szóval akkor érzékenyítésre fel! Méghozzá jó hamar, már óvodáskorban, mert később csak nehezebb lesz. Meg azért is, mert a sokféleség

nemcsak kiskamaszkorban kezd el körülvenni minket, hanem rögtön a kezdetektől. Éppen ezért fontos erre reflektálni spontán beszélgetésekben, játékokban, mesékben. Tehát ne csak anorexiás Barbie-k legyenek, hanem normál testalkatúak is, legyenek mindenféle színes legók, és legyenek meleg, roma, örökbe fogadott vagy éppen kerekesszékes mesehősök is.

De hagyjuk is az érzékenyítést, ezt a részben elcsépezt, részben rettegett, részben rossz kifejezést, mert olyan, mintha meg kellene a gyerekeket szerelni, mintha egészen addig érzéketlennek lennének, amíg valaki oda nem megy, és meg nem tanítja nekik az érzékenységet.

A gyerekekben a dolgok még nincsenek annyira kiforrva. Ők nem társítanak sztereotípiákat különböző emberekhez, embercsoportokhoz. Persze egy idő után észreveszik és megértik, hogy a másoknak nem biztos, hogy ugyanaz a neve, a bőrének a színe, a matekból a tudása, és jó eséllyel ezek alapján ki is fog náluk alakulni valamiféle csoporttudat és így a saját csoport előnyben részesítése, de ezeken olyan könnyű ilyenkor még változtatni. Például úgy, hogy megmutatjuk, hogy mennyi mindenki belefér a csoportba, mennyi mindenkivel lehet együttműködni, együtt élni. De még ha ez naiv elképzelés is (ne legyen az), az még mindig megtanítható a gyerekeknek, hogy a másik csoport sem teljesen homogén, ott éppúgy különbözőek az emberek, mint a saját csoportban, és meg kell tanulni azt is, hogy hogyan lehet egymásra vigyázni, odafigyelni, a másikkal empatizálni.

De mitől félünk annyira? Miért olyan ijesztő egy elfogadó és befogadó gyerek?

Miért olyan ijesztő az időközben már harmadik kiadását is megérő *Meseország mindenkié*¹ című mese-könyv?

Olvasom a harsogva ellenállók érveit, csak úgy röpködnek a magas labdák, kéjes érzéssel csapnám le egyesével őket, de közben meg tudom, hogy milyen kicsinyes és arrogáns dolog lenne, hiszen nyilván senki sem gondolhatja igazán komolyan, hogy egy mese bármilyen módon is befolyásolja egy gyerek identitását.

A gondolkodását persze annál inkább, de csak az hiheti, hogy meleg/leszbikus lehet bárki is attól, hogy egy mesében az egyik hős történetesen a saját neméhez vonzódik, aki nem érti, nem akarja érteni a szexuális orientáció kialakulását és természetét, aki nem akarja érteni a mesék természetét és működését. Persze van ilyen, szabad nem érteni, viszont akkor érdemes néhány dolgot gyorsan tisztázni.

A mese túl azon, hogy szórakoztat, fejleszti a fantáziát, fokozza a kreativitást és növeli a szókinccset. A mese metaforákat használ a hétköznapi életben tapasztalható problémákra, és azokra metaforikus megoldásokat mutat. A mese kapcsolatot teremt, párbeszédet generál felolvasó és hallgató között. És még rengeteg dolgot csinálnak a mesék. Egyetlen dolgot kivéve: a mesék nem térítenek. Viszont nyitottabbá teheti azt is, aki olvassa, azt is, akinek felolvassák. Nyitottabbá önmagára és másra. Rámutathat az elfogadás fontosságára és arra, hogy a konfliktusok

megoldhatók. Egy mese, akár edukatív, akár nem, ha jó, akkor gondolatokat ébreszthet. De szexuális orientációt, nemi identitást egy mese sem akar, de nem is tud megváltoztatni. Ezzel kapcsolatban három dolgot érdemes tudni.

Van az embernek egy biológiai neme. Azzal születik. Általában, megszokott esetben vagy fiú valaki, vagy lány. De már ez sem ennyire egyszerű, mert vannak nem annyira általános esetek is, ők az interszexuálisok, akinek valamilyen mértékben mindkét nemi szervük megvan.

Aztán négy-öt éves kor körül kialakul az ember nemi/szexuális identitása, kiderül, hogy a gyerek agya azonosítja-e magát a biológiai nemével, vagy sem. Ennek a szexuális orientációhoz nincs köze, sőt a szexhez sem. A harmadik, ezzel kapcsolatos dolognak már annál inkább, ez volna a szexuális orientáció, az, hogy az ember milyen nemű emberekhez vonzódik. A szexuális orientáció nem döntés, nem választás kérdése, és így nem is megváltoztatható. A szexuális orientáció egy adottság. A kialakulását vizsgáló kutatásoknak nem sikerült a korai tapasztalatok szerepével kapcsolatban megbízható bizonyítékot produkálni, ami azt sejteti, hogy az eredetet inkább a genetikában érdemes keresni. Itt azonban két dolgot fontos kiemelni. Egyrészt nincs egy konkrét gén, amihez a homoszexualitás köthető lenne, másrészt viszont a genetika sem magyarázza teljes mértékben a szexuális orientációt. Ez arra enged következtetni, hogy valamilyen hatása a környezetnek, szocializációnak is van, de semmiképp sem egyszerű tanulás eredmé-

¹ Nagy Boldizsár (2020) (szerk.): *Meseország mindenkié*. Labrisz Leszbikus Egyesület, Budapest.

nye. Ezt bizonyítja az, hogy azonos nemű szülők gyerekei nem lesznek nagyobb valószínűséggel melegek/leszbikusok, mint ellenkező nemű szülők gyerekei. Ha pedig még ők sem lesznek nagyobb valószínűséggel melegek vagy leszbikusok, akkor miért és hogyan gondolhatja bárki is, hogy egy mese hatással lehetne a gyerekek nemi identitására, szexuális orientációjára? Nonszensz.

Ugyancsak igazolták a kutatások, hogy a gyerek- vagy serdülőkori tapasztalatoknak nincs szerepük a szexuális orientáció és a nemi identitás kialakulásához, azaz pusztán a környezet hatására senkiből sem lesz meleg vagy leszbikus. Szükség van a genomszintű kódra is. A szexuális orientáció kialakulását nem lehet tehát egyetlen dologra visszavezetni. Végül azt is mutatják kutatások, hogy azonos nemű szülők gyerekei elfogadóbbak lesznek a világra és a különbözőségekre.

A homoszexualitásról egyébként legalább a negyvenes évek vége óta, Alfred Kinsey révén tudjuk, hogy nem bináris, hanem sokkal komplexebb. A szexuális orientáció tehát jóval összetettebb annál, mint hogy az ember azonos nemű vagy ellenkező nemű emberekkel él szexuális életet. Szóval az, hogy valaki heteroszexuálisnak megnéz egy azonos nemű embert az utcán, vagy esetleg homoerotikus álmai vannak, még nem jelenti azt, hogy ő akkor homoszexuális. És ez éppígy igaz fordítva is.

Jól látszik, hogy a szexuális orientáció kialakulása nagyon sok embert foglalkoztat. Habár ez így nem teljesen igaz. Az embereket a homoszexualitás kialakulása izgatja. A heteroszexualitásé nem. Olyan kérdéseket senki sem tesz fel, hogy „Mi-

ért lettél hetero? Örökölted?” Olyat se, hogy „Mióta tudod?” Meg olyat se, hogy „Biztos vagy-e benne, nem fogod-e magad meggondolni?”

A homoszexualitás 1973 óta következetesen nem szerepel DSM2-ben, tehát nem betegség, ezért nem is lehet betegségnek tekinteni, róla úgy beszélni, mint ami nem normális, nem egészséges, nem természetes. Statisztikailag persze kevesebben melegek/leszbikusok, mint heteroszexuálisok, de nem is attól számít valami egészségesnek, hogy sok emberre az a jellemző. Pszichológiailag és kulturálisan nagyon nehéz meghatározni a normalitás fogalmát, de abban azért a szakemberek között egyetértés van, hogy azt tekintjük „normálisnak”, aki

1. hatékonyan észleli a valóságot,
2. aki tudja akaratlagosan szabályozni a viselkedését, magatartását, aki a szociális normáknak megfelelően működik,
3. aki elfogadja valamennyire önmagát és a másikat, társas helyzetekben spontán és adekvát módon működik,
4. aki képes érzelmi kapcsolatokat kialakítására, végül
5. aki rendelkezik alkotóképességgel. No meg aki nem köz- és/vagy önveszélyes.

A homoszexualitás ezek egyikére sincs kihatással, a szexuális orientáció nem egy személyiségvonás. A nemi irányultságból egyetlen dologra lehet csak következtetni: arra, hogy az illető milyen nemű emberekhez vonzódik. Én például nem azért szeretek főzni, hallgatok rockzenét,

² Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Mentális Betegségek Diagnosztikai és Statisztikai Kézikönyve.

bánok rosszul az időmmel, szeretek sokat aludni, igyekszem figyelmes és törődő szülőnek lenni, mert heteroszexuális vagyok, hanem azért, mert ilyen vagyok. És ezzel az LMBTQ+-identitásúak is valahogy így vannak. Hacsak az ember épp nem csajozni, pasizni akar, akkor tök mindegynek kéne lennie a szexuális orientációnak. És heteroszexuálisoknál teljesen mindegy is, de a társadalom a leszbikusokkal és melegekkel egyáltalán nem tud mit kezdeni. Az még mindig téma.

Pedig jó lenne, ha végre nemcsak a DSM-ből kerülne ki a homoszexualitás, mint betegség, hanem végre a köztudatban sem lenne stigma már. Akkor nem kéne állandóan magyarázkodni, vizsgálgatni, hiszen nem az lenne, hogy van a természetes és a természetestől eltérő, a *más*, hanem az lenne, hogy megértjük és elfogadjuk, hogy a természetesbe mennyi minden belefér. Mert természetesnek lenni sokféleképpen lehet. Akár úgy, hogy az ellenkező neműekhez, akár úgy, hogy az azonos neműekhez, akár úgy, hogy mindkettőhöz vagy egyikhez sem vonzódik az ember.

Két dolog azonban nagyon fontos. A szexuális orientáció magánügy, és a szexuális orientáció nem fertőz, és nem is változik mese, film, Pride hatására.

De azért egy dolgot még nagyon fontos kiemelni: egy elfogadó társadalomban, amelyben az érzékeny meséket nem darabolják és zúzzák, amelyben a Pride-on nem szűk kordonok között, a tojások elől futva és félve vonulnak az emberek, amelyben nem rögzítenek az alkotmányban/alaptörvényben inadekvát dolgokat, ott jó eséllyel és idővel több

LMBTQ+-identitású ember lesz. De újra: nem azért, mert tömegesen fogják meggondolni magukat a heteroszexuális emberek, hanem azért, mert az eleve meglévő LMBTQ+-identitást nem kell többé titkolni, rejtegetni. Sem maguk előtt, sem mások előtt. És akkor végre gond nélkül előbújhatnak. Tehát valójában nem nőne meg a számuk. Az pedig, hogy osztársadalmi érdek, hogy a nemi identitása vagy a szexuális orientációja, illetőleg annak ellehetetlenítése miatt senki se legyen frusztrált, senki se szorongjon vagy legyen depressziós. A társadalomnak és a társadalompolitikának igenis van felelőssége abban, hogy korlátozza-e az identitásában az embereket, és így belekényszeríti-e bárkit egy olyan életbe, ami nem az övé.

Az LMBTQ+-identitással tehát nem az LMBTQ+-identitásúaknak van dolguk, hanem a többségi társadalomnak, és neki is csak annyi, hogy elfogadja, hogy ehhez neki semmi köze. Egy azonos nemű pár tagjai pontosan ugyanazért fogják meg egymás kezét az utcán, amiért az ellenkező neműek szokták. És így van ez a csókkal, a gyerekvállalással, a nevetéssel, a vásárlással, az öltözködéssel, az autóvezetéssel, a biciklizéssel, a kocogással is.

Mindez egyébként a gyereknek nem nagy ügy, velük egy mondattal el lehet a dolgot intézni. *„Fiú, és egy fiúba szerelmes? Oké, de akkor foci-zunk végre?”* A felnőtteknek viszont rengeteg kérdésük van. Ők problémáznak ezen. Nem érzékenyíteni kell tehát a gyerekeket, hanem figyelni arra, nehogy elmúljon az érzékenyséjük a felnőttek érzéketlenségének hatására.

A történelem alatt

Födő Gábor munkáiról

Apa kocsit hajt, figyelmisszen, tapasztaltan, türelmisszen.

A járókelők sétálnak a friss levegőn, apa pedig kocsit hajt!

Tudósok: Apa kocsit hajt

Födő Gábor művei mindig ugyanazt a világot járják körül; a kisember életét, aki a nagy események alatt és néha azok ellenére él.

Korai munkái (*Tekerj, Lacika, tekerj!, Böbiék jól vannak?, Szatyrok* stb.) mint-ha az Annales-kör történetírásának sajátosan magyar illusztrációi lennének, a személyes, mégis általános történetek regisztrációi, egyfajta gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténeti preparált metszetek. Azt a sajátos világot örökíti meg, amelyben az utazás mindig a közeli strandot jelenti, a kapitalista fogyasztás öröme a közeli piac, a jóléti állam a kisnyugdíjas lét, és a beszélgetés sosem lép túl a szigorú értelemben vett tárgyiasságon, adott dolgokon és embereken.

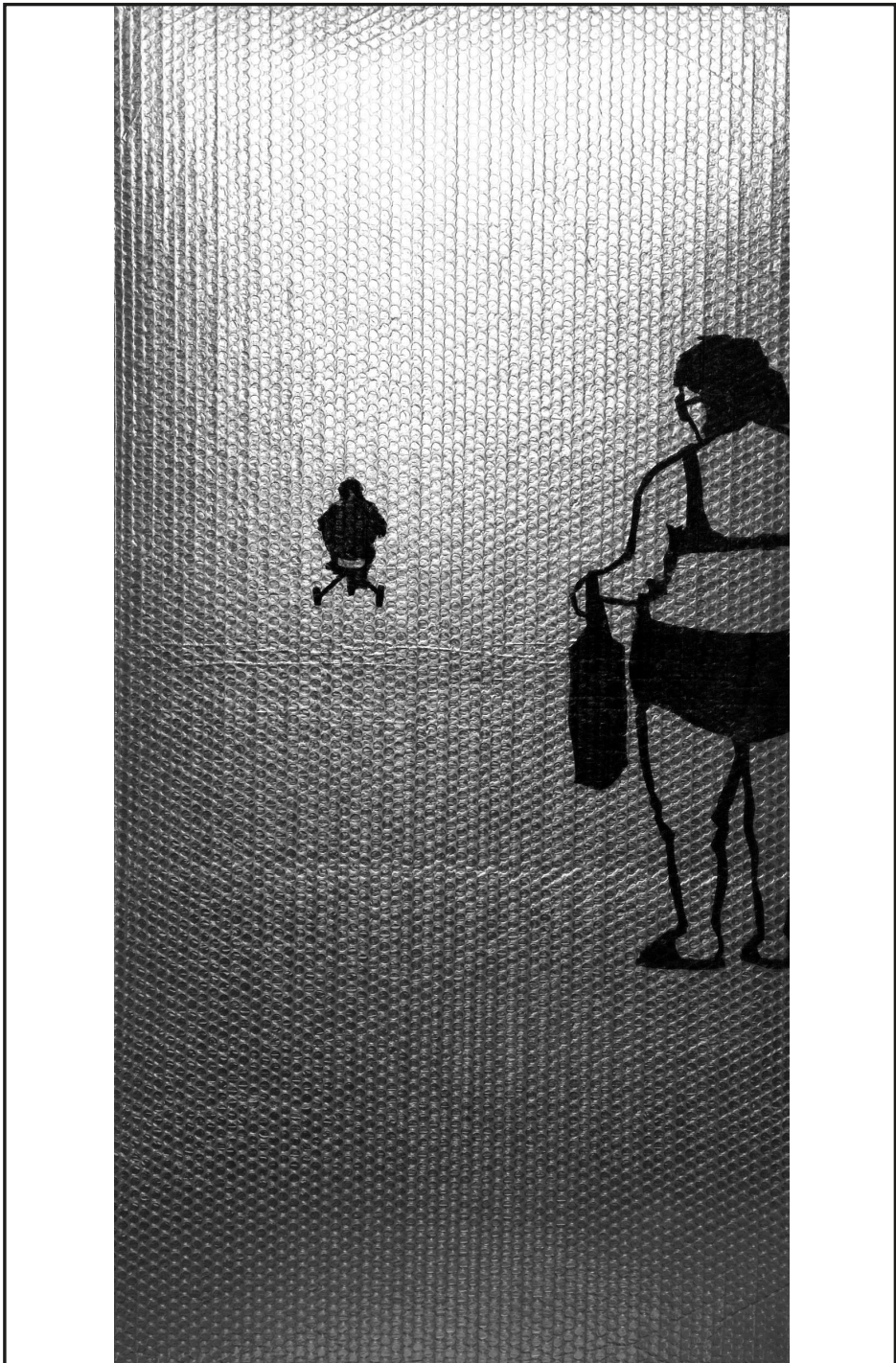
A végletekig lecsupaszított grafikai elemek sajátos Krasznahorkai-szerű hangulatot kölcsönöznek a műveknek. A körvonalak ereje és a nagy, homogén vagy majdnem homogén felületek a figurák esendőségét emelik ki, ahogy a minden divatra és korstílusra merőleges ruhák összemosódnak a testekkel. Kivételnek hat, mégis struktúrájában nagyon hasonló az *Apa kocsit hajt* sorozat, amelyben a fekete figurák és telített színű tárgyak a kortárs képregényeket, leginkább Frank Miller munkáit idézik.

A legfontosabb elemek azonban az arcok és a hátterek, illetve tüntető hiányuk. Az alakok jellemzően elfordulnak a néző tekintete elől, és befelé, a kép felé néznek, vagy csak nehezen kivehető profiljukat látni, illetve ha néha mégis szembefordulnának a nézővel, az egyéni jelek jellemzően hiányoznak arcukról, és tömegtípusok megtestesítőjévé válnak.

A hátterek problémája azonban sokkal messzebbre vezet. Ha a képteret vizsgáljuk, az alakok a brechti fekete színpad grafikai megfelelőjén mindent a néző képzeletére bízva a fehér lapon állnak. Az anyaghasználat mégis mást sugall: szatyrokon, műbőr táskákon és zuhanyfüggönyökön jelennek meg, amelyek így egyszerre a kép és a néző világának részévé válva saját tárgy mivoltukkal tüntetnek.

A háttér újragondolása lesz a kiindulópontja a későbbi munkáknak, a világító dobozoknak is. A hátterek anyagszerűsége szublimálódik, anyagidézetek helyett képzőművészeti szempontból értelmezhetetlen tömeggyártott képeket látunk, amelyek az idillit, a tökéletest akarják valamilyen módon megmutatni. Egzotikus tájak, vitorlások, pipacsmező, angliai falu, mind tömeggyártott giccs. Ezek előtt jelennek meg az ismerős fekete figurák, és most világos interakcióba is lépnek velük. A vágató lovakat fényképezik a mobiljukkal, kis csónakon eveznek a vitorlás mellett, nézik a karavánt. A nagyvárosi tér idegenségét és elidegenedtségét felváltotta a kései kapitalizmus spektakulum-ipara.

Gárdonyi László

Födő Gábor: Tekerj, Lacika, tekerj!

Födő Gábor: Látod, anyukám, erről beszéltem

Berta Ádám

Nem hittem, kipróbáltam és nyertem

Tűzzel-vassal irtjuk, pedig
lehet, hogy egy igazi
természetes kincset pusztítunk.
Vajon a fehér köpenyes társadalom
érdeke, hogy eltussolja a parlagfű
jótékony hatásait? Nagyon sok vélemény
létezik arról, hogy a parlagfű valójában sokkal
hasznosabb lehet, mintsem ártalmas.
Azt, hogy ártalmas, csak a fehér köpenyes
orvosok és a mögöttük álló
gyógyszerlobbi akarja elhitetni.

A bükki füvesember, Szabó Gyuri bácsi
például kifejezetten jó véleménnyel van róla.
Maga is irtja a parlagfüvet: teát készít belőle.
A tea erőnlétet, állóképességet nyújt,
fokozza az éberséget, képes
a sejtek megfiatalítására.
Ahogy a népi bölcsesség mondja:
gaz csak az emberek között van.
Lajos Atya védelmébe vette a parlagfüvet.
Szerinte már a régi gyógynövénykönyvek is
leírják több gyógyító tulajdonságát.

Tiltott ellenszer a betegségekre?
Ez az istenek eledele: nagyon sok vitamint
tartalmaz a levele és a virága meg a pollenje.
A parlagfű nem gyomnövény, mint ahogy
az ürömfélék családjába tartozó többi növény sem az.
Tény és való, sokan allergiások
a pollenre úgy általában (ürömfű, repce,
paréj, libatop stb.), nemcsak a parlagfű
pollenjére. Mégis a parlagfüvet kiáltják ki
főellenségnek. Legalább annyi ember
allergiás az állati szőrökre és az állatok ürülékére.

Csak Budapesten az utcai megszáradt kutyagumik szálló porától évente 3-4 kisgyermek meg is vakul. A parlagfű ősi, kimondottan intelligens növény, sok tekintetben az embernél is intelligensebb. A természetben az a feladata, hogy megóvja a földet a kiszáradástól. 10 évvel ezelőtt két kisbusznyí allergiás gyermek lett kirándultatva Dobogókőre, és ott a parlagfűben játszottak, pedig akkor volt a virágzása. Mégsem prűszkölt senki, nem is váladékozott.

Csokorba szedték a parlagfüvet, hogy otthon büszkélkedjenek vele. Ahogy a buszok beértek a Flórián tér közelébe, szegény gyermekek már prűszköltek, köhögtek. Ugyanis az autók kipufogógázai lemarták a pollen védőburkát, és a védőburok alatt a pollennek bogáncsra hasonlító kis karmai vannak. Ezek a kis karmocskák irritálták a légutakat. Akkor most ki a hibás? Nem inkább az autókat kellene kiirtani, ha a kipufogógázok bontják le a védőburkot?

Szíz együttes

Kerékpárszállítás villamoson kizárólag a kerékpár-piktogrammal jelzett járműveken, a kijelölt helyen lehetséges. A szállításhoz egy darab vonal- vagy gyűjtőjegy érvényesítése vagy kerékpárberlet szükséges.

A kerékpárral felszálló utas felelős a biztonságos, tiszta és balesetmentes kerékpárszállításért a szállítás teljes időtartama alatt. Ez itt egy darab kerékpárnak kijelölt hely. A kerékpár elhelyezése:

Maximum *egy* darab kerékpár szállítható
kocsinként, az arra kijelölt helyen.
A kerékpárt mindkét tépőzáras szíj
együttes használatával szükséges
rögzíteni úgy, hogy kanyarodásnál vagy
hirtelen fékezésnél stabil maradjon.

Markó Béla

IGEN, IGEN, NEM, NEM

Barátom, te eddig sok telet megértél,
és persze tavaszt is, nyarat is, ősz is.
Mondd, ez már a tél? Csak a gyermek
kérdézhethet ilyent, de időnként újra
gyermekek leszünk mindannyian.
Mifelénk könnyű erre válaszolni.
Kinézek az ablakon. Hiszen zöldell
a fenyő. Nem, még nem a tél ez.
Éppen így vagyunk a diktatúrával is.
Ez már diktatúra-e vajon? Gyakran
beszélgetünk erről. Nem, még nem az.
Nem gázol el egy autó. Nem ütnek agyon.
Fontos érvek. De egyre bizonytalanabb
vagyok. Hát akkor milyen a tél? Milyen
a zsarnokság? Milyen a tavasz, a nyár,
az ősz? Olyan-e, mint a képeskönyvekben?
Mitől is elviselhetetlen egy rendszer?

Mitől volt szörnyű egykor? Sokan megúszták. Mások túléltek. Egyesek átéltek. Aki belehalt, tulajdonképpen az sem abba halt bele. Nem bizonyítható. Egyszer kiderülhet, hogy nem is az volt. Tudnotok kell, hogy a zsarnokok is folyton kérdeznek minket. Csakhogy egyértelmű válaszokat várnak. Emlékszem. Igen vagy nem. Talán erről lehet felismerni őket. Bár könnyen összetéveszthetők Jézussal. Aki világi értelemben nem volt zsarnok. Az egy másik történet. Én most arról beszélek, hogy hiába próbáltuk megmagyarázni, igen, de azért azt is figyelembe kellene venni, és hogy nem egészen, viszont aludjunk rá még egyet, ilyesmik. Igen vagy nem? Hogyha csak akkor fogod észrevenni a telet, amikor már hó borítja a fenyőt az ablakod előtt, késő lesz. Csupán a hó jelzi biztosan, hogy tél van. Errefelé a fák örökzöldje még nem jelent az égvilágon semmit. Felejtsd el, hogy igen! És felejtsd el, hogy nem! Nincs mentség, mert Jézus nem rád gondolt, nem a földi királyságra. Innen bentről rendben van minden. Ismét eszembe jut Petőfi Sándor. Ha jól számítom, több mint két és félszer öregebb vagyok nála. Nem esett le még a hó. Tényleg szépen zöldell kint a fenyő. De hazudik.

Vörös István

Celan-szónáta
(öt változat ugyanarra
a versre és ugyanarra a történetre)

VERESÉG

*„Ötvenévesen a Szajnába ugrani?
Szép! De Hitler születésnapján?”*

Egy ismeretlen depressziós följegyzéseiből

A Szajna vize zavaros, mint minden
fővárosi folyóé. Vitte, sodorta,
úgy tűnt, nem jön érte a halál.
Órák óta lent,
de lent lenni, ez neki nagyon ismerős.
Fuldoklás, légszomj,
ebből élt eddig is.
Talán a hideg másféle, mint
amit megszokott, talán a sodrás
pezsgetőbb, mint az élet siker
szaggatta irama.
Mi lesz már? – ordította
egy jókora hal tátogó pofájába. –
Mindjárt a tengernél leszünk!

A halálangyal
a halat
fogta ki,
nem őt,
pucolni kezdte a kövön.
Kínos volna partra mászni, mint egy
gyík. Elég azokból, akik
kihasználtak.
Még Ingeborg, még Gisèle is.

Az a sok antifasiszta mű,
 szerintük győztek.
 Ők lehet, de én? Csak mert élek?
 Már ezt se mondhatom.
 Életben maradni nem győzelem,
 meghalni persze vereség.

Paul Celan dolgozik a róla írt versen

Szajnavíz Hitler születésnapján:
 zavaros, mint minden.

Lent órák óta –
 ez ismerős.
 Fuldoklásszomj,
 másféle hideg,
 talán a sodrás,
 mint az élet siker
 szaggatta irama.

Mi lesz már?
 Egy hal válasza
 mindjárt a tenger.

A halál
 halat
 fog,
 pucolja a kövön.

Életben maradni
 vereség.

Oszip Mandelstam megpillantja a jövőt

A Szajna vize zavaros,
a Néváé is Leningrádnál,
egy öngyilkost a partra mos,
a nemlevők közé most átállt.

Órákat töltött odalent,
bár ismerte rég ezt a sorsot
de lent lenni sohase ment,
most örömében felsikoltott.

A légszomj és a fulladás,
amit saját döntés okoz csak,
szovjet szemmel olyan csodás –
nem halálra pofoznak.

Másféle itt a hideg is. –
ordít egy hal pofájába.
Élvezd a víz ízeit!
A vízben pecás angyal lába,

a halat fogta ki, nem őt,
a kövön pucolni elkezdte.
A tévedéssel összenőtt,
de kapaszkodik a lényegbe.

Elég azokból, akik,
bár én akartam, kihasználtak.
A besúgóm velem lakik,
elvisznek, s belakja a házat.

Az igazság miénk lehet.
Azt mondják, a jó az erősebb.
Ebben néha kételkedek,
szerintem csak a győzők győztek.

Ezt érzékeltetik velem.
Mit kaptam, adtam, talmi.
Élni nem mindig győzelem,
de vereség persze meghalni.

Balhé (WS-változat)

A Szajna vize zavaros,
mint minden városi folyóé.
Bűnt és bánatot összemos,
a mélyben kezdődik a balhé.

Órák óta lent lenni jó,
nincsen fuldoklás, nincsen légszomj,
fejem fölött részeg hajó
áll meg az égen, habos féknyom.

Tán a hideg másféle itt,
talán jól jön egy kopoltyú,
a sodrás pezsgő éveit
beússza két néma hattyú.

Egy jókora hal tátogó
szája már a tengert igéri.
Halálangyal, életmanó!
A vízbe gázoló útszéli

kurva combja után kapok.
Nem kínos rámászni, mint egy gyík?
Lába között az angyalok
titkos bejárata jól látszik!

Oda húzódom a világ
elől, az úszásból elég volt.
Megcsókolom a tátikát,
lányhúsból nyílik ki az égbolt.

Egy nővel lenni győzelem,
egy kurvába beúszni álom.
Hogy nem élek – csak képzelem?
A szeretőm lett a halálom.

Gottfried Benn felnyitja Celan testét

Alig ötvenéves, a Szajnából fogták ki.
Szép ember! Ma megint Hitler
születésnapja van? Annyira szeretném
ha egyszer végre ez nem jutna eszembe
április 20-án.

A Szajna vize zavaros, mint minden
fővárosi folyóé. A tüdő tele lett
kultúriszappal. Órákat volt lent,
a szájjüregben csibortanya.
Fuldoklás, légszomj jelei,
nincs nyoma idegenkezűségnek.
Bár attól függ, mit tartunk annak.
Idegenszavúság, idegentörténelmőség.
Nem mindenki tud egyenruha mögé
menekülni, mint te!

Talán a hideg másféle az ilyen
halottakban, talán a sodrás
még a szívbe is bejut.
A ruha jóformán lemállott róla.

A halálangyal
mért jön be
a prospektúrára?
A szárnya vége a véres vízbe ér.
Kínos volna figyelmeztetni.

Az a sok antifasiszta mű
győzelemről ábrándozik.
De ha fölmetsem a hasfalat,
alatta még mindig ott a háború.

Teli bőrönd, üres szív

Vietnám (részlet)*

Uralkodók

Még Huében vagyok, a császár palotájában. 1802 és 1833 között épült. Nem a szépséget látom benne, hanem azt a sok-sok embert, aki azért dolgozott, hogy felépüljön. Egy trónfoglaló és dinasztiaalapító (Gia Long császár, Nguyen dinasztia) akaratát hajtották végre, aki úgy döntött, ő egy ekkora épületben és épp ezen a közép-vietnámi településen akar élni, és országot irányítani. Mindig is irtóztam az arisztokratáktól, akkor is, ha vietnámiak. A tolakodó és többnyire ízléstelen palotáiktól, bútoraiktól és dísz tárgyaiktól. A gátlástalan fényűzéstől. Attól a gazdagságtól, amiből néha lehetett adakozni a köznek. De rendes vagy, mondta akkor a köz, holott az övé volt, amit visszacapott, s persze az is, amiből a luxus életek finanszírozva lettek. Legendákat regélnék az arisztokraták tartásáról, hogy amikor a kommunista rezsim például meghurcolta őket, mennyire tudták ezt viselni. Mért, volt más lehetőség? Mindannyian viseljük a sorsunkat, ebből a sok-sok sorsviselőből az arisztokraták összességében kevesebb megpróbáltatás elé voltak állítva. De ha igen, akkor úgy sajnálja a világ őket, hogy meg is feledkezik arról, hogy másoknak mekkora terhet kell cipelniük, hogy ők ezeket a sorsnehezékeket öröklik nemzedékről nemzedékre, nem a kastélyokat és befolyásos rokonokat.

52

Csak kövek

Pusztul a világ, s épp a jómódú rétegek túlfogyasztásától, akik persze nem restek környezetvédőként, az egészséges életmód hírnökeiként fellépni, holott épp tőlük kéne megóvni a környezetet, egymaguk többet fogyasztanak, szennyeznek, mint egy vietnámi kisváros. Aggódnak, hogy mi lesz a világgal, ha ez a kurva sok kínai is vesz magának autót, amikor a gyerekük annyi papírpelenkát szarik tele, annyi zsebkendőt, szalvétát használnak el életükben, aminek az előállításához egy kisebb erdőre, az energiafogyasztásukhoz pedig egy külön erőműre van szükség. Pusztul a világ, a lélek, a világ lényeges része, és persze épülnek a paloták, a hivalkodó házak, a jachtok, a magánrepülő, a busznyai méretű magánautók. Vajon te tudsz-e épülni, vagy csak leépülni. Utazol szerte a világban, ámuldozol a látványosságoktól, holott nem tudsz szebb dolgot elképzelni a szerelmednél, aki most épp nincs itt. Szóval minek is fényképeznél le királysírokat Hue környékén, csak kövek lesznek a képen, s más hozzád hasonló tévelygők. Minden halál csak halál, a királyoké is, hiába a hivalkodó temetkezőhelyek. Minden, amit látsz, csak a vágyat növeli benned, a másik iránti vágyat, mert csak a másikban tudsz megvalósulni.

* A harmadik részt következő számunkban közöljük. (A szerk.)

Ha nincs, te sem vagy. És tényleg átéled a megsemmisültséget. Öreg vagy, öreg író, a feleséged már meghalt. A szemedet elborító víz köt csak hozzá, az emlékéhez, mert valójában már évek óta nincs. Nem állítasz neki házi oltárt, ahogyan teszik abban az országban, ahol épp vagy, mert nem hiszed, hogy a lelke itt maradt, nem hiszed, hogy vigyáz rád, nem hiszed, ha bajba kerülsz, segít neked. Nem tudod, minek tévelyegsz idegen világokban, amely világokba belehelyezkedni nem tudsz. Hamarosan meghalsz, csak a testedet akarod beledugni abba a nőbe, aki a karjaiban megtart. Ennyi az ember, egy rohadt nagy vágy és egy rohadt egyszerű pusztulás.

Az egyedül utazó

Szerettem őt, mondta az amerikai, aki a felesége nélkül tudott csak elutazni. Mellém ült a tóparti padon. Egyedül volt, és látta, én is egyedül vagyok. Az egyedüli vándorok néha csapódnak más magányosokhoz, néha magukba záródnak, s tulajdonképpen annyit sem tudnak kinyögni, hogy igen vagy nem, kérem vagy nem kérem. Ezért aztán csak boltban tudnak vásárolni, ahol nem kell megszólalni, ha egy üveg vízre van szükségük. Nyújtják az üveget, a pénztáros lehúzza, La Vie, helyi ásványvíz, amit persze már rég egy világot áthálózó cég gyárt. Nem akartam mással élni, mondta és előrefelé nézett rá a tóra, mintha onnét akarná kihalászni a szavakat. Objektíve, legalábbis ezt mondták, mondta, nem volt szép, csak nekem. Nekem olyan volt, hogy nem múlt el belőle semmi, hiába mentek el az évek. Nézek rá, várom, hogy folytassa, nem tudom, hogy igazat mond-e, de miért ne lenne az az igazság, amit ő mond, miért és ki vonhatná kétségbe. Este együtt akartunk lenni. Ez, gondoltam, nem tartozik rám, de nem állítottam le. De valahogy nem sikerült, fáradtak voltunk, meg én azt hiszem, túl sokat ittam. Majd holnap, mondta, de nem lett holnap. Mikor bevittem a kórházba, már tudtam, hogy meg fog halni. Aztán volt pár nap, hogy olyan volt, hogy elindul a gyógyulás. Meggyógyul, ha mindketten akarjuk, rajtunk áll, a mi döntésünk és igyekezetünk, mondta, s aztán, hogy de nem adott időt a sors. Meghalt. Nem tudtam, hogy van ekkora fájdalom, talán ha a gyereked, az nagyobb. Az nagyobb, mondtam, de a magam sorsáról nem árultam el semmit. Azóta csak erőből élek, mondta, és csorogtak a könnyei, csak azért, hogy legyek, de nincs bennem kedv. Otthontalan mindenütt. Otthon is és itt Vietnámban is. Azt hittem, mennél távolabb leszek azoktól a helyektől, ahol együtt voltunk, annál könnyebb lesz kitörülni a fájdalmat, de nem, épp hogy a sok idegenség mindent felerősített bennem. Szeret valaki otthon, kérdeztem, és néztem rá, arra a gyötrődésre, ami belül zajlott, de kívülről is jól látható volt. Szeret, mondta, csak én vagyok olyan, aki se nem szeret, se nem nemszeret, kötelességszerűen csinálom mindent, a szeretést is, ami így nem szeretés, csak csinálás. Legalább csinálod, mondom neki. Ő meg, hogy legalább nézi a pagodát (Hanoi, West Lake, Tran Quoc pagoda), az ismeretlen szentek szobrait, egy fa árnyékol, azt írja az útikönyv, annak a fának a gyereke, amely fa alatt Buddha megvilágosodott. Árnyékban megvilágosodni, gondoltam, hogy ez milyen vicces, aztán újra az amerikaiira néztem, nem figyeltem, mondott-e még valamit a feleségéről vagy az együtt töltött évtizedekről, a gyerekeiről. Nézek rá, ő előre mutat. Ezt is kötelező megnézni, ha már itt van az ember.

Szomorúság

Itt vagy, ahol enni lehet. Levest vársz, meg egy embert, aki nem jött, hogy autóval elvigyen valahová, egy olyan látványossághoz, ami csak így közelíthető meg, egy vízeséshez, egy sziklához, egy víztározóhoz, egy érdekes településre, kávéültetvényre, teaültetvényre Dalat környékén, egy buddhista pagodához (Linh Quang), ami olyan, mintha egy vallásos Disneylandbe keveredett volna a káprázatot váró istenhívő, s az élményvadász nyugati ember.

De nem jött, a levest várod. Felmész a netre. Mindenütt van. Ez egy ilyen ország, a jelszó 12345678 vagy 123123123123 vagy a hely neve. Nem tudod, mit keresel itt. Nem jött az ember, s most látod, ha jön, akkor sincs semmi, csak megnézed a tervezett helyeket. Otthon elmondhatod, hogy láttad, de nem tudod elmondani, mit érzel, mert neked kötelezően jól kell érezned magad. Nem tudod, mit keresel itt. Semmit, gondolod és zavarba jössz, hogy kimondtad. Hálátlannak érzed magad, olyannak, akinek semmi sem jó, követelőzőnek, holott idegenkedsz ettől a nyugati világra oly jellemző életakarrattól, hogy minden kell, és ami kell, az jár is. Egy női testre vágysz. Vajon még meddig, mikor öregedik ki belőled ez az akarat. Magyarországon meddig csinálják a házaspárok, kérdezi egy helyi lakos. Nem tudom, mondod, s arra gondolsz, akit elvesztettél, éppúgy, ahogyan az amerikai. Hogy mennyire szeretted, s hogy mennyi mindent tettél azért, hogy ő is szeressen. Küzdöttél a szeretésért. De minden kevés volt. Nem érezted, hogy szeret, mert csak úgy tudott szeretni, ahogyan ő szeretett. Kevés, mondtad neki, nekem ez kevés. Nézett rád, és nem tudta, hogy miképpen lehet jobban. Amikor aztán hirtelen úgy érezte, elveszíthet, mert szeretethiányban élni olyan, mint víz nélkül nekivágni a sivatagnak, senki nem bírja, s keresi azt, amivel a szomját olthatja. Amikor érezte, elveszíthet, hirtelen minden megváltozott. Milyen szörnyű, hogy csak a rettegés tud változtatni az emberen, csak az tudta meghozni neki a szerelmet. Szomorúan néztél erre az eleven érzésre, amit a másik érzett, de te már nem voltál benne. Van ilyen, gondoltad magadban, hogy valami már későn van. Mégsem tudtál kilépni, más felé közeledni, hátat fordítani annak, aki éveken át melletted volt, mert mégis szeretted, és mélyen ragaszkodtál hozzá, s nem tudtad elképzelni a nélküle zajló életet. Hogyan tud az ember ilyen mélyen ragaszkodni, gondoltad, s hogy mégis elvesztetted, s azóta is jön-megy a nap, minden működik nélküle is, nem akadt ki a világ tengelye. Csak te érzed úgy, hogy számodra minden elveszett, hisz hozzá mérten volt a világ, még az is, ami ellene volt. Minden idegen, úgy érzed, hogy a világ már nem a te helyed, megcsinálod a sírját, gondolod, és végzel magaddal, mert minek is kéne még élned, hisz más dolgod nincsen. Nincs miért folytatnod, cipelni át magad egy újabb napon. Vesztettél, mert vesztésnek születik mind, kit anya szült egyszer. Kihozzák a levest, olyan gyorsak, hogy nem lehet semmit végiggondolni.

Dinasztia

Egy dinasztia (Nguyen) azzal kérkedik, hogy nem lehet vesztes. Nem tudom, kik ők, ahogyan a többiek sem tudják, akik az útikönyvek ajánlatára érkeztek. Elolvasod, ahogyan a többiek is bújják a magukét. Ez a dinasztia uralta ezt az országot ettől addig. Ebben a számodra, miként mások számára is

eddig ismeretlen városban építettek palotákat meg sírokat. Minden túl van méretezve, az egész egy nagy telhetetlenség, pöffeszkedés, a saját jelentőség túlértékelése. Miért hitték azt, hogy ilyen sokat érnek, holott csak annyit érnek, mint bárki, mondjuk haláluk után már egy fabatkát sem. Aki ide utazik, annak ez kötelező program, kiemelt látványosság, az útikönyv felvette a tíz legfontosabb turistacélpont közé. Nézed a kincset érő épületeket. Értelmetlenség, gondolod, tolakodás. Hogy mennyire idegen ez tőled, aki azt szeretné, ha úgy temetnék el, mint az apját vagy a nagyapját temették. Egyszerűen, a szertartásra hagyatkozva. Lehet a tolakodás szép? Ha szépnek látjuk, nem keveredik bele az élménybe az eltévedt öntudat túlhizlalt önértékelése? Hogy ezt az épületet, a tetemüket körülvevő imahelyet az önmaguktól való elragadtatás, az önkáprázat építtette. Szabad ezt szépnek látni?

Megyek az épületek között. Tavak, hidak, mire megyek ezzel, ha látom? Semmire. Különb vagyok, mint ők, gondoltam, mert élek.

Óceán

Tévedni és eltévedni, hát így vánszorog az ember végig az életén. Nem szeret senkit, hisz szeretni már rég elfelejtett. Húzza a lábát, most épp itt, Hoi An, régi kereskedőváros, színes házak, kínai és japán érintettség. Egy öreg kínai bácsi behív a házába, elmeséli, hány száz év óta van ez a ház a családjá tulajdonában, az épület szakrális szimbólumairól beszél. Ki lesz az őt követő lakó? Ebéd a piac mellett, ott, ahol nincs már fehér ember, aztán biciklivel vissza az óceánhoz. Hullámok fordulnak vissza a partról, belemászik a vízbe, és a víz azt mondja, ha akarod, elnyellek. Nem, mondja ez a fürdőző, nem akarom, és sír, vagy csak a sós tengervíz csorog az arcán. Azokra gondol, akik szeretik. Hogyan ért ide, ezt kérdi magától, mert nem érti, éjjel még a padlón fetrengett zokogva. De reggel ment, mert mennie kell, ez a dolog most, ez a menés. Ez az én világom, mondta, amikor meglátta a partot. Fűvek, fák, fények, mint egy táncdalban. Rögvest hozzácsap egy sort, elveszett remények. Fázik, egy napozóágyon fekszik fürdőgatyában, és a véghetetlen vizet nézi. Elment a nap. Aztán eltelt. Este van, vagy csak nem bír maradni talpon. Ha kisírom magamból a fájdalmat, gondolja, akkor jobb lesz, ha hagyom, hogy a nap kiégesse a szememből, akkor jobb lesz. Szeretni fogom, akik szeretnek. Nem utazok sehová. Soha többet nem utazok el, és az otthonára gondolt. Keresek valakit, aki szeretni tud. Mindenem van, gondolja, még semmim is van. Egy népdalt dúdolt arról, hogy azt gondolta, a valahai dal szerzője, hogy eső esik, pedig a szeme könnyezik, mely népdal aztán a felhőhöz hasonlítja a szemét.

55

Akik élnek, azok délnek mennek

Ahogy haladok délre, úgy veszítik el a városok a vietnámi jellegüket. Hanoi még öt percre Vietnám, de a déli városoknak már percei sincsenek. Nézek ki a saigoni szálloda ablakán. Körülöttem Manhattan, a felhőkarcolók mögött Chinatown. Nem gondolok Koreára és Japánra, úgy érzem, Vietnám lesz az első ázsiai ország, ami olyan lesz, mint a nyugati világ államai. Biztonságos, szervezett, tele mindazzal a kényelmi és hasznossági felszereléssel, amit az európai ember már régen megszokott, ahol jóra való, szorgalmas emberek in-

tézik az ügyeket, gyorsan és célirányosan. Konfuciusz fegyelmezett hivatali rendszere a magja ennek a működésnek, a franciák rápakolták a maguk rendjét, s e kettő együtt alapozza meg, a külföldi befektetők s a hazai vagyonok pedig feltőkésítik ezt a jövőt. Vajon azok, akik majd száz vagy kétszáz évvel később élnek, kérdezte Ványa bácsi, megemlékeznek-e rólunk, megemlékeznek-e azokról, akik megalapozták azt a világot. Megmarad-e az ősök tisztelete, gyűjtanak-e füstölőt az előző három nemzedéknek, lesznek-e házi oltárok legalább azoknak, akiket még valaki ismerhetett. Vagy kieszi az anyag a vietnámi emberek lelkét is, ahogyan kiette az európaiakét.

Párt

A párt mindenütt ott van. Munkára, helyes állampolgári viselkedésre felhívó szocreál plakátok mindenütt, hősi cselekedetre emlékeztető szobrok, elszánt arcú harcosokkal. Ez egy kommunista ideológiára épülő kapitalista társadalom, amely ideológia jó táptalajra lelt a konfucionista hierarchiát évszázadok óta követő országban. Bár vallásilag nem mindenki a valahai mester követője, a többség a buddhizmushoz kötődik, persze vannak például katolikusok és hinduk is szép számmal, a huszadik században létrehozott szinkretikus vallás, a Cao Dai hit vagy a népi vallásosság követőiről már nem is beszélve. Szóval van itt vallás bőségesen, de az alá-fölé rendeltségi viszonyok elfogadásában mind egyek. A tiszteletadás bonyolult rendszerét, ami az itt lakóknak kétszer kettő, egy helló, hellóra hagyatkozó nyugati ember fel se tudja fogni. Hogy mennyire pofára lehet esni egy helytelen megszólítással, ami nem veszi figyelembe a társadalmi rangot, például, hogy az öregeket automatikusan tisztelni kell, s nem lehet lealázni őket, hogy hé, tata, a te időd már lejárt, szóval add át a helyedet, mert különben mi rúgjuk ki alólad a széket.

56

A régi hatalmi szerkezetek irányítóit konfucianista egyetemeken képezték ki, amilyen az Irodalom Temploma Hanoiban, mondhatni, az ország első egyeteme (Kong Tu, 1076). Kemény elvárások és kemény vizsgák, fegyelem, s csak ezek után lehetett valaki vezető hivatalnok, mandarin. Bár a párt irányít, s adott esetben a sérthetetlenségéért keményen kiáll, és megbünteti az eszme ellenségeit, netán börtönbe is csukja, akit oda valónak ítélt, mondjuk egy ellenséges újságcikk miatt vagy egy kritikus bejegyzésért a közösségi hálón, s nem sokat ad arra, hogy milyen a bírói eljárás, minek lacafacázni, a cél a szigorú büntetés. A párt irányít, de a vietnámi elitet már nem pártiskolákban képezik ki. Számtalan család akár adósság árán is elküldi a gyerekeit Kína vagy valamely nyugati ország egyetemére. De visszajönnek, csak kevesen maradnak az idegen helyen, de akik maradnak, azoknak is eleven kapcsolatuk van az anyaországgal. Sokszor nem pusztán rokoni, hanem üzleti és kereskedelmi kapcsolatokról van szó. Vegyesvállalatok vagy épp olyan cégek, amelyek Vietnámban vannak bejelentve, és ott is adóznak. A vietnámi ember, mondják mindenfelé, tudja, mi a kötelessége a családjá és a hazája iránt.

Test és lélek

A dühörgő gazdaság egyelőre nem bontja le az ideológiai rendszert, még csak meg sem kérdőjelezi. Az ideológiai bomlasztás árt az országnak, a kapita-

lista gazdaság viszont jó. Ami jó a népnek, mondta az örök példakép, az oly jókor és kitartóan a cselekvés oldalára álló Ho Si Minh, hogy ami jó a népnek, azt kell követni. S ki ne hinne a mára már szent ikonná váló Ho apónak. Ő ennek a népnek a kommunista istene, relikviái megtekinthetők az emlékhelyeken. Az amerikaiak feletti győzelmet követően, a Hanoitól pár órányi útra lévő titkos hadiszálláson őrzött testét mauzóleumban helyezték el a fővárosban, mint Leninét is, amely cselekedet mélyen ellentmond a vallási tradíciónak, és sokak szerint méltatlan Ho apóhoz. Mert a vietnámiak nem hisznek a test feltámadásában. Hisznek abban, hogy a meghaltak lelke ott kószál körülöttünk, de nem képzelnek ezek köré a lelkek köré testet. A halottakat először saját rizsföldjükön temetik el. Ott fekszenek három évet, hogy a test belekerüljön az élet körforgásába, belekerüljön a rizsbe, s a rizsből vissza az emberbe. Meg különben sem szabad valakit olyan gyorsan kiebrudalni a saját életteréből. Kell a hároméves búcsú. Ezután kihantolják, és nagy mulatság közepette újratemetik. A holdújév mellett a család legnagyobb ünnepe a felmenők halálának évfordulója. Erre az alkalomra mindenki hazatér, akár messzi távolból is. A felmenőkhöz való igazodás segít abban, hogy becsületesek maradjunk, hogy rendesen csináljuk végig az életünket, panasz nélkül.

Vietpop, hogy panaszkodjunk

Az örökös hajlítottatásokra és szépelgésre épülő popzenét nehéz megszeretni. Bár kétségtelen, hogy erőteljesebb a hagyomány jelenléte benne, mint a hazai popzenében, ami azért főbb vonalaiban leutánozza az aktuális nyugati mintákat. A vietnámi tánczenében ott vannak a hagyományos vagy elektronikus feltrüszelt hagyományos hangszerek. A dobok, sípok, egy vagy néhány húrú, nem túl bonyolult szerkezetek, amelyek közül az egyik képes húrnýjtással épp azokat a hajlítottatásokat megvalósítani, amit az énekes is tesz (dan bau). Olyan hosszú egy dal, hogy az embernek az az érzése, egy vietnámi sok száz éves történelembe (beleértve a Champa birodalmat és a kínai, valamint a francia hódoltságot és a független Vietnámot is), egy ilyen ezeréves történelembe csomagolt szerelmi történetet hall. Félhangokkal, hajlítottatásokkal. Elképzelni sem lehet, hogy ez a dal, ami kiöli az emberből a szerelemnek még az írmagját is, másokban, például a helyi lakosságban hogyan tud eleven érzelmeket generálni. Az előadó egy országos ismertségű szépfiú, mögötte szép lányok táncolnak el egy érzelmes jelenetet. A zene kisebb show-műsorba van csomagolva. Kis szünet, na, végre, gondolod, de máris rákezd a folytatás. Nem tudom, hogy minden ismeretlen zenei világ ennyire egyforma és ennyire idegtépő-e. Nem tudom, hogy egy külföldinek egymás után meghallgatni öt magyar népdalt citerakísérettel az épp olyan egylényegű zenei massa-e, amitől úgy érzi, felsérül az idegrendszere, mert dalról dalra haladva nem hall semmi változást.

Nézem a tévét, végre stúdióba kapcsolnak. Fú, ezt kibírtuk vagy átéljük vagy túléljük. Hallgatom a riporternő dallamos beszédjét, a nyelv sajátja ez a dallamosság, hogy azonos írásképi szavak jelentése a kiejtés szerint különbözik el. Nem értek belőle semmit, csak hallgatom, hiszek a nyelvek akusztikai

épületében, s ez a hit Vietnámban kivált indokolt. Már majdnem elfelejttem a korábbi zenés-táncos jelenetet, amikor a riporternő dalra fakad a stúdióban. Ez lehetséges, kérdeztem magamtól. Olyannyira lehetséges volt, hogy a dalam nem halt el, amikor a riporternőt már színpadon látjuk, az előbbi végtelen videoklipből megismert szépfiúval, s folytatódik a stúdióban elkezdett ének, immáron duettben.

Autóval hegyen át

Huéból Hoi Anba megyek, a sofőrt megkérem, hogy tegyen be valami zenét, bedugja a kis sticket, amin még véletlenül sem internacionális sztárok számai vannak. Nem, ezen a hordozón a helyi zenei anyag van, úgy érzem, végtelennítve. Nem nagy a távolság, de hegyen át megyünk, itt még nincsenek készen azok az alagutak, soksávos pályák és viaduktok, amiken néhány év múlva száguldozni fognak a majdani utazók. Három óra alatt sem érünk oda, de a felvett helyi tánczene bőven kitart. Egy-egy számnál a taxis dúdol, na, ez biztos egy kedvenc. Én már nem szólok semmit, ezerszer előveszem a térképet, mikor érek már ki ebből az akusztikus fertőből, amiről azt mondja saigoni ismerősöm, senki nem hallgatja. Holott épp ellenkezőleg, mindenki hallgatja, talán még azok is, akik külhoni egyetemeken végeztek, s egészen más zenei környezetben alakult az ízlésük. De amint hazatérnek, ahogyan a helyi bak-
tériumflórához, úgy térnek vissza a helyi tánczenéhez.

Te vagy az, Chung?

58

A hetvenes években tanulni voltak küldve idegen országokba a tehetséges fiatalok, hogy majd, ha véget ér a háború, legyenek, akik felépítik Vietnámot. Ők lesznek, akik megszervezik az építkezéseket, a gyáratokat működtetik, gyógyítanak és tanítanak. A többség hazajött, akik mégis kint maradtak, például Magyarországon, és magyar feleséget választottak, ma már szomorú vietnámi emberek és nem magyarrá lett vietnámiak. A gyerekeiknek már makogni sincs kedvük az apjuk nyelvén, s persze az égadta világon semmi nem fűzi őket ahhoz a világhoz, amit az apa annyira hiányol. Vagyis valami mégis, hogy messziről látszik rajtuk, hogy ázsiaiak, s ez a csapás mégiscsak összefüggésben van az apával. Holott ők nem akarnak különbözni. Hogy minél jobban elvegyülhessenek, egyre kevesebbet mutatkoznak az apával, mert az apa léte ezt a stigmát erősíti önkéntelen. Nem mennek vele boldogan az utcán, színházba, koncertre, mint gyerekkorukban, amikor a magyarok odamentek hozzájuk, hogy de aranyos család, s hogy milyen jó, hogy ez a férfi nem veszett oda a háborúban, ahol annyian odavesztek. Például ennek a férfinak az osztálytársai és a játszópajtásai.

Ment vissza a falujába nyolc év után először, a háborúnak már pár éve vége volt. Te vagy az, Chung, mondták neki azok az anyukák, akik elvesztették a gyerekeiket. Te vagy az? Én, mondtá a vietnámi férfi, és rámosolygott az anyákra. És hol van az én kisfiam, hol van Dung, és Kuan, ők hol vannak, kérdezték, és úgy néztek erre a hazatérőre, akár egy gyilkosra, az ő gyerekeik elveszejtőjére.

Másodjára már csak éjjel mert menni, hogy ne lássák ezek a falusi nénik, és nem mozdult ki otthonról, és éjszaka lopózott ki a házból, mikor visszaindult.

Most ott ül egy tatabányai lakásban. Orvos, nézi a feleségét, amint együtt van a valaha közös gyerekekkel, akik most olyanok, hogy csak az anyáé. Kislányok, nem jöttök ide, gondolja, de nem mondja, mert már volt, hogy mondta, és nem jöttek oda. Sehol sincs otthona. Itt nincsen valósága, Vietnámban nincsenek emlékei, mert meghaltak, akikkel együtt emlékezhetett volna. S ha mégis valami feljön, álmában mondjuk, a repülőket hallja, meg a bombákat, és lát egy asszonyt, akire ráomlott az óvóhely, és látja a falusiakat, akik megpróbálják kimenteni a romok közül, s előkerül először az anya, már halott, a hasa alatt a kislány, ráfeküdt, hogy megóvja. A kislány még él, kiáltja az egyik mentő, a tetem megóvta, ahogyan élnek azok a valahai anyák is, akik a háborúban veszítették el a gyerekeiket. Kilencvenévesek és százévesek, mint-ha a szenvedés nem hagyná őket meghalni.

Fiatál amerikaiak

Az asztalunkhoz fiatal amerikaiak ülnek. Egy hajón vagyok a barátommal, vietnámi író. Ha Long, a leszálló sárkány öblében vagyunk, sok ezer sziklasziget a tengeren, kiemelt turisztikai célpont, hajók tömege takarja a vizet, mindenki látni akarja, az is, aki csak néhány napra érkezett. Vietnám, mondja az útítársam, nem tehet róla, hogy ez van nekünk. Hogy ez itt van, csak véletlen. Aztán elhallgat, nincs kedve beszélni, utálja az üvöltöző hangoskodókat, kivált ezeket az amerikai fiatalokat az asztalunknál. A vietnámi embertől idegen ez a tolakodó harsányság, csak egymás között hangoskodnak, másokkal együtt nem. Hatalmasakat hahotáznak, nem értem, miről beszélnek, holott torkuk szakadtából üvöltöznek. Vagy talán nem is mondanak rendes szavakat és mondatokat. Ezek csak afféle beszédszerű kurjongatások, amit csak akkor ért az ember, ha benne él abban a közegben, ahonnan ezek a közép-reátegi amerikaiak jöttek, és ismeri ennek az életnek a tárgyi és személyi feltételeit. Ne üvölts, gondoltam magamban, a nagyapád még itt bombázott Vietnám fölött, vagy épp fegyvereket gyártott a hadseregnek busás haszonnal, vagy ügyvéd volt, és épp ezt a fegyvergyártót védte, mert fegyvereket adott el titokban ellenséges afrikai törzseknek vagy közel-keleti országoknak. Ne üvölts! Engedd meg magadnak, hogy különb legyél!

59

Varjú

A sziklaszigetek között torlódnak a hajók. Az egyik hajón én is ott vagyok. Lesz strand, kilátó, kajakozás a sziklák között, gyöngytenyésztő hely. Mindennek megvan a maga ideje. Egyedül evezek a szirtek között, mindenki megörökíti a pillanatot. Én is. Mindenki ugyanazt csinálja. Vajon át tudjuk élni az ittlét valóságát, kérdeem magamtól, ahelyett, hogy csodálnám a tájat. Egyáltalán képesek vagyunk-e még átélésre, vagy csak lapozgatjuk a világot, mint egy képeskönyvet, és valójában nem vagyunk ott sehol, holott ott vagyunk mindenütt. A jelenlétünkkel pusztítjuk el a világot, s vele együtt a belső világunkat. Ott lenni, látni és rögzíteni, hogy ott vagyunk, ez a jelszó. Azok közé a szerencsések közé kerülni, akik ott vannak és látnak. Varjú száll a hajóra, szép hajó, régies. Károg. Az amerikai dagadt fickó, aki folyamatosan sört vedel (Ha Long Beer), most megszólal, valamit mond.

What, kérdeznek vissza. Everybody's dying, mondja újra. Nem ezt a mondatot néztem volna ki belőle. De hát közel van, látszik rajta. Bakancslistás. De ki nincs közel és kinek nincs közel. A halált nem érti senki, de ideig-óráig mégis elfelejti mindenki.

Az ország nyaka

Vietnám olyan, mint egy organikus homokóra, ha el tudunk képzelni egy organikus homokórát. Dél felé és észak felé kitágul, középen meg mintha fojtogatnák, alig van szélessége. Ott kell támadni, tudták ezt a betolakodók. Danangot kell szarrá bombázni és a szűk nyakon áthaladó járatokat. Ha a kommunista Északnak nincs kapcsolata az amerikaiak és a dél-vietnámi haderők felügyelete alatt álló Déllel, megszűnik a hadianyag- és élelmiszer-utánpótlás szállítása, s az ország két kicsi elkülönülő erőre esik szét, főleg, ha a Laoszon és Kambodzsán átvágó titkos utat, a Ho Si Minh ösvényt is fel tudják számolni. Így gondolták az amerikaiak, a franciák, s így gondolták a kínaiak is, vagyis hát ők még mindig így gondolják. De egyik betolakodó sem tudta, hogy mire képes Vietnám. Az amerikaiak felégették az egész országot, de nem találták meg a titkos föld alatti járatokat, ahonnét a Vietkong támadni tudta, akár hátba is tudta támadni az ellenséget, és tulajdonképpen szenvedések árán, de felügyelete alatt tartotta a déli terület egy részét is (Cu Chi). Kegyetlenség persze mindkét oldalon volt. Voltak déli és északi tömeggyilkosok és hadifoglyokat kínzó örök. Ki gondolná a békében felnőtt emberek körében, hogy ilyen olcsóvá tud lenni, szinte ingyen van a halál. Emlékszem az arcukra, ezeknek az utazást szervező fiúknak és lányoknak az arcára gyerekkoromból. Hevertünk a tévé előtt, már a kamerát, amivel a híradó kezdődött, is ágyúnak láttuk, mindjárt eltűnik, és jönnek a vietnámi képek. Bombák elől menekültek, már akinek sikerült, és lövészárkokban rohantak, és holtan feküdtek szerte széjjel a földeket beterítve, tizen- és huszonéves lányok és fiúk. Néztük a híradásokat, s megrendült az a kisgyerek, aki én voltam, láttam az amerikai tüntetőket, akik felléptek ez ellen a háború ellen, hogy mentek buszokkal New Yorkból Washingtonba, hogy megmondják annak a ganéj arcnak, aki a Fehér Házban pöffeszkedik, hogy elég. A buszok megálltak, most a lányok pisilnek, mondta a szervező, most a fiúk. S közben a pisilés zajára rámondták a mantrát, All we are saying is give peace a chance. Legalábbis azt hittem, ezt éneklik, holott más szöveg hangzott el például 67-ben, amikor még Johnson volt az elnök. Hey, hey LBJ, how many kids did you kill today? Aztán később még egyértelműbben skandált a tömeg: Ho, Ho, Ho Chi Minh, the Viet Cong is gonna win. És én is harcolni akartam volna a békéért, ott lenni ezek között a szabad és bátor amerikaiak között, hogy megállítsuk az öldöklést, de nem lehettem ott, mert gyerek voltam, mert messzifaluban éltem, mert nálunk olyan világ volt, hogy csak vezényszóra lehetett tüntetni.

Láttam ezeket a vietnámi fiúkat és lányokat, már gyerekkoromban, akkor harcosok voltak, hősök és halottak. Most ők szolgálnak fel a vendéglőkben, most ők koordinálják ennek a fegyvertelen hadseregnek, a turisták hadának a mozgását. Hajóról hajóra, pontosan igazgatják ezt a világot, és mindenki

visszatér Saigonba a Mekong deltájából vagy Hanoiba Sápából vagy a Ha Long öbölből. Amikor nincs ideje a kegyetlenkedésnek, s legfeljebb annyit a sérelmed, hogy átvernek egy vendéglőben, vagy ellopnak tőled valamit, olyan nehéz elgondolni, hogy az a másik viselkedés is tud sajátja lenni az embernek. Hogy ezeknek a hangos, de békés vendégeknek és ezeknek a lelkiismeretes vendéglátóknak az ősei nem pusztán harcoltak egymással, hanem ha módjukban állt, parancs híján is megkínózták az ellenséget, akár halálra, és az a Jane vagy Margaret hiába várta azt a hazájáért Vietnámba küldött amerikai fiút, mert ötszázezren nem jöttek meg. És ennek a hatszorosa pusztult el a vietnámi lakosságból, katonák, honvédők, nők, gyerekek.

Fiatal párok

Az öregek szeretik nézni a fiatalokat, magukat látják bennük, vagy az elveszett életüket, vagy csak a szépségükben gyönyörködnek. Nézed a fiatal párokat, most mindent akarnak egymástól. Közös életet, közös gyerekeket, közös kasszát. Vajon meddig marad ez az akarat, és mi fogja szétzülleszteni? Amikor ott állnak egymással szemben, és azt mondja az egyik, hogy emlékszel, milyen jó volt Vietnámban, hogy felidézzem egy közös emléket, utal egy estére Saigonban, a Dong Khoi utca környékén, ahol hát mekkora élet volt. Mire a másik, mondjuk, a férfi, bár nem látod őket magad előtt a jövőben, hiszen az az idő még nincsen, csak elképzeled. Azt mondja a férfi, hogy nem, neki már akkor is rossz volt, csak nem tudta megfogalmazni, meg rossz is lett volna ilyet mondani, amikor látta, hogy a nő nem így gondolja. Már akkor is, kérdezte a nő, még nem sírt, csak belül folytak a könnyei, rá a belső szervekre. Igen, mondta a férfi, nem, nem mer a nőre nézni, úgy, tulajdonképpen a fal felé mondja, hogy most egy másik emberrel boldog, és hogy soha többet nem akar elmenni Vietnámba, mert neki itthon is olyan, hogy jó. Akkor még nem sejti, ha majd a másik nővel is felnevelik a közös gyerekeket, akkor ez a másik nő is kierőltet egy vietnámi utat, sőt, egy kis Laoszt és Kambodzsát is, Ho Si Minh trail, így mondja viccesen, mert angolul beszélnek, hogy minél gazdagabb legyen ez az út. De ez a visszajönni nem akaró férfi már nem oda érkezik, ahol valaha volt, addigra annyira átalakul minden, semmire nem ismer rá, különben magára sem, és az egész kurva drága is. Milyen sokban van ez a nő, gondolja, ráadásul nem is éri meg, hiszen épp e miatt a nő miatt alakult olyan szarul az élete, hogy elvált, és egy-két mézes évet leszámítva, a másik ember akarata szerint sodródik egyik napról a másikra, most éppen Vietnámban. Áll Hanoiban az utcán, ahol olcsó, fűrészlapból készült késeket árulnak. Milyen jó lesz ez otthon, nemcsak jól néz ki, de éles is. A nő mondja, hogy ez már nem fér be a bőröndbe. Mindig az nem fér be, gondolja a férfi, amit én akarok venni, s amikor otthon ezt elmondja a pszichológusának, a pszichológus kis hallgatás után csak annyit mond, lehet, hogy jobb így.

Vietnám íze

Bóklászni föl-le egy idegen világban és gyötrődni, mert gyötrődés nélkül mi is volna az ember. Gyötrődni elveszett szerelem, vesztett feleség és az örömré való fogékonyság hiánya miatt. Gyötrődni, mert nem láthatod azokat, akiket

nézni szeretnél, gyötrődni azért, hogy jobb legyél. De hiába a szándék, nem leszel jobb, csak olyan, amilyen voltál, összetört vándora az utaknak. Halld a víz hangját, érzed, hogy a szemhéjadat átégeti a nap. Óceán, az van. Bár belemenni alig lehet, mert a hullámok vagy a parthoz vernek, vagy elsodornak örökre. Vietnám íze, épp vacsorázol. Ha meghalld a megfogalmazást, rögvest elönt az irtózat, ahogyan a minőségi idő vagy a töltekezés vagy a különböző egészséges életmódajánlatok hallatán. Vietnám íze a nyugati vándorok számára nem a vietnámi konyhát jelenti, hanem a relatíve olcsó, jó minőségű ételek ízét, tele tengeri kacatokkal, amelyeket persze az ember éppúgy ehetne akár Norvégiában is, csak hogy mennyiért, hát annyiért, amennyiért egy ebéd az embernek nem tud jólesni. Vietnám íze az olcsóság íze. Annak a boldogságnak az íze, hogy evés közben rengeteg pénzt takarítunk meg. Soha nem rajongtál úgy általában egy ország konyhájáért. Szeretsz egyszerűen étkezni és finomat enni. Az ízeztől való túlzott elragadtatás mindig idegenkedést váltott ki belőled. Vajon mit pótol az efféle rajongás, gondolod, pedig nincs jogod ezt gondolni, mert nem vagy benne a másik ember érzékelésében. A saját világodat vetíted rá arra a szájra, amely száj most oly boldogan fogyasztja a vacsoráját. De te tovább gondolkodsz, hogy mit pótolhat például ezeknek a francia embereknek ez a vacsora. A vietnámi konyha íze a szerelem elvesztésének íze, a már nem létező szerelem íze? Az élvetegség, a habzsolás, amit kiolvasni vélsz ezeknek a vacsorázó turistáknak a viselkedéséből, számodra az élet valódi erőinek leállását jelenti. Ha nem csókolózunk, hangzik az utazási iroda ajánlata, ha nem dugunk, és nem szülünk, élvezzük az olcsó, ám jóízű ételeket Vietnámban. Etetőhely mindenütt van, ahol nincs, rögvest nyit valaki egyet a saját lakásában, az alsó szinten. Nevetnek az étkező emberek, te nem nevelsz, pedig szereted, amit eszel, s arra gondolsz, hogy hot potot nem ehetsz, mert ahhoz legalább két ember kell, s te egyedül vagy, rettenetesen egyedül.

Átlátni, belátni

A vietnámiak lakása olyan, mintha az utcán élnének. Egy szoba nyílik ház-szélességben az utcára, a ház mindig keskeny, mondjuk ez a nappali. Ott él a család. Nyitott ajtóknál, néha pizsamában. Ott van a motorbicikli, a kanapé és a tévé. Nem rejtőzködnek, átláthatók. Aki rejtőzködik, az gyanús. Szeretnek sokan lenni és hangoskodni vidáman, ha már épp sokan vannak, amúgy csendesek és visszafogottak. Olyannyira, hogy még a kutyáik is eltanulták ezt a hallgatagságot, egyszer hallottam két hónap alatt kutyaugatást. Egy szállodában az angol nő nem tudott volna két hétig meglenni a kutyuskája nélkül. A kutya láthatóan nem akart Vietnámba utazni, mert bosszúból végigvonyította az utat. Belesek, nem bánják. Egy bácsi pizsamában csoszog át a szomszédba, megiszna egy teát közösen, még lefekvés előtt. Az individualitás, ami az európai kultúrát jellemzi, teljesen idegen tőlük. Mélyen átéli a közösséget, a szélesebb értelemben vett nagycsaládot. Számon tartják a rokonokat, s nem kérdés számukra, hogy mit kell tenni, ha valaki rászorul. Egy saigoni nő mesélte, hogy a testvére gyereke hogy járt, hogy alig hatéves, és rák, s akkor nem hezitált senki a családban, hogy mit kell tenni, utalták

a pénzt, hogy meglegyen minden szükséges műtét, s aztán a kisfiú mégsem. Hallgatunk. Eszembe jutnak azok a barátaim, akik gyereket temettek. Csak annyit tudtunk tenni, amit ember tud tenni, mondja az az ismerős, a sorsot nem győzhetjük le, nyelt egyet, a fájdalom megnyomta a torkát.

A közösségi szellemmel a háta mögött irgalmatlanul erős tud lenni az egyes ember, és erős tud lenni a család és nem utolsósorban a legtágabb közösség, az ország. Ebben állnak különbül a már csak szerződések és ellenőrzések átláthatatlan rendszere által szabályozott Európánál. Ők közösségben gondolkodnak, írott törvények nélkül is tudják, mi a kötelességük. Becsülik a mesterségeket, a munkát és a termelést, nem érték számukra a pénzből pénzgyártás. Csak munkára tud épülni értékes társadalom. Ezt ők még tudják, s hogy több munka legyen elvégezve, a közel százmilliós lakosság évente egymillióval bővül. Vietnám tíz év alatt legyárt egy Magyarországot. Helyesebben, látva a hazai népesedési adatokat, kilenc év is elég lesz.

Közösség, magány

Sokan vannak, mégsem kell félni tőlük, ahogyan a lakásukba belátsz, úgy minden helyzetben mindenki megmutatja önmagát. A jó név, a megbecsülés minden gazdagságnál többet ér. Óvakodnak a bemocskolódástól, mert kicsi az esély, hogy tisztára lehet mosdatni egy besározkodott embert. Ha valaki elveszti a becsületét, egy életen át kell viselje a család, a barátok s a tágabb közösség megvetését. Azt mondja a vietnámi közmondás: a tigris halála után a bőrét hagyja hátra, az ember a becsületét. Három útja van a becsület megtartásának, a hősi tett, a szellemi cselekedet és az erkölcsi tartás. Ez utóbbival mindenki élhet. A tudás és a tartás egymást kiegészítő és elengedhetetlenül szükséges része a személyiségnek. A tanulást, a tanultságot, a tudást, minden anyagiaknál többre becsüli a vietnámi ember. Persze nem feledhető, hogy ez az az út, amelyen járva jobb életviszonyok közé kerülhet az ember.

A becsület Európában kiment a divatból. Senkit nem zavar, ha egy politikus, egy közéleti ember, épp az ellenkezőjét teszi, mint amit mond, vagy épp a korábbi cselekedeteivel kerül ellentmondásba, vagy netán bűncselekmény, mondjuk lopás gyanújába keveredik. Az én tolvajom nem tolvaj, az én hazugom nem hazug, mondják az egyazon politikai érték- vagy inkább érdekközösségbe tartozók. A demokrácia lehetővé teszi, hogy az elvbarátaimat felmentsem, s mivel azokat felmentem, nincs módom az ellenségeim bűncselekményeit feltárni. Kéz kezét most. Bűnös kéz bűnös kezét.

Talán azért vágyja az európai ember a közösségtől való elkülönülést, hogy ne kelljen elszámolnia senki előtt a cselekedeteivel. Nincsen apám, se anyám, se istenem, se hazám. Istent már régen kiebrudalta az életéből, most már csak a közösség figyelmétől kell megszabadulni. S meg is szabadul. Teli pofával hirdeti az individuum győzelmét a közösség felett. S míg leszámol mindenféle elszámolási kötelezettséggel, tele van önsajnálattal, hogy mennyire elmagányosodott a mindenségben, s nem győzi szórni a pénzét magányfelszámoló eseményekre és élményekre, amikor fel sem tűnik neki, hogy a szomszédja elköltözött, és egy másik ember lakik ott, vagy már négy napja halott.

Sorsszerűség

A vietnámiak hisznek a sorsszerűségben. Jó- és rosszsort lehet az ember sorsa. A házasság, a család arra szövetkezik, hogy minden sortot a jó irányba erősítsen, de nem hisznek abban, hogy a sorssal a saját akarat szembe tud menni. Ilyen a feleségem, hát ilyen, ezzel kell megbékélni, s nem cserélgetjük, mint az alsóruhát. Az európai ember saját kezébe akarja venni sorsának alakulását. Abban hisz, hogy a saját döntéseivel felül tudja írni a sors irányát. A saját akarat erejében hisz, amely akarat minden nehéz helyzetben gyengének bizonyul. Így hullanak bukott akarral a sorstalanságba, amely sorstalanságban mégiscsak a sors az úr.

Legenda

64

A férfi bemegy a tengerparton a vendéglőbe. Fresh sea food and local food and vietnamese food. Nem éhes, de utolsó este itt, gondolta, eszik valami kicsit. Az étlapot nézi. Egyedül van. Vietnámi vendéglő szezonon kívül. A család ott él, abban a házban és abban a helyiségben, ahol az asztalok vannak. Tologatják ki és be a motorokat. Mondjuk, sült tészta tenger gyümölcseivel, mégiscsak a tenger mellett van, gondolta, amikor megakadt a szeme egy helyi specialitáson. Szintén tészta. Nem tudott dönteni. Szólt a vendéglősnek, aki amúgy a családban az anya szerepét töltötte be. Melyiket, kérdezte angolul, válasszak. Ezt, rámutatott az étlapon a képre, vagy ezt és rámutatott a másik képre. Másodszorra mutatta a helyi specialitást. Jessz, jessz, mondta a vendéglős a másodikra. Hát akkor legyen a helyi specialitás tészta. Az étlapról nem derült ki, hogy mi az, és mért épp ennek a környéknek a jellegzetes étele. A vendéglős sűrög-forog, most a férfi, aki az apa szerepét töltötte be a családban, is beszáll a munkálatokba. Hamarosan a külföldi vendég elé kerül egy tányér étel, tészta zöldségekkel meg tengeri ezzel-azzal. Milyen szerencse, gondolta, hogy a helyi specialitás is ilyen tengeri dolog, így kettőt ütök egy csapásra, megvan a helyi és a tengeri is. Alig félig ette meg az adagot, amikor a vendéglős elé tett egy másik tányér tésztát. Úristen, még egy tészta, gondolta, s hirtelen rájött, hogy a jessz-jessz arra vonatkozott, hogy mindkettőt ki tudja hozni, ha ez a vendég épp ehhez az összeállításhoz ragaszkodik. A férfi nem volt éhes, de mint messziről jött ember nem akarta megbántani a helyieket, befalta mindkét adagot. Falta, hogy látszódjon rajta, örül ennek az ételnek. Aztán fizetett és elment.

A vendéglősnő utána kacagva mesélte a családnak, aztán kicsit később a szomszéd vendéglősnek, hogy az európaiak milyen furcsák. Tésztát esznek tészta után. Így aztán lassan legenda lett a tésztát evő ember története, megelőzve ezzel a szokványos történeteket, a pálcikával ügyetlenkedő turistákat vagy azokét, akik azt hiszik, úgy kell enni a rákot, mint a rántott húst, az egyik oldalán beleharapni, aztán elropogtatni az egészet. Ezek már unalmasak voltak, mindenki ismert és látott ilyen turistákat, de a tésztát tészta után evő ember története, hát az bizony egészen különleges, egyedi eset.

A férfi, mikor a legenda épp csak szárnyra kapott, az ágyban feküdt, nyomta a hasát a tészta, és arra gondolt, miért kellett reggelire a helyi szokásokat követve vietnámi tésztalevest rendelnie (pho).

Láncszemek

(Napló: 1990)*

I.

Az idő rétegről rétegre rakódik, és az újabb rétegek elfedik az előzőket. Át kell hatolni rajtuk, hogy a régit, az eredetit megtaláljuk, és ha nem lennének a birtokunkban naplók és feljegyzések, akkor az emberi emlékezet korlátai miatt óhatatlanul elveszne az igazság. Az elhasznált időt nem lehet újra lepergetni.

A sok rohangálás után teljes nyugalmat akarok teremteni az életemben. Egyensúlyba akarok kerülni, megszabadulni a tárgyaktól, a fölösleges ügyektől, befejezni a félretett akták tanulmányozását, és kitenni a pontot az életemet bemutató egyes fejezetek végére. Elővettem és újra elolvastam a hivatali naplómát és a feljegyzéseimet, melyeket nem a nyilvánosságnak szántam. Azóta, hogy nap mint nap feljegyeztem, amit a legfontosabbnak tartottam, felmerültek újabb magyarázatok, és mindent más megvilágításba helyeztek. Ám engem is a nagy kérdés gyötör! Nos!

Poncius Pilátus: „Mi az igazság, mi a hazugság?”

1990

65

Június 22.

Burlakov tábornok néhány napja meghazudtolta. Azt mondta a csapatkivonás módját kifogásoló nyilatkozatom kapcsán, hogy „közismert hazudozó” vagyok. Vajon miért ragadtatja magát ilyen otromba kijelentésre az orosz csapatkivonást felügyelő négycsillagos vezénylő tábornok? Nos, valószínűleg azért, mert olyan rendszerben szocializálódott, amelyre a dolgok elhallgatása volt a jellemző, pontosabban azt, aki beszélt volna a kínos dolgokról, megfélemlítették vagy elhallgattatták. A Szovjetunióban a Vörös Hadsereg megalakulása óta nem lehetett kritika tárgya. Burlakov igencsak meglepődhetett, amikor azzal álltam a nyilvánosság elé, hogy a Kiskunsági Nemzeti Parkban a kivonuló orosz katonák taposóaknákat, lőszereket, robbanóanyagot hagynak hátra. A parlamentben is felmutattam rövid kutatásom eredményét, egy töltényhevedert (az esetről bőven írtak a lapok, mert a helyszínen tartottam sajtótájékoztatót). Nos, ezután a parlamentben alakult a külügyi bizottságon belül egy ad hoc bizottság, amely kizárólag a csapatkivonással foglalkozott. Elnökké választottak. Burlakov tábornokot és az orosz vezérkart ebben a minőségemben kerestem fel a XVI. kerületi szovjet katonai bázison. A kultúrház dísztermében tányérsapkások kíséretében fogadott. Nemcsak a csapatkivonással kapcsolatos környezeti károkról tárgyaltunk, hanem arról, amit az Antall-kormánynak nem sikerült

* A napló második részét februári számunkban közöljük. (A szerk.)

megoldania. Az első szabad választáson hivatalba lépett kormány ugyanis egy félig rendezett ügyet örökölt. Az oroszok által hátrahagyott vagyonért járó kártalanítás kérdését a februárban Horn Gyula által aláírt csapatkivonási megállapodás nem rendezte. Valószínűleg azért nem, mert Horn Gyulát az ügy politikai része és annak hozadéka érdekelte a választás előtt, és az oroszok követeléseivel nem akartak és akkoriban még valószínűleg nem is tudtak volna mit kezdeni. Tizenötezer lakásról, laktanyák és gazdasági épületek százairól volt szó. Ezekért kértek volna az oroszok csillagászati összegű kártalanítást.

A katonai bázis parancsnokságán folyó tárgyalás során leplezetlenül nyomást próbáltak gyakorolni rám, azt mondván, hogy amennyiben az ellentételezésről nem tudunk megállapodni, az igen kedvezőtlen hatást gyakorolhat a csapatkivonás menetére is. Vitás esetekben az adott ingatlanokon az oroszok őriséget hagynak hátra egészen addig, amíg az anyagi követeléseiket nem rendezzük. Nem volt világos, hogy mit akarnak. Nevezetesen azt, hogy azonnal fizessünk, vagy elegendő a követelés írásbeli elismerése is. A hátrahagyandó 15 ezer lakás nagyobb része rossz állapotú, a laktanyákra pedig egyáltalán nem tartunk igényt. Nem mi kértük, hogy építsék meg őket. Ráadásul a magyar fél jogos követelése, hogy az oroszok által az ingatlanokon okozott környezeti károkért fizessenek ők. A katonai táborok területén óriási mennyiségű kerozin és más vegyi anyag került a talajba. Most folyik a károk felmérése, amelynek alapján a magyar félnek is ki kell állítania egy számlát. Mindez persze kormányzati ügy kellene hogy legyen, képviselőként mi csak kezdeményezni tudtuk az észszerű megoldásokat.

Burlakov pedig egyáltalán nem szívelt bennünket, hihetetlen hangot ütött meg, a megalázott hadvezért láttam benne. Őt figyelve arra gondoltam, hogy egyáltalán nem csodálkoznék azon, ha a kivonulással együtt járó vagyonértékesítés haszna nemcsak az orosz államkincstárat gazdagítaná. Óriási értékű vagyont, hadianyagot, üzemanyagot kell rövid idő alatt mindenáron elvinni, visszahurcolni, ki tudja hová. Az oroszok azzal az ötlettel is előálltak, hogy „az ingatlanokat részben külföldi tulajdonú vállalatokba apportáljuk”. A tábornok urak a kapitalizmus működéséről akartak leckét adni nekünk.

Július 3.

Kérdést tettem fel a parlamentben Für Lajosnak, hogy ki hatástalanítja az oroszok által hátrahagyott hadianyagokat, lőszert, robbanószereket, szerkezeteket. Néhány napja felmutattam egy géppuskahevedert, amit az oroszok a Kiskunsági Nemzeti Parkban felejtettek. Für Lajos honvédelmi miniszter a parlament plenáris ülésén azt válaszolta, hogy egy amerikai cég hatástalanít.

Valóban, egy Martech nevű amerikai cég egy nagyon kicsi területen elkezdte a hátrahagyott környezeti károk megszüntetését. Átmossák a talajt, eltávolítva belőle a szennyező anyagokat, például a kerozint. Hallatlanul költséges eljárásról van szó, és még egyáltalán nem világos, hogy ki fogja kifizetni az amerikai céget.

Augusztus 1.

A fontos dolgokat azoknak kellene kimondaniuk, akik addig nem mondták ki. Valójában nem történt eliticsere. Antall ezt úgy fogalmazta meg, hogy „tetszettek volna forradalmat csinálni”. Szerintem nem lehetett volna forradalmat csinálni, ez nem volt reális feltevés, Antall is tisztában volt ezzel. Ha az elnyomás erősebb, és nincsenek kádárista külön utak, egyéni életstratégiák, amelyeket eltűr a rendszer, ha nem az a sikeres, aki hazudik vagy elhallgat, akkor nyilván sokkal többen szorulnak a perifériára, ami akár hajtóereje is lehetett volna a radikális változásnak. De nem így alakult.

Az SZDSZ ebben a helyzetben nem nagyította fel saját történelmi szerepét. Az előző rendszer radikális ellenzéke néhány maroknyi emberből állt.

Inkább azt lehet mondani, hogy összeomlott a régi világ, vagy inkább elolvadt, mint egy nagy adag fagylalt az őszi napsütésben.

Mi marad a szocializmusból, kérdezte Konrád Gyuri nemrégiben. Mi maradunk, válaszolta; igaza volt.

Elmaradt a morális szembenézés. Senki nem mondta ki igazi elemi erővel, hogy mostanáig hazugságban éltünk. Akik kimondhatták, mint Göncz Árpád, a köztársasági elnök, aki sok-sok okból ezt kimondhatta, azoknak a szava önmagában kevés lett volna. Ám úgy érzékelem, hogy a társadalomban erős az az igény, hogy mostantól kezdve minden másképpen legyen. Ám amire valóban vágnak az emberek, azonkívül, hogy szívesen fogadják a demokrácia és az önrendelkezés összes vívmányát, az a biztonság, a jólét és egyfajta társadalmi béke.

A szolidaritást már nem sorolom ebbe a körbe, mert sajnos hiányzik. A mértékadó tényezők nem mondták ki, hogy márpedig felelősek vagyunk azokért is, akik nem képesek öngondoskodásra.

Augusztus 25.

Az önkormányzati törvény vitájában mindenki, aki számít, és hallatja a hangját, valódi, független önkormányzatokat akar. Negyven év centralizáció és állampárti paternalizmus után az emberek önállóságra, autonómiára vágnak. Az önkormányzattól azt várják, hogy végre közvetlenebbül beleszólhassanak az őket érintő helyi ügyekbe. Az elfogadott önkormányzati törvény ennek a közhangulatnak felel meg. Rendkívül decentralizált rendszer született, több mint háromezer, jogilag egyenlő önkormányzat jött létre. A törvény a hierarchia elvét az önkormányzatok tekintetében nem ismeri el: az önkormányzatok csak a törvénynek vannak alárendelve, semmilyen magasabb szintű önkormányzati szervnek nem.

A fővárosban megmarad a 22 önálló kerület, ezekben is önkormányzatokat fogunk létrehozni. A tanácsrendszer demokratizálása történik.

A nemzetbiztonsági bizottságban sorra hallgattuk meg az állambiztonsági csoportfőnökség főnökeit. Pallagi Ferenc volt az utolsó vezetője ennek a szervezetnek, ezért elsőik között állt elénk. Riadt volt és zavarodott, ám azt mondta, hogy az ügynökök adatait tartalmazó hálózati nyilvántartás hiteles. Megkérdeztem tőle, hogy miért adott parancsot az iratok megsemmisítésére. Felsőhajtott, széttárta a karját és azt mondta: „Kétezer évre

terveztük a rendszert, de tévedtünk.” (Pallagi vallomása igazolta azt a feltevésünket, hogy a nyilvántartás kartonjait igen kockázatos manipulálni, ezért a képviselők átvilágításának az eredményét hitelesnek lehet majd tekinteni.)

Augusztus 27.

2000 év – válasz a tábornok vallomására címmel cikket írtam a *Népszabadság* számára.

Szeptember 14.

Büky Dorka ma bejelentette, hogy én leszek az önkormányzati választáson a szabad demokraták főpolgármester-jelöltje. Meg kell érezni a változások idejét. De miért épp rám esett a választás?

Szeptember 15.

A Fidesz még nem döntött, de korábban kiszivárogtatták, hogy Ungár Klára lesz a főpolgármester-jelöltjük. Barsiné Pataki Etelkára, Antall József bizalmasára esett az MDF választása. Rácz Sándor pedig a Kisgazdapárt jelöltjeként indul el.

Szeptember 18.

Barsiné azt nyilatkozta, hogy ő mérnök szakon végzett, és nem jósiskolában, amúgy pedig – az ő véleménye szerint – „az élet stabilizálódott az Antall-kormány munkája következtében”.

Szeptember 20.

A napokban Hack Péterrel együtt törvényjavaslatot terjesztünk elő, amelynek az a lényege, hogy az eskühöz kötött személyekkel kapcsolatos titkoszolgálati információkat nyilvánosságra kell hozni, ha az erről szóló értesítést megkapták már, de ők maguk nem állnak a nyilvánosság elé. Nem akarunk senkit diszkriminálni, kizárni sehonnan, csak azt mondjuk, hogy számoljanak el a nyilvánosság előtt, és ha ez megtörténik, akkor akár a posztjukon is maradhatnak.

Október 6.

Az első szabad önkormányzati választás. Tízezernél több fős településeken egyértelmű volt már az első fordulóban a liberálisok előretörése. A második fordulóban is erre számítunk. Rám szakad a feladat...

Azok, akik korábban hallgatták a Szabad Európát, könnyebben megértene bennünket, mint akik nem. Az utóbbiaknak minden új. Számukra nemcsak ideológiát, hanem egyfajta politikai kultúrát kell teremtenünk. Mindez a SZER hallgatóinak már ismerős, ezért velük sokkal könnyebb szót érteni.

„A rossz, amelyet türelmesen elviseltek, mint elkerülhetetlent, elviselhetetlenné válik, amint felmerül a tőle való szabadulás lehetősége...” (Tocqueville: *A régi rend és a forradalom*).

Szeptember 18.

Bielek József szereti szabadon választott főpolgármesternek nevezni magát, utolsó tanácselnökként már előretekint.

Ma ülésezett utoljára a Fővárosi Tanács, de már nem született említésre méltó döntés.

Szeptember 30.

Nagyon alacsony volt a részvételi arány, de a szabad demokraták kapták a legtöbb szavazatot. A választók 31,5 százaléka a szabad demokrata listára szavazott, az MDF csak 25 százalékot szerzett. Antall szerint „most meg fogjuk tanulni, milyen is kormányozni”. Nyomasztó arra gondolnom, hogy mennyire igaza van.

Október 8.

Találkozni fogok Mark Palmerral, az Egyesült Államok nagykövetével, aki az elmúlt években egyértelműen állást foglalt az emberi jogok betartásával kapcsolatos kérdésekben, és nyilatkozataival a demokratikus ellenzékot támogatta. Ezzel a korai találkozóval Palmer nyilván azt jelzi, hogy az amerikai kormány engem tart esélyes jelöltnek.

Október 10.

Az indiai székhelyű Oberon cég képviselői jelentkeztek be hozzám, valószínűleg mint esélyes jelölthöz, és a Mérleg utcai pártközpontban találkoztunk. A Grasham Szálloda épületét kívánják felújítani, és ehhez már meg is szerezték az első papírokat. A fővárosban működő vagyonátadó bizottság engedélyezte, hogy az V. kerületi IKV (csodálkoztam, hogy még létezik ez a szervezet, amely évtizedeken át a tanácsi bérlakások fenntartója volt) „be-
apportálhassa” ezt az ingatlant egy Hungária-Oberon elnevezésű részvénytársaságba. (Nemigen értem, hogy miképpen lehet olyan ingatlant apportálni, amelynek nem tulajdonosa, hanem csak kezelője az IKV.) Mindenesetre az Oberon már tervekkel készített az épület felújítására, ki akarja vásárolni a bérlőket, és Európa legszebb szállodáját kívánja „a főváros ékeként” megépíteni. Az indiai befektető gyors, de egyáltalán nem riasztja el az ingatlan körüli jogi zűrzavar.

Furcsa vizit. Emberrablás. A bécsi főpolgármestert valósággal elrabolta előlem a repülőtéren a népes MDF-es delegáció. Helmuth Zilket csak néhány percig láthattam, és már vitték is tovább magukkal a Miniszterelnöki Hivatalba, ahol Antall József miniszterelnök várta. Kék fény, rendőrmotorosok menetoszlopban, Helmuth igencsak csodálkozhatott. A parlamenti megbeszéléseken természetesen részt vett Barsiné Pataki Etelka, az MDF főpolgármester-jelöltje is.

Szomorújáték volt ez, mondtam Helmuth Zilknek nem kevés iróniával, amikor este négyszemközt beszélgethettünk a Hunyadi sétahajón. Újságírói kérdésre válaszolva az ügyet ő úgy kommentálta, hogy nálunk még fiatal a demokrácia, ezért fordulhatott elő, hogy ilyen kínos versengés kezdődött a látogatásából származó PR-haszon megszerzéséért.

Az MDF kampánystábja ma nagyon mellényúlt.

Vasárnap Perőcsényben annak ellenére leverte és frusztrált volt a hangulat, hogy az önkormányzati választás első fordulója alapján világos, hogy az SZDSZ az ország meghatározó politikai ereje marad. Mindenki eljött erre a megbeszélésre. Az a benyomásom, hogy a pártvezetés belső megosztottsága addig, amíg Tölgyessy Péter a frakcióvezető, nem tud megoldódni. A többség a távozását akarja. A választásokról alig esett szó, ám Tölgyessyvel sem közölte senki, hogy a megjelentek többsége örülne, ha lemondana. A megbeszélés időzítése és fura őszintétlensége zavarba ejtő.

Október 14.

Az a benyomásom, hogy a demokratikus berendezkedés működését kevesen értik. A választók a távolmaradásukkal mondtak véleményt.

Október 15.

Új munkahelyek teremtését, a külföldi tőke számára befektetési lehetőségeket és az ólommal leginkább szennyezett főutak tehermentesítését ígértem a választás éjszakáján. A lerobbant városrészek rehabilitációjáról is beszéltem. A nyugdíjasok életének végzetes leromlását is meg kell akadályozni, mondtam. Fáradtan, de örömmel nyilatkoztam, sokszor és sokat kellett beszélnem.

Október 18.

70

Orbán Viktor és Pető Iván ma sajtótájékoztatót jelentettek be, hogy Ungár Klára visszalép a javamra a főpolgármester-jelöltségtől. Orbánnak az volt a fontos, hogy helyettem Kövér László tölthesse be a titkosszolgálatok felügyeletével megbízott parlamenti bizottság elnöki tisztét. „Cserébe ezért azt jelölök helyettesként, akit csak akarok”, mondta Orbán Viktor, de a Fidesz ragaszkodik egy helyettesi poszthoz. A sajtó egyértelműen választási esélyeimet javító gesztusként kommentálta a visszalépést. Nem egészen értem, hogy miért olyan fontos Viktornak Kövér főtitoknoksága. Orbán általánosságban azt is hozzátette, hogy a Fidesz csak konkrét ügyben akar a szabad demokratákkal együttműködni, és nem akar az SZDSZ-szel koalíciót kötni.

A külügyi bizottságnak is tagja voltam, és így a külügyi bizottságba is Orbán delegált valakit. Volt egy tárgyalás Haraszti Mikinél a két párt között, megkérdeztük Viktort, hogy miért fontos neki ez a két hely. Szóval miért pont ez az ellentételezés az ő számára. Azt válaszolta, hogy „a pénz fontos, ami a bizottsági posztokkal jár... Ezek az emberek meg lesznek fizetve.”

Abból kell kiindulni, hogy mindenki nagyon szegény. Tehát minden fillér számít, és Orbán ki akarja fizetni az embereit. A közvélemény mindebből semmit nem észlel.

Október 19.

Kis János ma arról beszélt egy sajtótájékoztatón, hogy a liberális ellenzék szolid többsége az önkormányzatokban a parlament és „a helyhatóságok közötti konfliktussá terebélyesedhet, és ez akár a politikai intézményrendszer

megbénulásához is vezethet”. Ehelyett kívánatos volna a helyzetet úgy értékelni, hogy erőegyensúly alakul ki, amelyben párbeszédet kell folytatni.

Az SZDSZ azzal is tisztában van, hogy az Ungár Klára visszalépéséért fizetett ár magas, és egyértelműen a Fidesz parlamenti súlyának erősödése várható, ami összefüggésbe hozható népszerűségének és ezáltal a parlamenten kívüli súlyának növekedésével.

A Fidesz és az SZDSZ megállapodását kommentálva Magyar Bálint kijelentette, hogy a két párt programját olvasva nem lát lényeges különbségeket. Mindkét párt főpolgármester-helyettest választ majd mellém, az SZDSZ Kóródi Máriát és Székely Gábort támogatja. Kóródinak vb-titkári múltja miatt vannak közigazgatási tapasztalatai. Orbán Viktor úgy kommentálta a megállapodás azon részét, mely szerint Kövér kerül a nemzetbiztonsági bizottság élére, hogy a Fidesz csak a tavaszi parlamenti választás utáni igazságtalan bizottsági pozíciókkal kapcsolatos helyzetet korrigálja most, mert akkor négy bizottságban egy-egy helyett kapott. „Most a Nemzetbiztonsági Bizottság élére jelölt Kövér László valamelyest javítja majd a helyzetünket” – nyilatkozta Viktor.

Október 24.

Le kell egyszerűsíteni a Világkiállítással kapcsolatos kérdéseket. Ha a parlament törvényt fogad el, és a pénzügyi feltételek adottak, akár meg is lehet rendezni. A szabad demokraták álláspontja nem előítéletes, nem merev, de a kiállításnak úgy kell megvalósulnia, hogy ne csak a kivitelezői találják meg a számításukat, hanem az a budapestieknek is jó legyen. (Ennél egyszerűbben nem tudtam ma megfogalmazni az aggályainkat.) Párbeszédet szorgalmaztam, hogy a főváros működőképes maradjon.

71

Október 25.

Kisebb arcüregműtét vár rám a László kórházban. A kórház felé tartva egy taxiban ülve hallottam a Kossuth rádió híreiben a benzináremelésről. A hírt kommentáló taxisofőr szavaiból világos lett számomra, hogy a következő napokban Budapesten bármi megtörténhet. Az egymással CB-rádióon kommunikáló taxisok dühödt üzeneteitől sistergett az éter. A kormány minden előzetes egyeztetés nélkül bejelentette, hogy 65 százalékkal megemeli az üzemanyagok árát. (Már korábban kellett volna, de a helyhatósági választások miatt elhalasztották az emelést.) Este a kórházban arról értesültem, hogy a bejelentést követő órákban taxisok százai gyűltek össze a Hősök terein. „A benzinár ilyen mértékű emelése veszélyezteti a megélhetésünket” – közölték a taxisok Siklós Csaba közlekedési miniszterrel a Parlament előtt, és követelték a döntés azonnali visszavonását. A válasz elutasító volt. A miniszter a petíciót sem vette át.

Október 26.

Orrpolipműtét a László kórházban. Majdnem a műtőasztalon maradtam, túlaltattak, két nővér ébresztett, fölöttem vakító fény, a karomat simogatták, egyikük szóke volt, a másik fekete hajú, fehér köpeny, karcsú és von-

zó fiatal hölgyek, fölém hajolva, sugdolózva, azt hittem félálomban, hogy a mennyországba kerültem, és nem is akárhová, hanem a paradicsomba. Hamarosan kiderült, hogy majdnem eltaláltam, de ez nem a mennyország, hanem egy ügyesen megkomponált földi paradicsom, ahol várták az érkezésemet.

Október 27., szombat

Ma megvizsgáltak, a műtét óta egyre jobban érzem magam, egyre kevesebbet kell fújni az orrom, szabadon lélegzem.

Szegvári Péterrel, a Fővárosi Tanács volt vb-titkárával a blokád miatt válságértekezletre hívtuk a kerületi polgármestereket. Arra kértem őket, hogy kerüljék a politikai nyilatkozatokat, és a tüntetők követeléseit sem szabad minősíteniük. Arra kell törekedniük, hogy kapcsolatba kerüljenek az útlezárások szervezőivel. Arra kellene rávenniük a blokádok szervezőit, hogy a külföldi állampolgárokat, gyerekeket szállító járműveket, mentőt, halottaskocsit, a rendőrség járműveit engedjék át a torlaszokon. A polgármesterek segítsenek a helyben keletkező konfliktusok kezelésében.

Egyelőre van elegendő hús, tej és kenyér, amiből a szokásosnál több fogyott. A főváros gyalogol, mert csak a metró és a HÉV közlekedik, buszok egyáltalán nem járnak. Szegvári ügyesen koordinál, a polgármesterek pedig érzik, hogy jelentős feladatot kaptak. Ma voltam először a jövőendő irodámban, a dolgozószobám berendezési tárgyai a műkandallóval és a skyfotelekkel sajátos ízlésvilágot tükröznek.

72

Október 29.

Budapesten besötétedett. A rendet a rend hivatásos őrinek kell fenntartaniuk. Semmilyen meggondolatlan akcióval nem szabad a munkáltatók és munkavállalók közötti tárgyalások menetét befolyásolni. Ezek hosszú időre eldönthetik Magyarország sorsát. Köszönet a megértésért és türelemért.

Max Weber nagyszerűen írja le *Politika mint hivatás* című művében, hogy miben is állt az én etikai felfogásom: „Érzületetika (ellenzékben), következőmenyetika (mint kormányzati, városvezetői norma).”

Október 31.

Ma a déli órákban 52 képviselő támogató szavazatával Budapest főpolgármesterévé választottak.

Amikor letettem az esküt, egy pillanat alatt megváltozott a dolgok mértéke, és a korábban egyszerű kérdések hirtelen sokkal bonyolultabbnak látszódtak. A történelmet idéző Lotz Károly-freskók alatti pulpituson egyedül maradtam kétség és remény között. Ekkor megláttam a széksorokban apámat, számára ez egy felhőtlenül boldog nap volt. A szemében könnycsepp csillogott. Egy pillanatra megnyugodtam, anyámra néztem, aki egyetlen lehetőséget sem mulasztott el, amikor figyelmeztetett, szerénynek kell lennem és tárgyilagosnak, a tények fontosabbak, mint az ábrándok. Tőle tanultam, hogy az önhietség és arrogancia leghalványabb jele elegendő ahhoz, hogy támogatóim elforduljanak tőlem.

Több nemzedék felgyülemlett elvárásai szakadtak rám. A pestiek azt akarják, hogy másként menjenek a dolgok, mint addig, új szimbólumokat kerestek, és a mindennapi életük új kereteinek megteremtését az újonnan megválasztott politikusoktól várták.

A közgyűlésen a választási eredményből látszott, hogy a Fidesz képviselői közül néhányan nem támogattak. Ez világos jelzés a jövőt illetően.

A MÁV ma éjszaka már bezárja a hajléktalanok elől a pályaudvarokat. Ez nem túlságosan barátságos gesztus a vasúttársaság vezetői részéről. Óhatatlanul belevisz engem egy olyan küzdelembe, amely csak nagyon sok aprómunka árán hoz majd egyszer eredményt. Próbára tesznek. A MÁV egyetlen, 150 hajléktalan elhelyezésére alkalmas szállót biztosít.

Megköszöntem a közüzemi vállalatok dolgozóinak és külön a rendőröknek is, hogy a helytállásukkal segítettek az elmúlt napokban. Nagyon sok múltott rajtuk.

Göncz Árpád köztársasági elnök azt mondta, hogy ezután nem tehetjük úgy a dolgunkat, mint eddig. De nem másként kell csinálni, hanem újra kell kezdeni... Az emberi méltóságot a kiszolgálás adja.

Senki sem éhezhet ebben a városban, a Városháza pedig nyitott lesz, ígérem. Az MDF nem jelöl főpolgármester-helyettest, a Fidesz még hezitál.

Mivel az elmúlt rendszer visszafogta az embereket, meg kell változtatni – ez nem volt túlságosan bonyolult kiindulópont. De melyek azok a jó reformok, amelyek alapvető változásokat hozhatnak, egyszerre biztosítva a szabadságot és megteremtve az igazságosságot? Ezzel kapcsolatosan már óriási vitáink vannak. De van-e, létezik-e egyáltalán optimális megoldás? Rendíthetetlenül hiszek abban, hogy a liberális demokrácia és az átlátható versenyszabályokon alapuló piacgazdaság, valamint a szegények rászorultsági alapon történő és szakszerűen intézményesített támogatása együttesen. Ha mindezt meg is tudjuk csinálni, akkor az csak jó irányba indíthatja el a magyar társadalomfejlődést.

Hadd érvényesüljön Budapest világnézeti sokszínűsége.

Szociológusként és ösztönrendszerűen is jobban vonzódok a társadalmi problémák kezeléséhez, mint a hatalmi politika világához. Bevallom, megbocsátó mosollyal nézem azokat, akikről azt gondolom, hogy nem ismerik a társadalmi valóságot, és annak ismerete nélkül politikai teóriákat szajkóznak. Kizárólag azokat szabad a kormányrúd közelébe engednem, akiknek a szakértelmében és tehetségében megbízom. Ezek az emberek általában nem a politikai osztályból szoktak kikerülni. Olyanokat szeretnék magam mellett látni, akiknek egyszer már meg kellett állniuk a helyüket versenyhelyzetben is, és valahol, valamiben sikeresnek bizonyultak.

New Yorkban számos választási kampányt végignévezve megtanultam, hogy „versben kampányolsz, prózában kormányzol” (Mario Como). Szövetséget kell kötni a nyilvánossággal, meg kell kerülni a pártokat, új, saját felületen kell kommunikálni az emberekkel.

November 1.

Ma reggel beléptem az irodába, és megdöbbsentem. Egy hatvanas évekbeli szocreál ízléssel berendezett műkandallós szoba fogadott. Az ülőgarnitúra

emelt pódiumon áll, amire föl lehet lépni, hogy magasabbról szemléljük a világot. A bútorok sehogys sem illenek a barokk Martinelli-féle Városházába. Azonnal fölhívtam Rajk Lacit, hogy csináljunk valamit, mert ebben a környezetben én nem szívesen fogadok vendéget.

A vasutasok sztrájkjal fenyegetőznek arra az esetre, ha nem sikerül eltávolítani a hajléktalanokat a vasúti szerelvényekből és a pályaudvarok várótermiből. Barna Sándor rendőrfőkapitány is megszólalt ma ebben az ügyben. Bejelentette, hogy a rendőrség rendészeti ellenőrzésbe kezdett a pályaudvarokon. Idegrendészeti közreműködésre is szüksége lesz, mert a pályaudvarok várótermében főleg külföldiek töltik az éjszakát. Ott táboroznak, a vasutasok azt mondják, hogy egyáltalán nem lehet fenntartani a rendet, a hajléktalanok maguk alá vizelnek. A pályaudvarokon a helyzet kezelhetetlenné vált.

Azt nyilatkoztam, hogy jelentős rendőri közreműködésre lesz szükség, de a rendőröknek kerülniük kell az erőszak alkalmazását. Ezt valószínűleg nemigen értették. Szociális munkások kellenének, de csak igen csekély számban vannak. Akit csak lehet, kórházba kell szállítani a pályaudvarokról.

Ez a bejelentésem komoly orvosszakmai tiltakozást váltott ki.

A kerületek segítségét is kértem. Azoknak a kerületi polgármestereknek, akik részt vesznek az ellátásban, pozitív megkülönböztetést ajánlottam. Segítséget ennek ellenére nem kaptam, elzárkózó nyilatkozatokat annál inkább, mások pedig egyszerűen hallgatnak. Nem ezt vártam a szabad demokrata polgármesterektől. Bejelentettem, hogy azoknak a kerületeknek, amelyek nem vállalnak részt a hajléktalanok gondozásában, fizetniük kell majd a mások által fenntartott szálláshelyekért (a hajléktalanok ellátása közös feladat, sőt, az önkormányzati törvény szerint a kerületek felelősek az ellátásért, amiért nekik kellene fizetniük).

Nem tudom elfogadni a szegénységgel kapcsolatos közönyösséget.

Vági Zsuzsa lett a határidőnapló felelőse, a kapuőr és az utolsó szűrő. Óriási felelősség hárult rá, amikor el kellett döntenie, hogy kit enged be hozzám. Ebből mindig óriási sértődések keletkeztek, és neki kötélidegekkel állnia kellett a sarat. Neki kell tudni nemet mondani azoknak, akiknek amúgy én megígértem, hogy fogadom őket, ámbár tudtam, hogy képtelenség lesz az önálló, négy szemközti beszélgetésre alkalmat találni. „Hívj fel, majd megbeszéljük!”, mondom sokszor fogadásokon vagy konferenciákon, aztán a találkozók szervezése már Vági Zsuzsán keresztül bonyolódik.

November 4.

A hajléktalanok azért is lepték el tömegével az aluljárókat, a pályaudvarokat, mert megszűnt a REF¹ meg a kitiltás. Megszűntek a munkásszállók is, mivel leépült az ipar. A legtöbb hajléktalan munkanélküli páriálásra kényszerül.

Nagyon szürke a város, és lerobbant az épületállomány. Szembe kell néznem az összeomló tömegközlekedés problémáival. Megoldatlan a BKV támo-

¹ REF – rendőri felügyelet. (A szerk.)

gatása, rendkívül rossz állapotban vannak a buszok és az egész infrastruktúra. A BKV teljesítménye nemzetközi összehasonlításban jónak számít, kiszolgálja a lakosságot, csak nincs megfelelően finanszírozva. Ingyenes a személyszállítás, majdnem ingyenes a vízszolgáltatás és a csatorna, ami nem teszi lehetővé az elavult hálózatok fejlesztését. A személyszállítást és a hulladékmegsemmisítést a költségvetési támogatásból, magyarán adókból fizeti a főváros.

November 6.

Amikor egy hete átvettük a várost, a tanács már rég nem hozott döntéseket, régóta nem folytak beruházások, pénzhiány miatt leállították őket. Bielekék azt mondták, hogy helyettünk nem kívánnak dönteni, nem akarnak hosszabb távon elköteleződni. Pozitívum, hogy a főváros nincs eladósodva, sőt 60 millió Ft tartalékkal vettük át a kasszát.

Ma apparátusi értekezletet tartottam mintegy hatszáz hivatalnok részvételével. A dísztermet zsúfolásig megtöltötte a hallgatóság. Fegyelmezetten figyeltek, és számukra talán az volt a legfontosabb üzenetem, hogy senkit sem fogok pártpolitikai alapon megítélni. Nem kell félniük a volt MSZMP-tagoknak sem. Kizárólag a köztársaság és a főváros iránti teljes lojalitást és a közügyek pártpolitikától mentes szolgálatát várom el tőlük. Számos törvény hiánya okoz még bizonytalanságot, köztük a közszolgálati törvényé, amely a hivatalnokok munkavállalásának feltételeit fogja szabályozni.

A választók két ellentétes dolgot akarnak. Magasabb életszínvonalat, több támogatott közszolgáltatást, ugyanakkor alacsonyabb adókat és mérsékeltebb tarifákat. Nos, ez együtt nem megy. A jó politika, amit elvárnak tőlünk, képes egyensúlyt teremteni. Egyszerűen ez a dolga, ami akkor működik, ha gazdasági növekedés van, ez pedig kitermeli azokat a kondíciókat, amelyek lehetővé teszik, hogy az adók növelése nélkül beruházásokba kezdjünk és a szolgáltatások színvonalát növeljük.

A politika a beszéd és a hallgatás művészete. Az utóbbit a legtöbb politikus nem veszi komolyan, és folyamatosan beszél akkor is, amikor nyilvánvalóan hallgatnia kellene. Persze a sok beszédet hallgatva a frakcióüléseken és a közgyűlésben is gyakran a rosszullét kerülgetett. Sokszor figyelmeztettem a kollégáimat, hogy a vitában egy érvet elegendő egyszer elmondani. Az ismétlődő, repetitív, semmitmondó szövegek őrzik tudnak lenni, ezért megfogadtam, hogy a közgyűlésben csak akkor szólok meg, ha valami fontos bejelentenivaló van. Ezekre az alkalmakra igyekszem alaposan felkészülni, és mindig megdöbben a képviselők egy részének a tárggyal mit sem törődő szereplési vágya. Ám arra gondolok, hogy végül is ezt akartuk. Mindenki mondhatja a magáét mindenféle következmény nélkül. Elhatároztam, hogy ha nincs következménye ennek a szövegmondásnak, akkor én nem szólok bele, csak akkor szólok meg, ha egy szavazással kapcsolatos félreértést kell eloszlatnunk, vagy kétségeim támadnak a városirányító koalíció szavazási szándékaival kapcsolatban. Tudom, hogy a képviselők nagy élvezetüket lelik abban, ha megszorongathatják a főpolgármestert, ha nyílt vitában legyőzhetik a város vezető-

jét. Ami még rosszabb, előfordulhat, hogy igyekeznék nevetségessé tenni a nyilvánosság előtt. A közgyűlés hatáskörei olyan erősek, hogy bátran mondhatjuk, ez az a testület, amely közvetlenül ellenőrzi a főpolgármestert. Ez a testület közjogi értelemben fölöttem áll. Soha nem próbálom legyőzni, csak a szavazatok többségének megszerzésére törekszem. Ha ez nem megy, akkor időlegesen összeomlik a rendszer.

November 8.

Hatvanötezer család nem képes vagy egyszerűen nem akar lakbért fizetni. A kerületi IKV-k – a lakásokat fenntartó kezelőszervezetek – 80 millió forint behajthatatlan lakbérhátralékot tartanak nyilván. Fel kell mérni, hogy milyen okok vezetnek a jelentős kintlévőséghez. Azt javasoltam, hogy tavaszig hirdessünk moratóriumot, és ne hajtsuk be a hátralékot. Többen óva intettek a bejelentéstől, attól tartva, hogy az eddig tisztességesen lakbért fizetők meggondolják majd, hogy a jövőben fizetnek-e, és a kintlévőség növekedni fog. Téli idején úgysem fogunk az utcára tenni senkit – válaszoltam. Amúgy folyamatosan a szociális válság tüneti kezelésével foglalkozunk.

A legalul lévőknek célratoró, hatékony szociálpolitikát kell kitalálnunk. Célzottan nekik szánt programokkal, amelyekkel meg lehet állítani helyzetük romlását. Sorra vesszük a kezelhető problémákat. Elhatároztam, csak azokkal a problémákkal kívánok foglalkozni, amelyeket meg tudok oldani, vagy legalábbis kezelhetőnek látok. Hosszan tudnám sorolni a példákat, és ezek nagyon különbözők lennének, de van egy közös vonásuk. Megoldhatónak látszanak. A jó kormányzás – ha van ilyen – azokra az ügyekre fókuszál, amelyek ebbe a kezelhető körbe tartoznak. A többit meg kell hagyni az ellenzéknek, hadd beszéljenek róluk. Ez cinikusan hangzik, de szelekció nélkül nincs kormányzás, és a prioritások közé azokat az ügyeket kell bevenni, amelyeket a választók fontosnak tartanak, és persze meg is valósíthatók. A pénzügyi tervezés során is csak ezekre a prioritásokra kell figyelni. Ám az is fontos, hogy a választóink tudják, mire számíthatnak, mit kapnak cserébe az adóforintjaikért és a belénk vetett bizalomért. Ezért ezeket a politikai prioritásokat unalomig kell ismételni.

November 9.

Levegőtisztaság és parkolási fegyelem. Erről a két témáról tartottam ma sajtótájékoztatót. A belvárosban a járdán sem lehet már közlekedni az autóktól. A rendőrség közreműködését kértem, a KRESZ-szabályok betartását javasoltam. Abból indultam ki, hogy első lépésként elegendő a normakövető magatartást figyelmeztetéssel ösztönözni. Aztán jöhet a büntetés, meglátjuk. A másik témám a levegőtisztaság volt. A levegő elviselhetetlenül szennyezett Budapesten, és ezért elsősorban azok az ipari üzemek felelősek, amelyek nem tartják be a környezetvédelmi előírásokat. Ezért 21 renitens vállalatot a kibocsátással kapcsolatos szabályok betartására figyelmeztettem. A kerületi polgármestereknek is írtam, mert a kerületi hatóságok megbírsághatják a jogsértőket. Jövőre 17 milliárd Ft hiányzik majd a főváros költségvetéséből. Az ezzel foglalkozó ügyosztály jelentése borúlátásra ad

okot. Egy horror a PM által összeállított tervezet. Vannak, akik azt mondják, hogy ez az első revans, a cél a liberálisok kormányzóképtelenségének bemutatása. Szerintem ez bonyolultabb kérdés. Mindent meg kell tennünk azért, hogy a kormányzat ne az önkormányzatok rovására szanálja az állami költségvetést.

Bejelentőirodát nyitottunk. Aki segílyt kér, panasza van az IKV-ra, vagy más elintézhetetlenné tűnő ügye van, ide fordulhat. Szerdánként fogadóórát tartok.

Szimmetriát kellene teremteni a gyakorlati célkitűzéseink és a filozófiánk között, összhangba kell hozni őket. Ehhez a mindennapok kreativitása kell, nagyon sok, fáradságos, rutinszerű munka.

„Fakó minden teória, csak az élet aranyló fája zöld” (Goethe). Ám az élet aranyló fája gyümölcsöket csak későn hoz.

November 10.

Egynapos expóvita volt ma a Városházán. Kristóf László barátom készítette a hozzászólásom szövegét, amit a Népszabiban is közzé akarunk tenni. Három kérdést kellene tisztázni: mennyibe fog kerülni maga a rendezvény, mennyi költségvetési hozzájárulásra van szükség ahhoz, hogy a világkiállításához szükséges infrastruktúra (utak, híd, tömegközlekedés) a dél-budapesti térségben megvalósuljon. Persze azt is, hogy ezeket a terheket vállalja-e a kormány, támogatja-e mindezt, és mit szól ehhez a szélesebb közvélemény. Ezekre az egyszerű kérdésekre, mármint az első kettőre nem kaptunk ma világos választ, és a vita során az a gyanúm támadt, hogy a kiállítás előkészítésével megbízott kormányzati tényezők visszatartják az információt. Egy dolog biztos, Antall József és Baráth Etele világkiállítást akarnak. Münchhausen báró módjára próbálják ezen az úton elérni a gazdaság konszolidációját. A főváros pedig óhatatlanul kettős beszédet folytat. Szükségünk van az infrastruktúrára, de nem látjuk a sikeres kiállítás elengedhetetlenül szükséges, több tízmilliárdnyi állami költségvetési fedezetforrását. Hosszú menetelés következik, a politikai voluntarizmus óriási károkat okozhat. A legalapvetőbb törvények hiányoznak, koncessziós törvény nélkül például nem szabadna ilyen vállalkozásba fogni.

77

November 12.

Kutyaszorító. A BM tervezete erős jogosítványokat adna a kerületekkel szemben a fővárosnak. A kerületi polgármesterek háborognak. Bizottságot alapítottunk ma, mert a kerületek is delegáltak képviselőket. A liberális vezetésű kerületek is gyenge fővárost akarnak, hatalmi harc kezdődött, amelyben óhatatlanul engednünk kell, mert eddig mi voltunk a területi decentralizáció élharcosai. Ma felkeresett a jogi ügyosztály vezetője, halálsápadtan közölte, hogyha engedünk a kerületeknek, a főváros közigazgatási szempontból darabjaira hullik, teljes anarchia fenyeget, és lesz egy sor olyan feladat, amit nem tud vagy nem is akar senki ellátni. Szerinte egyszerűen lebénulhat a főváros. Az MDF vezetői hátradőlnek, és páholyból nézik, hogy az SZDSZ által jelölt polgármestertársaim szétszedik a fővárost.

Ma ismét az expó volt terítéken. Egy tucat kérdést fogalmaztam meg, amelyek összességükben megkérdőjelezték az expó megrendezhetőségét. Nagymaroshoz hasonlítottam a Világkiállítást, és arról beszéltem, hogy a főváros nem engedhet a zsarolásnak.

Kemény Pista ma arról győzködött, hogy amennyiben engedünk a kerületi nyomásnak, a főváros működése és fejlesztése is veszélybe kerülhet. Szakértőket ajánlott. A polgármesterek szétszedték a törvénytervezetet.

Végül választanom kell aközött, amit helyesnek gondolok, és aközött, ami politikailag elérhető. Amikor az elérhetőben benne rejlő kockázatokat vállalom, sokszor nehezemre esik lemondanom arról, amit helyesnek tartottam volna, ám – itt és most – nem megvalósítható. Az SZDSZ részéről hiba volt Budapest széteséséhez statisztálni, de azt is látni kell, hogy ebben az ügyben kérlelhetetlen „politikai logika” érvényesült. A történelmi inga a szélsőségesen centralizált struktúrát szétverve a decentralizált területi rendszer felé lendült át. Ezt a folyamatot lehetett nem szeretni, de aki ellenállt volna neki, az menthetetlenül a központosított tanácsrendszer védelmezőjének a szerepébe került volna. Várospolitikai szinten feloldhatatlan csapdahelyzetbe kerültünk.

Egy perzsa mondás szerint Isten műve azért nem sikeres, mert az ördög ellopta az ötletet, és megcsinált valami hasonlót a saját feje szerint. Ettől ilyen a világ, amilyen, és az ördög a részletekben lakik.

November 14.

78

Gallov Rezsővel (OTSH) és Schmitt Pállal (MOB) együtt elvállaltam a fővárosban napokon belül megrendezésre kerülő műkorcsolyázó-vébé fővédnökségét. Gallov Terták Elemér társaságában keresett fel, megbízható szakembernek tűnik.

A fogadónapom nyilvános, ezt a tudósítók is tudták, tele is volt velük a Gobelin-terem. Azért ügyfelek is jöttek. A legérdekesebb javaslat egy nyugdíjas festőművész részéről fogalmazódott meg. Szerinte a fővárosnak kötvényeket kellene kibocsátania, amelyeket a lakások bérlői vásárolhatnának meg, és ezzel hosszú távon bérleti jogot szereznének. Bölcs gondolat, a piaczgazdaságra való áttérés érzékelhetően megmozgatja az emberek fantáziáját. Nekem az tetszik benne, hogy így a többségi részvénytársaság megtartása esetén a lakások tulajdonjoga az önkormányzatoknál maradna, amelyek némi pénzhez is jutnának, ami elősegítené az elmaradt rekonstrukció beindítását. Ráadásul az önkormányzat hitelképes is lenne, a hitelfedezetet többek között épp az önkormányzati lakásállomány lehetne.

Járt nálam egy háromgyerekes, Erdélyből áttelepült család is. Ők egyszerűen lakni szeretnének valahol. A válaszzal nagy csalódást okoztam. A fővárosnak lényegében nincsenek lakásai, azok a kerületekhez kerültek. A Menekültügyi Hivatalt említettem, passz. Rossz érzés volt.

Az Üdvhadsereg visszakéri a Dobozi utcában lévő, 1949-ben kisajátított ingatlanát. Támogatom a kérelmüket, a hajléktalanügyet csak a civil szervezetek segítségével lehet kezelni.

Ma egész nap az osztrák televízió kísért mindenhová.

November 16.

A Fidesz ma előzetes ígéreteinek ellentmondva nem támogatta Kóródi Mária polgármester-helyettesessé választását. Kizárólag Székely Gábor kapott elengedő szavazatot. Az egyeztető tárgyalásokon Viktor korábban azt mondta, hogy teljesen rám bízsa a jelölést, az ördögöt is megválasztják Kövér főtitoknoki kinevezéséért cserébe. Nem törődnek vele, mit ígérték...

Szegvári Tiba Zsoltot rendelte ki titkárként mellém. Jó döntés volt. Tiba hetek óta mellettem van, udvarias stílusban kerüli ki az erőteljes véleménykülönbségeinket. Az azonnali intézkedések nem tetszhetnek neki. Szükségem van a jogi szakértelmére és arra a speciális helyismeretre, amely segít eligazodni az ügyosztályok bonyolult útvesztőjében.

Azon a nyelven kell beszélni, amely nyelven változtatni akarunk, ellenkező esetben épp azok nem értenek meg bennünket, akiktől a nyelvi kódok megváltoztatását reméljük. Nem szabad nyelvilag, fogalmilag elszigetelődni azoktól, akik a bizalmunkat belénk vetették.

Tudom, hogy itt bizony nem lábjegyzeteket kell írni Budapest történetéhez. Az új korszak új fejezeteket igényel. Kizárólag azokat az államférfiakat becsülöm, akik mélyreható változtatások végrehajtására képesek.

Állandóan tanulok, nem teszek úgy, mintha mindent tudnék.

November 19.

Antall József kioktatott. Azt kértem tőle, hogy támogassa a legfontosabb fővárosi ügyekben a városvezetés kéréseit, cserébe én nem támadom a kormányt külföldön. Szerinte nekem mindenképpen és minden feltétel nélkül lojálisan kell nyilatkoznom külföldön. Erről alapvetően másképpen gondolkodunk, de nem ez a legfontosabb kérdés, hanem az, hogy miben tudunk együttműködni. Az értékek és célok különbözhetnek vagy azonosak lehetnek. Le kell róluk hámozni a szlogeneket. Ha azonosak, akkor eljutunk a második kérdéshez, hogy mit lehet felhasználni ezeknek a céloknak az eléréséhez. Ez már egyszerűen csak gyakorlati kérdés. Csak az számít, ami működik.

Helmuth Zilk bécsi főpolgármester bérelt repülőgépet küldött értem és Prága polgármesteréért, Jaroslav Koránért. Bécsbe repültünk, ahol menekültügyben tartottunk közös sajtótájékoztatót. Arról beszéltünk, hogy a menekültáradat aránytalan terheket ró a városainkra, és az ENSZ menekültügyi szervezetének a segítségét kértük. Természetesen szóba került a Világkiállítás ügye is. Hangsúlyozottan személyes véleményként előadtam, hogy Bécsnek talán egyedül kellene megrendeznie a Világkiállítást, de budapesti kiegészítő programokkal. A nap számomra legérdekesebb megbeszélése az volt, amelyen a Bécsi Kereskedelmi Kamara képviselői elmondták, hogy a kis- és középvállalkozásokat segítő irodát kellene Budapesten létrehozni, ugyanis ezeknek a vállalkozásoknak a piaci sikerén múlik sok százezer ember foglalkoztatása.

November 21.

Kévs értékelhető írásos anyagot kapok. A hivatal nem veszi a lapot.

Egy osztrák cég keresett meg azzal, hogy be akarja építeni a Városháza Tanács körüti részét. Tervpályázatot kell kiírnunk, válaszoltam. Délután

elmentem Zwack Péter fogadására az InterContinentalba. Kerekes György vállalkozó dél-budai befektetési tervekkel keresett meg.

November 23.

Az önkormányzatok béklyóban vannak. Nincsenek a működésüket szabályozó jogszabályok. Ezért az új helyzet diktálta feladatok és a régi helyzetre vonatkozó jogszabályok között kell lavírozni. Csak addig vagyunk látszólag szabadok, amíg nem mozdulunk. Béklyókkal kellene táncolni. Húszéves vagy annál is régebben született jogszabályok vonatkoznak ránk. A központi akarat pedig nem képes leszokni a diktátumokról, rátelepszik a szabadság kis szigeteire.

Veszélyes vita dúl arról is, hogy Budapest egységes város maradjon-e. Újpesten azt nyilatkoztam, hogy széles hatáskörű, erős központú Budapestet akarok. A kerület vezetői nem zártak a szívükbe. Ők a saját útjukat akarják járni. Dercze Tamás tapasztalt róka, régen is volt a tanácshoz köze.

Újpesten az Értelmiségi Klubban majd deresre húztak. Lokálpatrióták, a kerületi önállóságot féltik. Olyan volt a megbeszélés hangulata, mintha számonkérő széken lettem volna.

November 26.

Demján Sándor a Közép-európai Társaság vezetőjeként Andrew Sarlósról beszélt nekem. A Szabadság téren bankközpontot építenek, Sarlós jelentős befektetői háttérrel rendelkezik.

80

Hivatalba lépésem óta a politikai kampány eszközeivel élve dolgozom, és ezt kissé elkésve vettem észre. Eddig egyik bejelentésem követte a másikat. Megpróbáltunk rendet csinálni az aluljárókban, kampányt hirdettünk a tilosban parkoló gépkocsik elszállítását kezdeményezve. Ettől már senki nem volt elragadtatva, sőt, ezek az akciók azzal a veszéllyel jártak, hogy nevetségessé tesznek bennünket.

„A vihar feltartóztathatatlanul úz bennünket a jövő felé... Ezt a vihart nevezzük haladásnak” (Walter Benjamin).

November 27.

Koppány Zoltán tetemre hívott a Józsefvárosba. Nem kedvelik a fővárost a kerületi szabad demokraták sem. Az új hatalmi felállítás kialakítása óhatatlanul szembeállít bennünket. A központot, a hatalmi centrumot látják csak bennünk, és több feladatot, nagyobb hatalmat akarnak.

Közben a pesti emberek figyelnek és meghallgatnak. Gyakran előfordul, hogy az utcán járva megállítanak egy szóra, elmondják egyetértő vagy kritikus véleményüket, aztán továbbbengednek. A várost nem egyedül vezetem, gondolom, amikor néhány perces beszélgetés után továbbléphetek. Agora lettünk, egy olyan térbe kerültem, ahol a szavaim visszhangra találnak, és én ilyenkor boldog vagyok, mert úgy érzem, hogy sokan kedvelnek, az ellenvélemények is a legkorrektebb formában fogalmazódnak meg. A pestiek rövid válaszokat várnak, és én örömmel mondom fel a leckét minden alkalommal. Szeretem ezeket a helyzeteket, mert úgy érzem mindig, hogy önmagamat adhatom.

December 1.

Óriási gondot jelentenek a mindenütt parkoló autók, a parkokban, a járdákon, mindenhol ott vannak. Elképesztő gépjárműáradat és zűrzavar az utcákon. Aztán a bódék! Iszonyatos mennyiségű hírlapárus és más bódé. Persze mindent engedély nélkül árulnak: élelmiszert, zöldséget, paprikát, paradicsomot, kinn az utcán a kipufogógázban. Ezenkívül háztartási cikket, ruházatot a körúton is, farmert, pulóvert, inget.

A főjegyzőre bízom, hogy ezt az anarchiát szüntesse meg, vonja be az engedélyeket, ha egyáltalán vannak. Ha pedig nincsenek, akkor le kell bontatni a bódékat. A megbízott brigádok csak rendőri őrizet mellett tudnak szerelni.

Ma 432 szabálytalanul parkoló autót szállított el a rendőrség. Mintegy 2000 esetben szabtak ki helyszíni bírságot. Hogy utálhatnak most az autósok ezért!

December 3.

Az Angyalföldi Egyesület azért hívott meg, hogy a hatósági hatáskörök megosztásáról váltsunk szót. Verebélyi Imre államtitkár egységes fővárost akar, nem ért bennünket, valószínűleg igaza van. Szerinte jó volt a törvénytervezet, amit benyújtottak. Antall is erős fővárost akar.

December 5.

A szabad demokrata frakció széthúz. Aligha lesz kezelhető. Ha rövid időn belül nem állunk elő általuk is elfogadható programmal, akkor biztos, hogy csőd és bukás lesz a jutalmunk.

Arra kértem az utcán szakadó esőben az esernyőmet a fejem fölé tartva a budapestieket, hogy szálljanak ki a kocsiból, és használják a tömegközlekedést. Szokásaink rabjai vagyunk, a sajtó pedig rajtam élcelődik, nem baj.

Koppány Zoltán szerint – ő Józsefváros polgármestere – a kerületeknek kell ellátniuk minden olyan feladatot, ami nem igényel egységes fővárosi kezelést.

Koppány nem koronáz, éljen Ugocsa.

December 6.

A közgyűlés elfogadta a javaslatomat, mely szerint karácsonykor ingyenkonyhát állítunk fel, és összesen háromezer adag ételt osztunk szét a hajléktalanok között.

A közgyűlésben a kérdések, interpellációk előkészítése és a válaszadás is írásban történt. Szóban foglaltam össze az amúgy írásban adott válaszokat. A hivatal sokat segített ebben. Nem volt nehéz feladatom. A médiát sem érdekelte a kérdészön.

A Világkiállítás kapcsán tisztázatlan kérdések sora merül fel: átláthatatlan a finanszírozás, álmottervekkel etetnek bennünket.

Verebélyi Imre államtitkár elmondta, a főváros működőképessége érdekében a kormány nem támogatja, hogy 23 önálló önkormányzat működjön Budapesten. Valószínűleg már későn, a megválasztott polgármesterek most a székükbe kapaszkodva tiltakoznak.

December 7.

A Pénzügyminisztériumban tárgyaltam a jövő évi költségvetésről. Tizenhétmilliárd forint hiányzik, Rabár Ferenc pénzügyminiszter szerint semmi esély nincs arra, hogy a főváros több pénzt kapjon.

December 8.

Néhány nap múlva vége a közterületi rendteremtésnek. Se pénz, se ember nincs a folytatáshoz. Nem sok eredményt hozott a parkolási fegyelem helyreállításáért indított akció, de tanulságos volt. Közlekedési rendszerekben kell gondolkodnunk, ha a parkolást meg akarjuk oldani.

Több mint száz mongol farkast importált „bundagyanús” módon egy magyar kft. Az állatkertnek túl nagy ez az állomány, de jelentkezett Brigitte Bardot mint profi állatmentő. A farkasok egy részét kamion szállítja hozzá, a Dél-Franciaországban működő állatvédő menhelyre.

December 9.

Ma Berlinben voltam, a polgármester meghívásának eleget téve, Eberhard Diepgen másfél millió márka értékű környezetvédelmi mérőberendezést ajánlott fel Budapestnek. Ezekkel a levegő szennyezettségét fogjuk mérni több nagy forgalmú közlekedési csomópontban.

Berlin fejlesztéséről Hassemer tanácsos vezetésével széles körű vita folyik éppen, amelyben az értelmiség, a német szellemi elit is részt vesz imponáló felkészültséggel. Irigykedtem, mert ez a fajta civil tudás és participáció teljesen hiányzik Budapesten.

December 10.

A kormány ma úgy döntött, hogy kizárólag a Fővárosi Önkormányzat egyetértése esetén hoz pozitív döntést a Világkiállításról. Csodálkoztam Kristóf Lacival együtt. Kíváncsi vagyok, hogy betartják-e az ígéretüket.

December 11.

Bryan Atwood, az NDI elnöke népes önkormányzati delegáció élén kerekedett fel. Előadásokat fognak tartani az USA-ban működő önkormányzati rendszerről, velük van San Francisco polgármesterének helyettese, A. Branston asszony. Az NDI teszi a dolgát, mint a Demokrata Párt háttérintézménye. Nem gondoltam volna korábban, hogy Tocqueville könyvének szereplőivel, az amerikai polgármesterekkel valaha is egyenrangú félként tárgyalhatok.

Mára korrekt munkakapcsolatot alakítottam ki Aboimov orosz nagykövettel is, aki meglehetősen jól megtanult magyarul. Együtt jártuk be Pestújhelyen a volt szovjet katonai kórházat, amelyre a főváros igényt tart. Azt kértem a nagykövettől, hogy ne szereljék le a műszereket. Aboimov az elmentételezésről érdeklődött, mit adunk ezért cserébe? Erről az ügyről a kormányzat képviselőivel kell majd megállapodnunk.

Négy amerikai polgármesterrel vacsoráztam, akik az NDI delegációjával érkeztek. Legfőképpen azt irigyeltem, hogy konszolidált, szabályozott körül-

mények között működhethetnek. Igyekeztem a problémafeltárás során pozitív jövőképpel is előállni, de nem feltétlenül sikerült.

December 13.

A kormány döntésének teljesen ellentmondva, Baráth Etele Párizsban benyújtotta a Világkiállítás ideiglenes bejegyzési kérelmét, amit a BIE el is fogadott. Hét és fél milliárd dollárra taksált külföldi befektetői szándékról beszélt Baráth Etele, és arról, hogy legalább húsz ajánlattal érdemes komolyan foglalkozni majd. Olyan szervezeti és egyéb részletkérdésekkel is foglalkozott, amelyek mind feltételezik a főváros pozitív döntését. Nagyon előreszaladtunk.

A média furcsállotta, hogy egy liberális főpolgármester miért kifogásolja a szexlapok közszemlére tételét az újságosstandokon.

December 18.

Barsiné ma Antall üzenetét hozta. Ő lesz a közvetítő közöttünk, de ezt virágnyelven adta elő, amit nem értettem jól.

Igen kedvelem az ambiciózus embereket, azokat, akik sikeresek akarnak lenni, és nem rejtik véka alá kiválóságukat valamilyen területen. Ezért olyanokat választottam, akikre felnézhettem az intelligenciájuk vagy a kirobbanó ambíciójuk miatt, ez előrevitt valamennyiünket.

Azt gondolom, hogy ha egy politikai cél helyes, akkor el is lehet érni.

December 20.

A Múzeumkertben felállítottuk a Mindenki Karácsonyfáját.

Eddig öten pályáztak a budapesti főjegyzői posztra, valamennyi pályázat megfelelt a jogszabályi feltételeknek. Január elején főjegyzőt választhat a közgyűlés.

„Take a walk on the east side.” Legyen a világkiállítás Bécsben budapesti helyszínű mellékrendezvényekkel, ez lenne a pénzügyi realitásokat is figyelembe vevő megoldás. A Bécsbe látogató vendégeket budapesti kulturális programokkal csábítanánk arra, hogy tegyenek néhány napos látogatást a fővárosban! Komolyabbra fordítva a szót, a vállalkozók, akik az állam pénzéből építeni szeretnének, tehát az állami és külföldi befektetők pénzét elkölteni, nos tehát ők azzal álltak elő, hogy adjunk az építőknek területi koncessziókat, és ezért majd ők megcsinálják nekünk a Világkiállítást. Végigszámolta-e már valaki, hogy mekkora területekről kell örökre lemondanunk ezért? Hogy egy francia vállalkozó majd párizsi árat akar kapni egy metrójegyért, és azért már nem az ő feje fog fájni, hogy a budapesti bérek még öt év múlva sem érik el a francia bérszintet. Jelentkezők persze akadnak, de ki fizeti majd a révészt?

December 21.

Dóri Sándor, a Las Vegasból hazatelepült magyar vállalkozó Express Money címen szerencsejátékot szervezett. A nyereségből hárommillió forintot felajánlott a fővárosnak. A felajánlás körülményei zűrösnek tűntek. Kíváncsi vagyok, vajon van-e az általa adott csekk mögött fedezet.

December 22.

A Greshamben kaszinó nyílt, én dobtam be az aranygolyót, talán majd szerencsét hoz.

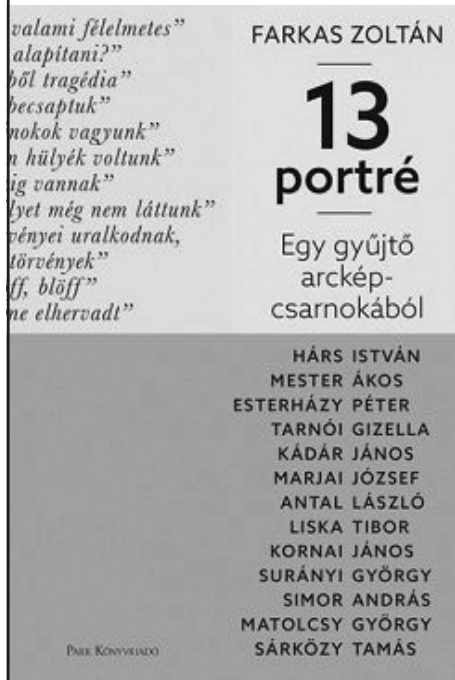
A Fesztiválzenekart ma Fischer Iván vezényelte a Kongresszusi Központban. Nem biztosított a jövőjük, mondta a koncert után, de nem várja tőlem, hogy a főváros nevében elköteleződjek.

December 24.

Felállítottunk két katonai sátrat a Petőfi Csarnok mellett, ahol két napon át ételt osztunk a hajléktalanoknak.

Ma reggel Almával együtt mentünk be egy karácsonyi műsorba a MTV stúdiójába. Délben ételt osztottunk a hajléktalanoknak. Alma megkérdezte, hogy miért vállaltam ezt a lehetetlen feladatot. Látja nap mint nap az izzapbirkózást a kerülettel, az áldatlan vitát a kormánnyal a viláagiállítás kapcsán, és persze a növekvő társadalmi elégedetlenséget is. Nem tudtam megnyugtadni.

Szerzőink könyvei

Hónapló

Hargitai Miklós

Kár

Régen a varjú volt a téli félév fecskéje. Szeptemberben elmentek a fecskék – előbb összegyűltek a villanydróton, napokig csiviteltek, egyre többen és többen lettek, aztán az egyik reggelen fölszálltak a magasba, és elindultak Afrika felé –, október végén vagy legkésőbb novemberben pedig az első fagyokkal megjelentek a vetési varjak a házak között. Az egyik legkülső kerületben laktunk, pár száz méterre a házunktól már Pécel határa húzódott, úgy éltünk, mint falun, de ez a varjakat nem érdekelte: az első deres napon napon beköszöntek, és hamarosan elfoglalták az egész várost.

A télre a városba költöző varjak a vetési varjú nevű fajhoz tartoznak. A tolluk fekete – erős fényben csillogó kékesfekete –, csupasz arcuk pedig fehér. A toll nélküli fej (és nyak) állítólag a dögevő életmód öröksége abból az időből, amikor elhullott állatból és halott emberből is sokkal több volt a vetési varjú fő táplálkozóhelyét adó nyílt térségeken. Gyermekkoromban, ami a hetvenes és részben a nyolcvanas évekre esett, a vetési varjú kifejezetten gyakori madár volt. Reggelente apámmal együtt indultunk – ő a vasútállomásra, én az óvodába, később az iskolába –, és a kereszteződésnél, ahol elkanyarodtam, menetrendszerűen megérkeztek fölénk a varjak végtelen csapatai. A vasút irányából jöttek, a vágányokat kísérő jegenyefákon éjszakáztak, és a városba tartottak. Bóklászva, guberálva, fel-alá totyogva töltötték napjaikat. Minden reggel több ezer, de az is lehet, hogy több tízezer varjú szállt el a fejünk felett, és ez csak Budapest egyetlen kerületének kicsiny szeglete volt – egészen biztos, hogy azokon a teleken több varjú (részben a Magyarországon költő, részben az északi országokból telelni érkező állomány: sok millió madár) lakott a fővárosban, mint amennyi ember.

A másik hazai varjú, a szürke vagy más néven dolmányos, ritkaság volt akkoriban. A nagyszülőkhöz, Balassagyarmatra utaztunkban mindig láttunk néhányat: a kétórás vonatúton legfeljebb kettőt vagy hármat. A szürke tollruhájukon fekete mellényt viselő dolmányosok erősen tartottak az embertől, kerülték a lakott helyeket, és úgy tűnt, mintha egymás társaságát sem igényelnék: ha felbukkant a közelükben egy, amelyik nem ahhoz a családhoz tartozott, alaposan megtépték. Különleges állat volt a szürke varjú – ha nem is annyira, mint nagyobb, koromfekete rokona, a holló –, a vetési varjú meg csaknem annyira közönséges, mint ma a veréb.

Mostanra nagyjából megfordultak az arányok: a szürke varjú beköltözött a városba, méghozzá életvitelszerűen, állandóra; elszaporodott, kissé el is

szemtelenedett, a vetési varjú pedig jóformán eltűnt. Ha megjön a hideg (újabbán már csak november végén vagy inkább decemberben), olykor még mindig felbukkan, de hogy feketéllik tőlük a határ, vagy végtelen csapatokban vonulnak az égen valamerről valamerre, legalább két évtizede nem láttam. Ami egyfelől azért baj, mert ugyanúgy hiányoznak a téli utcaképből, mint a nyáriból a fecskék (fecskéből is sokkal kevesebb van sajnos), másfelől meg azért, mert az ökológiai funkcióik egy része is betöltetlen maradt. Három ritka, védett ragadozó madarunk, a vörös vércse, a kék vércse és az erdei fülesbagoly is előszeretettel költ a vetési varjú fészkében. Ezt nem úgy kell érteni, hogy odalakik a varjú mellé, hanem keres egy elhagyott fészket, vagy kivárja szépen, amíg a varjúfiókák elhagyják a fészket, és csak utána rakja le a saját tojásait.

A három említett faj közül a vörös vércse és az erdei fülesbagoly rugalmas, azaz hajlandó átszokni az épp terjedőben lévő szürke varjú (vagy a szintén növekvő populációjú szarka) fészkébe, a legveszélyeztetettebb, a kék vércse viszont kevésbé – ő, ha tehetné, ragaszkodna a vetési varjak otthonához. A kék vércsének amúgy semmi köze a varjúhoz: a sólyomalkatúak közé tartozik (latinul egyenesen esti sólyomnak hívják, amiben azért van némi túlzás, angolul pedig esti kéknek, ami a magyar fül számára inkább virágnév). A tojó, azaz a hölgy vöröses, a hím pedig, amint neve is utal rá, kék. Nem annyira, mint a szalakóta vagy bizonyos szögből a jégmadár, inkább kéesszürke, de határozottan van benne egy árnyalatnyi kék, főleg akkor, ha mellette ül a vörös tollruhás tojó. Ha nem hangzana olyan csúnyán, azt mondhatnák rá: igazi kis gyilkológép. Tényleg kicsi, a fejétől a farkáig nagyjából harminc centiméter – mint egy balkáni gerle, ha mondtunk ezzel valamit; az a szürke színű, a nyakán fekete gallércsíkot viselő galambféle, amellyel tele van a város –, és a méreteiből adódóan főleg rovarokkal, elsősorban sáskákkal táplálkozik, de ha nincs más, jobb híján megfogja az egeret is. Mivel Magyarországon télen nincs sáska, a kék vércse vonuló, ugyanúgy, ahogyan a fecske vagy a gólya, és azokhoz hasonlóan szintén Afrika déli részén tölti a telet. És akkorra érkezik vissza, amikor a vetési varjú fiókái kirepülnek a fészekből (valahogy úgy, mintha mi egy másik családdal osztoznánk a lakásunkon, akik, szemben velünk, nappal alsznak, és éjjel járnak dolgozni).

Nem tudjuk pontosan, hogy mi változott meg, amitől mostanában szürke varjúnak és szarkának jó lenni, vetési varjúnak (és kék vércsének) viszont rossz. Ez olyasmi, amit – mondjuk, a kék vércsét leszámítva, mert az annyira ritka, hogy húszéves koromig egyáltalán nem találkoztam vele – gyerekként el sem tudtam volna képzelni. Ha valaki 1980 telén azt mondja, hogy harminc év múlva a vetési varjú ritka téli vendég lesz a városban, a dolmányos meg olyan gyakori, hogy vigyázni kell, nehogy rálépjünk, még az akkori, erősen korlátozott madártani ismereteim birtokában is simán kinevettem volna.

Az viszont pontosan tudható, hogy mi pecsételte meg a vetési varjak sorát: a vadászat. Azok kedvéért, akik – mint Semjén Zsolt – szeretik azt állítani, hogy a vadászat afféle természetvédelmi tevékenység, álljon itt egy

tantörténet. A vetési varjú vadászatát még jóval a rendszerváltás előtt engedélyezték, amikor tényleg sok volt belőle. A vadászokat nem különösebben érdekelte a varjúlövés, rá kellett őket szoktatni. Azzal már az épülő szocializmusban is tisztában voltak, hogy a leghatékonyabb nevelőeszköz az egyéni érdekelttség, tehát fizettek a varjak leöléséért – egy pár beszolgáltatott varjúláért nagyjából annyit, amennyibe egy sörétes patron került. A puskások – főleg azok, akiknek kevés vadásztehetség, és abból adódóan kevés sikerélmény jutott – rákaptak a varjúra, és két évtized alatt gyakorlatilag kipusztították. A vetési varjú 2001 óta védett Magyarországon (harminc éve ezt se hittem volna), nem is elsősorban saját maga, hanem a kék vércse miatt. De a megszokás nagy úr: még mindig lövik, közel húsz évvel a védetté nyilvánítás után a Magyar Madártani Egyesület (MME) adatai szerint minden második meggyűrűzött példány úgy kerül kézre, hogy előtte valaki lelövi.

És nem csak mi pusztítjuk tűzzel-vassal, mások is. Az ezredfordulón telente még hatszor-hétszer annyi varjú volt Magyarországon az északi országokból telelni idejáró vendégek miatt, mint nyáron, ma viszont már alig van különbség a téli és a nyári populációk között. Az eltűnésüknek az esztelen lövöldözésen kívül két oka van: fogy az élőhely és vele a táplálék. A vetési varjú tipikus lakhelye a legelőkkel és más mezőgazdasági területekkel vegyes facsoport: ez az, amiből az óriási termőföldtáblák kialakításával a keleti típusú, még mindig a nagyüzemi gazdálkodásban hívó országokban egyre kevesebb van. És az élőhellyel együtt fogy a táplálék is: a réten megterem a szöcske, a sáska, a pocok, a madártojás, a csiga, a bogár; a monokultúrás, agyonvegyszerezett táblán aligha. Ezért aztán míg 1980-ban úgy 250 ezer pár vetési varjú költött Magyarországon, ma legfeljebb 10-20 ezer.

Az élővilágban az összefüggések legalább olyan bonyolultak, mint az emberi társadalmakban. A kék vércse nehezen tud meglenni a vetési varjú nélkül, ennek ellenére tiszta szívből gyűlöli, olyannyira, hogy a vércsét általában kitömött varjak segítségével fogják meg. A kis testű vércse a gyűlölettől elvakulva habozás nélkül nekiront a sokkal erősebb testalkatú varjúnak, és azzal a lendülettel benne is ragad a kitömött varjú mögött fölállított madárhálóban. Az emberek szerencsére nem eszik meg a kék vércsét – szemben a bizonyos kultúrkörökben és tájakon ma is csemegének tekintett varjúval –, csak meggyűrűzik; a gyűrűk adataiból tudható, hogy merre vándorolnak, meddig élnek. Amíg a varjaknál a leggyakoribb nem természetes halálok a lelövés, a vércsüket főleg a rovarirtó szerek és a villanyvezetékek ritkítják – ezt is a gyűrűzés segítette tisztázni.

Alighanem a vetési varjú is menthető lenne, ha leszoknánk a lelövöldözéséről, ha békén hagynánk az ártéri erdőket meg a mezőszéli fasorokat – főleg azokat, amelyeken csapatostul fészkelnek a varjak. Ha így lenne, jó lenne: nem tudom, hogy mások hogy vannak vele, de az én szívemhez tényleg csaknem annyira hozzánőttek, mint a fecskék. Márpedig a fecskék nagyon: itt Gárdonyban, ahol a járvány miatt az év nagy részét töltöttük, van a teraszon egy fecskefészek. Évek óta lakatlan már, de minden tavasszal

abban reménykedünk, hogy egyszer csak benépesül, és minden ősszel olyan szomorúan nézegetjük, amikor elmennek a tópartról a fecskék, mintha a „sajátunk” hagyott volna itt bennünket.

De ezt a történetet nem a fecskék, és még csak nem is a kék vércsék miatt meséltem el, hanem a varjak kedvéért. Leginkább azért, mert a napokban – egészen konkrétan a karácsony előtti, szokatlanul enyhe és meleg napon – biciklizés közben ismerős hangokat hallottam: káromást, korrogást, az igazi, régi telek hangját. Közel a házunkhoz egy üres telken varjúcsapat sütkérezett a téli napsütésben. Régen persze nem hívtam volna csapatnak – talán hatan vagy heten lehettek; a gyerekkor éveiben előőrsnek is népesebb bandát küldtek be a házak közé, röviddel az előtt, hogy százasaival vagy ezresével megérkeztek a szántóföldek felől –, de most ez a néhány kósza példány is ünnepi örömet ébresztett bennem. A Velencei-tónál télen sem ritka vendég a madár a házak között – vadlibákat, darvakat, kócsagokat, kárókatonákat, sirályokat naponta látunk, ahogy áthúznak fölöttünk –, de a varjú, az más. A varjú télen az emberhez tartozik: eleinte még gyanakvó, de a tél közepére – különösen akkor, ha nagy a hideg és az éhség – megszeli, felhagy minden tartózkodással, rászáll a háztetőre, a kerítésre, az almafára, és elviszi a kint hagyott diót a kerti asztalról. Haragudhatnánk rá; annak idején, amikor még nem tudtuk, hogy majd ez lesz, haragudtunk is, de most már inkább csak örülünk: amíg itt van, gyorsabban telik a tél, és amikor majd elmegy, már csak pár hétig kell várni, és megjönnek az első fecskék – talán a miénk is köztük lesz.

Dalos György

Gyöngyhalászat

Berlin, 2020. december 18.

Ujjperceim kopása okán fizioterápiai kezelésekre járok. Nem nagyon hiszek az eredményben, a kopás az kopás, de van a szeánszoknak egy vonzó és érdekes része. Előmelegített repcemaggal teli tálat helyeznek eléem, beletesznek és a szemcsék közé kevernek öt kis üveggolyót, s ezeket kell onnan valamiképpen kihalásznom. Van erre mintegy tizenöt percem, s alkalomról alkalomra igyekszem növelni az ujjam közé kerülő golyócskák számát. A játékot bonyolítja, hogy az intenzív kézmozgással fellelt kincs könnyen siklik ki ujjaim közül, mi több, éppen az érintéssel lököm odébb, s kereshetem újra. Eddigi legjobb eredményem három darab volt, márpedig, erősködik a gyógyászm, el kell jutnom az ötig, akkor jutalomképp kezdődhet a tízes széria, s ha jó napom van, talán igazgyöngy is került a zsákmányba. Miközben – legalábbis gyógyászm szerint – gyógyulok, maga a folyamat külön élményként megajándékoz az „aki keres, az talál” szerény örömével. A kezelés ily módon már-már metafizikai értelmet nyer.

Mindez nem légüres térben történik. Heti kétszeri, délelőtti zárandoklatom lakásomtól a kezelőhelyig maga is terápia – a vesztégzár okoztaingerszegénységet enyhítem vele. Odafele többnyire gyalog megyek, az egészségház előtt gondosan felteszem a maszkot, a liftben bőven van alkalmam gyakorolni a distanciát, a tetőtermi rendelő előterében a kötelező kézmosást és fertőtlenítést. Jó félóra múlva távozom. Kilépek az utcára, leveszem az álarcot, jólesik a friss, hideg levegő. Útközben oda- és visszafelé szemügyre veszem a félig nyitott boltokat, a homályos, üres éttermeket, elhaladok egy fodrászüzlet mellett, húha, gondolom, ideje lenne a hajvágásnak. Figyelem a szembejövőket, közülük sokan a nyílt utcán is elfedik arcukat, mintha valami új vallás öltözködési szabályainak engedelmeskednének. Én is viszsza veszem a maszkot, felszállok a villamosra, otthon A. vár ebédvel, gyomrom siettet. Hozzászóltam a „lockdown” ritmusához, a járványhelyzet rutin kérdése. Csak néha tűnődöm el azon, hogy ha egyszer véget ér ez a rémálom, akkor minden előtte történt esemény egyszerűen régmúlttá válik, s addigi világunk is az lesz, amire Stefan Zweig híres esszéjétének címében utalt: a tegnapi világa.

*

Hogy lehetett-e köze, s ha igen, mennyire, Putyin elnöknek Alekszej Navalnij megmérgezéséhez, azt teljes bizonyossággal talán sohasem fogjuk megtudni. Ő maga online sajtóértekezletén elég kétes mondattal védte meg az orosz belbiztonságot az ellenzéki politikus vádjaival szemben. Ha az FSZB meg akarta volna mérgezni Navalnijt, akkor „végig is vitte volna a dolgot”. A Novicsokaffér nemzetközi diplomáciai bonyodalommá nőtte ki magát, és két újdonsággal szolgált: az áldozat, miután a berlini Charitében kihozták az idegméreg okozta kómából, közzétette nyolc olyan, a vezető körökhöz közel álló vegyész nevét és fényképét, akik szerint részt vettek a merényletben és a mérgezésre utaló nyomok eltüntetésében. Felkaptuk a fejünket rá, amikor publikált egy videóra és hangszalagra felvett beszélgetést, amelyet ő maga folytatott egy FSZB-s vegyésszel. Navalnij szakértőnek adta ki magát, és sürgős jelentéstételi kötelezettségére hivatkozva faggatta ki az illetőt az akcióról és az abban minden jel szerint elkövetett hibákról.

Navalnij természetesen nem egyedül dolgozott az orosz vezetés leleplezésén, gyakorlott tényfeltáró szakemberek vették körül komoly médiahátterrel, s elképzelhetőnek tartom, hogy egyik-másik külföldi titkosszolgálat is besegített. Moszkvában mindeddig nem cáfolták, bár nem is erősítették meg, hogy a leleplezettek létező személyek, s ha ez így van, legalább annyi bizonyosnak látszik, hogy valóságos nevek, lakcímek és belső telefonszámok szerepelnek az ügyben. Különösen érdekes, hogy a tényfeltárók hozzájutottak a helyszínek – Tomszk, Omszk és Moszkva – között közlekedő repülőjárat utaslistájához, s tették ezt – a világjárvány körülményei között érthetően – „otthoni munka” üzemmódban.

Ez pedig nem kevesebbet jelent, minthogy elektronikusan szupertitkos adatokat szereztek. A valóban független és a kormánykörökben nem igazán kedvelt Dozsgy (= Eső) tévécsatorna megkérdezett erről egy orosz származá-

sú nyugalmazott Moszad-ügynököt. Az illető hangjában őszintének tűnő aggodalommal közölte, hogy igen, ez a fajta hírszerzés potenciálisan veszélybe sodorja a világ bármely hagyományos titkosszolgálatának működését.

Értsd: vége az emberarcú kémkedés korának, talán nem véletlen, hogy John le Carré is épp most hagyott itt bennünket. Nincs többé szükség Mata Harira, aki francia vezérkari tiszteket búvölt el táncos bájaival, sem Arábiai Lőrinc, aki keleties öltözetben magát régésznek álcázva tudósította brit megbízóit a török csapatmozgásokról. Panoptikumba kerül a legendás Richard Sorge, aki újságíróként és a Német Birodalom tokiói nagykövetének bizalmasaként értesítette Moszkvát a közelítő német támadásról – sajnos hiábavalóan. Homályba vész az amerikai atomfegyverekről jelentő Rudolf Abel és az, akire sokévi fogság után kicserélték, a szovjet légtérbe behatoló kémpilóta, Francis Powers. Eltűnik a színről Günther Guillaume, a Stasi szuperügynöke, aki Willy Brandtot kémlelte ki és rántotta magával a bukásba. S persze időszerűségüket veszítik a nagy filmhősök is, élükön James Bonddal és Max Otto von Stirlitzcel, valódi nevén Makszim Iszajevvel, aki a sorozat alapkönyvét író Julian Szemjonov élénk fantáziája szerint a Gestapo és az Abwehr felsőbb köréből szerzett információkat továbbított a szovjet Központnak. Egyszóval mostantól nem hírszerzők, felderítők, elhárítók bocsátkoznak egymással olykor kézitusáig menő harcra, hanem amerikai, kínai, orosz számítógépek vadásszák le egymás adatait, s a kémkedést műszaki tökélyre fejlesztve mintegy fölöslegessé teszik önmagukat, mi pedig itt állunk megfűródve a titkaitól megfosztott világban.

*

Katinka is elment, Mezei Katinka, akivel, nem sokkal Bécsbe költözésem után, 1987 őszén ismerkedtem meg. Akkor már évek régóta az AFP kelet-európai tudósítójaként dolgozott, s mellékesen cikkeket írt a *Libération*nak és a *Deutsche Wellé*nek. Gazdag és tekintélyes zsidó család sarjaként született – nagyapja, Mezei Mór főrendiházi tag volt, egyebekben a Hatvany famíliával álltak közeli rokonságban. A háborút rejtőzködve vészelték át, a kommunizmust nem volt kedvük megvárni – 1947-ben, Katinka születésének évében disszidáltak. Lányukat tizenegy éves korában előkelő francia internátusba adták, így azután a francia lett Katinka majdnem-anyanyelve, még német és magyar beszédén is átszüremlett a gall akcentus. A nyolcvanas évek elején szoros kapcsolatba került a magyar demokratikus ellenzékkel, és sok akkori eseményről, a monori találkozóról, az alternatív Kulturális Fórumról, az MDF megalakulásáról, a nagymarosi vízlépcső és a romániai falurombolás elleni tiltakozásról az elsők között tudósított.

Minél közelebb került Magyarország a nagy sorsfordulóhoz, annál erősebb lett Katinkában a szülőhazájához való kötődés, és mivel azokban az években engem is állandó izgatottságban tartottak a hazai hírek, rendszeresen, olykor naponta cseréltük ki benyomásainkat. Friss hírekért bejártam hozzá az AFP bécsi irodájába, ahol fogni lehetett a budapesti televí-

zió adásait. Együtt láttuk azt a lélegzetelállító képsort, amelyben Rangos Katalin a 301-es parcellánál állva kérdezte az Igazságügyi Minisztérium hivatalnokát, hogy hol kaparták el Nagy Imre és társai tetemét, mire az jobb lábával kétszer a földre dobbanva válaszolta: „Itt.” 1989 decemberében Katinkát az AFP Romániába küldte, hogy a helyszínről kövesse az ottani eseményeket. Egy hetet töltött Bukarest utcáin, ügyet sem vetve a körülötte el-elszívó golyókra. Azután Kolozsváron keresztül érkezett Budapestre – ott volt az AFP legközelebbi elérhető telexgépe. Egyidejűleg a magyar azonosság mellett a zsidó identitás is felerősödött benne, jóllehet rég kikeresztelkedett és asszimilált néhai apja leginkább ettől próbálta őt távol tartani. Az azonosulást osztrák aktualitás gyorsította: a Waldheim-ügy. A volt ENSZ-főtitkár, majd osztrák államelnök emlékirataiban elhallgatta háborús bűnökben, így zsidók kiirtásában betöltött szerepét, s ezzel országát súlyos politikai válságba, Mezei Katinkát pedig sokkos idegállapotba sodorta. Ebben a drámában egy félreértés is közrejátszott. Waldheim múltja kapcsán az osztrák média gyakran emlegette a Višegrad helyszínt, a szerb–bosnyák határövezetben található községet, ahol a későbbi államfő főhadnagyi rangban szolgált. Katinka tévesen a magyar Visegrádra asszociált, ahonnan 1944-ben a Mezei család számos tagját deportálták.

Törékenynek látszó, bár valójában erős, kedves, rendkívül művelt és jó humorú nő volt. Gyakran ültünk kávézgatva a szüleitől reá maradt bérlet halljában – körülöttünk az apa gazdag magyar és német könyvtára, egy teljes polcot azonban Katinka szerzeménye, a Gallimard *Pléiade* sorozata töltött meg. Többnyire hozzánk társult Timmy kutya, akit Katinka családtagként kezelt. Szerette az állatokat, a Praterben lovat is tartott, és rendszeresen kijárt hozzá, mint valami távol lévő, de közel álló jó ismerőshöz. Újságírói munkája és kommunikációs tehetsége révén úgyszólván „mindenkit” ismert, és őt is „mindenki” ismerte. Mégis alapvetően magányos volt és maradt, talán nemcsak szerencsétlenül alakult magánélete miatt, hanem a gyerekkori internátusban reá szakadt egyedüllét folytatásaként is. Nyugdíjaztatása után a magány évről évre fokozódott, betegségekkel párosult és halálával vált teljessé. Nekrológot akartam írni róla, ám sem az osztrák sajtó, sem az AFP nem reagált megkeresésemre. Különösen igazságtalan a sors: valakinek, aki valaha naponta küldött szét híreket a világba, híre sem maradt.

A felesleges Jónás

A társasági élet egyre inkább zsugorodik, a tévé monitorja pótolja a valóságot. A járvány hatására az eddiginél gyakrabban ülök a tévé elé, hogy értesüljek a víruskrónikáról. Aztán következnek az egyéb hírek. Bámulom a monitort, nem hiszek a fülemnek és a szememnek. Gyakran az az érzésem, hogy egy szürrealista filmet látok a rendszerváltás utáni Magyarországról vagy Szerbiáról. Kezd bennem kialakulni a kép, hogy milyen is a rendszerváltás utáni új „burzsoázia diszkrét bája”.

A vírus miatti utazási nehézségek közepette úgy tűnik, hogy Újvidék fizikailag távolodik Budapesttől, miközben a két ország politikailag egymáshoz közeledik. A magyarországi kormánypárti, de a kormánykritikus tévék is egyre kisebb figyelmet szentelnek a határon túli magyarok életének, úgy látszik, a vírus elválaszt bennünket, annak ellenére, hogy immár jól működik a Skype. A budapestieknek sem kell besétálniuk a stúdióba, a szerkesztők az új technológia használatával legyőzik a távolságokat, de az államhatárokat nem. Egy időben úgy gondoltam, hogy az internet, a digitális kommunikáció lesz a legnagyobb „nemzetegyesítő”, a koronavírus-korszak azonban cáfolja ezt.

92

Hol valamelyik magyar, hol pedig a valamelyik szerb adóra kattintok. Döbbenet veszem észre, hogy a magyar és a szerb hírműsorok mennyire hasonlítanak egymásra. Csupán az EU-hoz való viszonyulásban térnek el. A magyar kormány keményen ostromozza az úgymond migránspárti és liberális Európai Parlamentet, és a szuverenista zászlót lobogtatva meg akarja menteni az Európai Uniót, Kövér László immár propagandaháborút helyez kilátásba, Szerbiában viszont éppen ez a szuverenista narratíva hiányzik, legfeljebb nagyobb médiavisszhang nélkül a szélsőjobbon bukkan fel. A szerb kormány képviselői igyekeznek barátságosan tudomásul venni az EU-ból érkező eléggé lesújtó jelentéseket, melyek szerint Szerbia rosszul teljesít, úgyhogy a csatlakozási folyamatban 2020-ban egy lépést sem tett előre. Nem marad más hátra, mint hogy buzgón mazsolázzák a diplomatikusan megfogalmazott szöveget, hogy legalább néhány hízeglő mondatot idézhessenek.

A koronavírus-viadal kimenetéről szóló narratíva azonban nagyon hasonlít egymásra. Magyarország élen jár Európában, nemcsak a vírus elleni védekezésben, hanem a gazdasága is élen jár. Akadnak hiányosságok, de ezekért a tíz évvel ezelőtti Gyurcsány-kormány a felelős. A kétharmados parlamentben keményen bírálják a hazaáruló ellenzéket. A szerb kormány rendkívül gyors tempóban építi az új kórházakat, amelyek a kormányfő szerint úrhajókra hasonlítanak. Akadnak hiányosságok, amiért a tíz évvel ezelőtti demokrata kormány a felelős. Természetesen a gigászi küzdelemben Szerbia az európai élvonalba verekedte fel magát, arról nem is szólva, hogy

gazdasági intézkedései a legjobbak Európában. A szerbiai egypárti parlamentben egyre keményebben ostromozzák a hazaáruló ellenzékét. Természetesen a kormány nem mond le a focistadionok építéséről.

A szerbiai parlamentben nincs ellenzék, ezért az ellenzékiek utcai sajtóértekezleteken tartanak görbe tükröt a kormány elé. Emlékeztetnek arra, hogy 2020 januárjában a kormány egészségügyi minisztere bejelentette, hogy a szerbiai tudósok feltalálták a koronaellenes vakcinát, amiből Szerbia valamennyit hajlandó Kína rendelkezésére bocsátani, nagy szükség lenne rá, mert ott már felütötte a fejét a vírus. Az egyik szaktekintély február végén megnyugtatta a népet: szó sincs veszélyes vírusról, a hölgyek nyugodtan utazzanak Milánóba bevásárolni. A mellette álló Vučić elnök mosolyogva hallgatta a tudós doktor érvelését, és megjegyezte, hogy pálinkával is öblögethetjük a torkunkat. Aztán márciusban beköszöntött a hisztéria, az államelnök rettegve emlegette, hogy tele lesznek a temetők. Azóta a politikai igényektől függ a vírusveszély, ha kell, akkor csökken, máskor növekszik. A polgárok már senkinek sem hisznek, úgyhogy időnként anarchikus helyzet alakul ki. A kormány szerint az egészségügyi rendszer helytáll, az ellenzék szerint összeomlott.

Az orvosok és a gyógyszerészek szakszervezete közzétette a pandémia idején vírusfertőzésben elhunyt orvosok névsorát. Harmincöt orvos lett a koronavírus áldozata. A válságtörzs orvosokból és politikusokból tevődik össze, s ezekben a napokban a szakma és a politika között nyílt ellentét robbant ki. Az orvosok szigorúbb rendszabályokat követelnek, a politikusok pedig óva intenek: a gazdaságnak is működnie kell. Marinika Tepić, az ellenzéki párt alelnöke idézi az egyik mentőautó sofőrjét, aki már reggel hét órakor kezdte összegyűjteni a betegeket, de nincs hova szállítani őket. A főnök utasítása szerint egyelőre maradjanak az autóban. Közben új betegek szállnak be a kocsiba. Jelenti, hogy jelenleg hat ember üldögél a mentőautóban. A betegek a mentőkocsiban található kis dobozkába hánynak.

Persze, legalább részben a koronavírussal is magyarázható, hogy ebben az évben csillapodott a kritikus közéleti szellem. De csak részben hárítható ezért a felelősség a vírusra, amely csak felgyorsítja a kritikus gondolkodás haldoklását, de ezt nem fogja leállítani a vakcina sem. Csak néhány belgrádi hetilapban esetleg két-három portálon csillan fel kritika. Minden elismerésem azokat a kolumnistákat illeti, akik mernek kritikusan gondolkodni. Szerbiában a remény gyertyalángját a független újságírók őrzik. A kulturális életet nagy rezignáltság jellemzi.

A csendet időnként megszakították reménykeltő demonstrációk, amelyek azonban gyorsan kifulladtak. Ebben igazat kell adni Gojko Božovićnak, aki az Al Dzsazírának adott interjújában emlékeztet arra, hogy valójában a Vučić-éra kezdetén szűnt meg a kritikus hangvétel. Božović az értelmiségre és főleg az írókra gondol. A színvonalas Arhipelag Könyvkiadó igazgatója a Nedim Sejdinović-tyal folytatott beszélgetésben arra is emlékeztet, hogy a Milošević-korszakban sokkal nagyobb volt az értelmiségi ellenállás, mint manapság. Természetesen erre akad magyarázat. Szerbia a kilencvenes években más helyzetben volt, az ellenzéki gondolkodás nagyobb nemzetközi támogatást él-

vezett, mint manapság, miután integrálódott a kelet-európai populizmusba. Jobb idők köszöntöttek ránk? Ezt nem írnám alá. Az idők nem jobbak, hanem mások. Albert Camus a második világháború után figyelmeztetett arra, hogy nem az irónia, hanem a harag ideje vár ránk. Az irodalom fölényesen ironizál. Úgy tűnik, napjaink konszolidált abszurditásából kiveszett a harag. Nem születik Thomas Bernhard-féle próza.

A kilencvenes években Szerbia a diktatúra megvetett szigete volt, miközben körülöttünk (úgy tűnt) virágzott a demokrácia. Jelenleg azonban nemcsak a fejünk fölött, hanem körülöttünk is csapkodnak a villámok. A Gonosz kiterjesztette a birodalmát, az autokraták demokrata álarcot vettek fel, ezért sokkal inkább helye lenne a kritikának. Természetesen más magyarázatok is akadnak, többek között az, hogy az elmúlt húsz esztendőben Szerbiában magától értetődő nemzedékváltás következett be. Az egykor lázadó nemzedék tagjai már nincsenek köztünk. Gondolok például Radomir Konstantinovićra, aki mérték volt és iránytű. Vagy Mirko Kovačra, aki már a kilencvenes években ostorozta az értelmiségi lojalitást. Azt állította, hogy az értelmiség a legrosszabb bandához sorolható.

Mit mondana most, ha élne? El sem merem képzelni. Az egykori háborgó nemzedék másik része pedig visszavonulóban van, mi sem természetesebb, mint az, hogy az ellenállás fákláját a középnemzedék vegye át, hiszen az ő jövőjükről van szó. Annak a nemzedéknek a tagjai vették át az intézmények irányítását, amelynek tagjai nem élték át az egypártrendszer, és a Milošević-rendszerben sem léptek igazándiból színre. Nem kaptak sebeket. Konfliktus nélkül léptek be a közéletbe, legfeljebb kisebb incidenseket éltek át. Nem zárom ki, hogy a különbékék korszakába léptünk, s unokáink egy napon az apjuk fejére olvassák Szabó Lőrinc versét: *„Minden szörnyűbb, mint hittem akkor. Fiatalon.”*

Ám maradjon ez az ő dilemmájuk, nem feladatomból ítélni. Én már azzal is beérem, hogy a később születettek áldását érző középnemzedék nem éli át azokat a brutális időket, amelyeket átéltem. Emlékszem, 1992 decemberében megjelentem a munkahelyemen, felolvasták a nevemet, és bejelentették, hogy másnap már nem vagyok kíváncsi a tévé épületében. Egyszerű dramaturg voltam, ettől kezdve az sem lehettem. A belgrádi sajtó beszámolt arról, hogy másnap néhányadmagammal még a munkahelyünkre sem térhettünk be a személyes holminkért, mivel a bejáratot felfegyverzett portások őrizték. Vagy tíz év múlva kaptam vissza a könyveimet és a jegyzeteimet. A kilencvenes években a zúgolódókat elkergették a munkahelyükről, manapság a konformizmus könnyebben vállalható. A soft-autokrácia, a rendszer konszolidációja lehetővé teszi a hibrid ellenzékiiséget. Az állami járszol mellől lehetséges enyhén bírálni a rendszert, de ha az ember nem akarja kihívni az ellenzéki széplelkek haragját, akkor nem jut eszébe radikális alternatívában gondolkodni.

Elképzelem Jónást a mi kis Ninivénkben, ahol csodálatos rend, béke és nyugalom uralkodik. A nép szabadon választja meg a vezetőit, nem egy, hanem több választáson bizalmat szavaz neki. A vezetők nem győzik hangsúlyozni, hogy mennyire tisztelik a demokráciát és a jogállamot. A gazdagok

mind gazdagabbak lettek, a szegények mind szegényebbek, de ők sem tiltakoznak. Az írástudók jobbnál jobb regényeket írnak a kommunista diktátúra borzalmairól és az emberi lélek finom rezdüléseiről az új demokráciában, a poéták pedig rímbe szedik vagy szabadversbe öntik az létezés rejtelseiről és misztikus tereiről szóló gondolataikat és érzéseiket. A kulturális élet vezetői petíciót írnak alá a senkitől sem veszélyeztetett szólásszabadság védelmében. Babits Istene elnémul a ninivei boldogság és elégedettség láttán. Visszavonja a büntetést. Mi jogon avatkozzon be, ha a nép elégedett, a poszt-kommunista mennyországban az írástudók sem lázadoznak? Legfeljebb mímelik a lázadást. A valóság immár mellékes, az sem biztos, hogy létezik. Azok, akik elüldözték a kommunista diktátorokat, most elégedetten duruzsolnak a kiskirályok zsámolya előtt. Jónás felesleges embernek érzi magát, és joggal menekül saját magányába, ahol elpanaszolja: „Mi közöm nekem a világ bűnéhez? / Az én lelkem csak nyugalomra éhez. / Az Isten gondja és nem az enyém: / senki bajáért nem felelek én.”

Nyilván a mai Jónás úgy érzi magát, mint ahogy a nagy költő, Babits a versében írja: „mint egy holt próféta, kit már senki úgyse hall”.

Parászka Boróka

Tűzföld

95

Néhány percre lépett ki Florentina Cîrstea ápolónő a gondjaira bízott kórteremből. Tizenkét órás műszakba osztották be, órák óta nem volt a mosdóban. Egyedül dolgozott azon a forró augusztus 16-i napon. Három év telt el Románia uniós csatlakozása után, az egészségügyi dolgozók közül csak az nem ment el külföldre, akit valamilyen nyomós személyes indok, kapcsolat kötött az országhoz. Florentina maradt, és viselte a maradókra háruló következményeket. Az alulfizetett egészségügyi rendszer túlterheltté vált, az akut szakemberhiány kezelhetetlennek bizonyult. Az orvosokra, az ápolókra záporozott minden elégedetlenség, nekik kellett szembenézniük a szaporodó, elkerülhetetlen szakmai kudarcokkal. Ők váltak felelősséggé, tehetetlenekké, nekik kellett elszámolniuk a szakmai kudarcokkal. Ők voltak a vesztesek, az ügyetlenek, akik nem tudták elhagyni az országot időben a sokkal magasabb fizetésért, a jobb munkakörülményekért. Kapkodás, improvizálás, állandó robot volt az életük.

Az az augusztus 16-a is pont olyan nap volt, mint a többi ezekben az években: forró, reménytelen, fárasztó. Florentina szabálytalanul hagyta el a kórtermet, de könnyítenie kellett magán. Talán a kelleténél tovább tartózkodott a mosdóban. Lehet, hogy örült egy kicsit a WC magányának. A maga mögött bezárt ajtónak. Az sem elképzelhetetlen, hogy elszívott egy cigarettát: három évvel az uniós csatlakozás után még nem volt olyan nagyon szigorú a dohányzásellenes jogszabály, még nem szereltek fel mindenhova

füstérzékelőt. Sőt, nagyjából sehova sem szereltek fel közintézményekben ekkor még füstérzékelőket, rogyadozott a közszféra, viszont tombolt a piac, minden befektetés, fejlesztés a magánintézményekbe, magánklinikákra ment. A közegészségügyből kiszervezett tőkén látványosan hízott az új egészségbiznisz.

Florentina Cîrstea sápadt, lenőtt hajú, karikás szemű ápolónő nem abból a világból való, hanem ebből, a koszlott, kopott káosz, az állami egészségügy világából, amelyben lopva lehetett pisilni menni egy tizenkét órás, egyedül vitt műszakban. Tizenkét perc telt el, amíg összeszedte magát. Mire vizsztatért a kórterembe, kitört a katasztrófa. A hirtelen keletkezett tűz miatt magasra csaptak a lángok, és azonnal felfalták a berendezést. Senki sem menekült ki, nem is menekülhetett: a tökéletesen záródó műanyag inkubátorokban koraszülött csecsemők feküdtek: a koraszülött intenzív osztály legsúlyosabb állapotban lévő ápoltságainak minden lélegzetért külön meg kellett küzdeniük. A műanyag inkubátorok hamar lángot fogtak, pillanatok alatt olvadtak el a bennük fekvő csecsemőkkel, mintha soha nem is léteztek volna. Hat koraszülött csecsemő, hat ember halt meg. További öt súlyos, maradandó sérülést szenvedett.

Florentina Cîrsteát két év két hónap letöltendő börtönbüntetésre ítélték foglalkozás körében elkövetett gondatlan emberölés miatt, a kórház menedzsere, a koraszülöttszótály vezetője felfüggesztett börtönbüntetést kapott. A román államot, illetve a kórház felelős dolgozóit – Florentina Cîrsteát is – anyagi kártérítésre kötelezték. Az áldozatok családjainak több mint négy-
96
millió eurós kártérítést ítélték meg, amelyet végül négy év múlva vehettek kézhez.

Abból a négy-
millió euróból a hat tűzhalált halt csecsemő életét is meg lehetett volna menteni, a katasztrófát is meg lehetett volna előzni, a tüzet ugyanis egy banális, filléres barkácsmunka okozta. Rosszul kötötték be a koraszülött intenzív terápiás osztály légkondicionálóját a dél-romániai kórházban, ahol a nyári hónapokban folyamatos a rendkívül magas hőmérséklet. A légkondi amúgy is rosszul működött: kilenc éve használták folyamatosan.

A tizenkét percig tartó, hat emberáldozattal járó epizód az uniós csatlakozás utáni Romániában különös nyitány volt. Akkor aligha ismerte fel bárki is, hogy ami történt, nem egyszeri, végzetes, személyes mulasztások és kényszerek miatt bekövetkezett tragédia, hanem az önfelszámoló rendszerriasztó, figyelmeztető szimptomája. A giulești tűz után a tüzesetek hol nagyobb, nemzetközi figyelmet is kapó botrányokként, hol helyi, fásult beletörődéssel fogadott szerencsétlenségekként követték egymást.

Kétezertizenöt októberében azonban fordulat történt. A bukaresti Colectiv klubhelyiségben is tűz ütött ki – mint annyi hasonló, zárt, rosszul kialakított, rosszul felszerelt romániai intézményben. A klubban koncert volt, a Goodbye to Gravity együttes lépett fel, rajongóikkal volt tele a terem. A tűz, illetve a szakszerűtlen szigetelés miatt keletkezett füst pillanatok alatt ellepett mindent. Hatvannégy áldozata volt a katasztrófának: sokan füstmérgezésben haltak meg, de többen azért veszítették életüket, mert a fővárosban nem volt elég és megfelelő minőségű kórházi hely az ellátásukra. A katasztrófa után

azonban nem a karikás szemű, alulfizetett, de túldolgoztatott alkalmazottak vitték el a balhét. Az utcák pillanatok alatt megteltek emberekkel, többhetes tüntetés- és tiltakozássorozat kezdődött. Ekkor terjedt el a „korrupció öl” jelszó. Lemondott a szórakozóhelynek otthont adó fővárosi kerület polgármestere, és végül lemondott maga a kormányfő is: Victor Ponta. Az ortodox egyház feje, Daniel pátriárka a szórakozó fiatalokat marasztalta el, mert a „sátán zenéjének” rajongói voltak – ez a nyilatkozat újabb lavinát indított el a romániai közéletben: példátlan módon romlott az ortodox egyház megítélése, szokatlanul éles hangú egyházkritikus nyilatkozatok jelentek meg. És elkezdődött az elképzelhetetlen: az egyházi korrupció felszámolásáért indított társadalmi mozgalom.

Tizenkét évvel Románia uniós csatlakozása után úgy tűnt, az eseti katasztrófák mögötti rendszerhibákat megértette az ország, a gyászból, rettenetből és szolidaritásból kialakul a teljes átalakuláshoz elegendő erejű társadalomkritika.

2020. november 14-én tűz ütött ki a Piatra Neamț-i kórház Covid-fertőzötteket ellátó osztályán. Tíz idős, súlyos állapotban lévő ember halt meg. A tüzet a sebtében, barkácsmódszerekkel felszerelt elektromos hálózat okozta. Néhány nappal korábban költöztették az intenzív osztályt a harmadik emeletről a második emeletre. A sietség? A pénzhiány? A világijárvány okozta rendkívüli körülmények miatt következett be a katasztrófa? A Colectiv-tragédia után a sokadik kormányát fogyasztotta az ország. A tragédiák miatti felelősségvállalásnak kialakult a rutinja, rítusa. Több lett a közegészségügyre fordított pénz, javult az átláthatóság, csökkent a korrupció, emelkedett az orvosok és az egészségügyi dolgozók bére. A tűz mégis elszabadult, mégis szedte áldozatait. Minden változott, és semmi sem. Az állam, a köz nem ott és nem úgy működik rosszul, ahol gondoltuk. Vagy nem az állam és nem a köz működik rosszul.

A Piatra Neamț-i tragédia utáni napok nyugtalansággal, gyanakvással, ellenőrzéssel teltek. Folyamatosak voltak a vizsgálatok a romániai kórházakban, záporoztak a mulasztások, a rosszul elvégzett munkálatok miatt kirótt büntetések.

Mindez nem enyhítette azt a fájdalmat, hogy magatehetetlen, ágyhoz, lélegeztetőgéphez kötött emberek haltak tűzhalált. Cătălin Denciu orvos, ellentétben Florentina Cîrsteával, nem hagyta el a kórtermet. Bátorságának köszönhető, hogy csak tíz ember veszett oda, és többeket mégis sikerült kimenteni. A lángok között a betegeiért harcoló orvos testének nyolcvan százaléka égett meg, életmentő beavatkozásra külföldre, Belgiumba kellett szállítani. Ha szabad egyetlen példából bármilyen következtetést levonni, talán ez: az emberek megtanulták, hogy mit jelent az azonnali, feltétel nélküli segítség, jelenlét. A katasztrófát nem tudjuk elkerülni, és nem lehet megúszni. Morális részt és felelősséget kell vállalni.

A Piatra Neamț-i eset után nem csak a közélet lett tele gyanakvással, sokak magánéletébe is befészkelte magát a félelem. Az enyémbe is. Három nappal a kórháztűz után kényszeresen ellenőriztem mindent a lakásban és a lakás körül. Villanykapcsolók, elektromos gépek, dugaszok – esti őr-

járaton vettem szemügyre, hogy minden rendben van-e. Minden rendben volt. Viszonylag új építésű ház, szakszerűen telepített elektromos hálózat. Nem lehet baj. Az utolsó ellenőrzés után fél órával robajra ébredtünk. Szomszédaink már kint oltották a lángoló házunkat, míg mi bent mit sem sejtve készültünk elaludni. A tűz percek alatt kúszott végig a házon: lángoltak a szigetelt falak, égett a műanyag borítású ereszt és a tető. Lángolt a ház előtt álló autónk is. Percek alatt érkezett ki a szomszédok által riasztott tűzoltóság, és amíg jöttek a tűzoltók, addig az utca lakói fékeztek a tüzet: kerti locsolóval, vedrekkel, poroltóval, ki hogy érte. Öreg, de frissen műszakiztatott autóm tele volt benzinnel, a megelőző napon tankoltam. A tűz végtelennek tűnő perceiben sok mindent át tud gondolni az ember, miközben a lángok másodpercek alatt emésztik fel a nyugalomát, biztonságát, otthonát. Mindenki hagyja abba az oltást – kiabáltam a segítőkész szomszédok felé, bármikor felrobbanhat a benzinnel teli autóm. A házunk körül összegyűlt tömeg rémülten hátrálni kezdett. Az égő házból pizsamásan kirohanó gyerekeket is messzire zavartam. Csak én nem tángítottam a lángoló autót, a ház mellől. Nem tudtam eldönteni a rémületes rohanásban és a katasztrófa végtelenné merevedő pillanataiban, hogy jogom van-e ott hagyni mindent, ami az életünk.

A kitérő tűzoltók vették ki a kezemből a vizes tömlőt. Szakszerűen, percek alatt oltották el a megállíthatatlannak tűnő lángokat. A magyar törve szóltak hozzám: románok voltak, de úgy látszik, ez a tapasztalat vagy a protokoll, vagy egyszerűen ezt diktálta a személyes jóérzés, hogy a bajban lévő anyanyelvén nyugtassák.

A tűzkárt napok alatt szerveződő szolidaritási hálózat segítette helyrehozni: anyagilag, lelkileg. Barátok, ismerősök, ismeretlenek. Föl sem fogtam, mi történik velünk, körülöttünk. Noha tíz éve voltam krónikása az országot, életeket felemésztő tüzeknek. Köszönetet sem tudtam mondani. Ahhoz, hogy igazán, érdemben meg tudjam köszönni, amit az emberek értünk tettek, értenem kellett volna, hogy mi történt velünk. De a tűz oka mindeddig tisztázatlan. Csak a bizonyosság adott: bármikor bárki elveszthet bármit.

A legutolsó romániai tüzek napjaiban jelent meg Fareed Zakaria új könyve, a *Tíz lecke a világjárvány utáni világról*. Nem az dönt – írja a szerző, hogy autokráciák vagy demokráciák reagálnak-e a járványra. Hogy mekkora a közintézmények iránti bizalom vagy bizalmatlanság. Az életünk azon múlik, mennyire vagyunk képesek bármikor bárkivel bármiben együttműködni, ha az életmentéshez ez kell. Mi most túléltek. Mi még élünk. Köszönjük.

A politikus csizma díja

„A politikus és az értelmiség kontroverziája akkor kerül előtérbe, amikor nyilvánvaló, hogy a politikus elhallgat, letagad vagy eltorzít valamit.” (Kőszeg Ferenc)

Van az a rossz kérdés, amely elvezet a jóhoz. A rossz kérdés az, hogy miért akar(t) számos értelmiségi politikus is lenni; miért alakult ki a kártékony szerepzavar az értelmiségi és a politikus között; miért nem tudták, tudják olyan sokan eldönteni, hogy értelmiségiként viselkedjenek vagy politikusként; mi a fenéért akarnak némelyek az egy fenekükkel két lovat megülni, amikor azzal mindkét ló rosszul jár.

Szitás Katalin (*Értelmiség és politika*, Kalligram, 2020, 248 o.) ezt a kérdéskört fejtegette egy bevezető tanulmányban, majd (egyebek mellett) erről faggatott olyan értelmiségieket, akik a demokratikus ellenzékből jöttek, és azután különböző mértékben lettek vagy nem lettek politikusok. Egy részük vezető politikai szerepet töltött be, más részük semmilyen, a többiek valamilyet. (A faggatottak névsora a kötetben való megjelenésük sorrendjében: Pető Iván, Magyar Bálint, Juhász Pál, Kőszeg Ferenc, Bozóki András, Szalai Júlia, Hann Endre, Szelényi Iván, Dalos György, Radnóti Sándor, Vajda Mihály.)

Mire a kötet végére érünk, ráébredünk, hogy az az értelmiségi fogalom, amelyet a politikusával szembe lehet állítani, nem használható. Meghatározhatatlan, tehát műkö-

désképtelen. Ha valami összezavarodik, az nem az értelmiségi és a politikusi szerep, hanem a különböző értelmiségi szerepek.

A politikusé ugyanis az értelmiségi foglalkozások egyike. A politizálás az értelmiségi tevékenységek egyike. Mindig is az volt. Széchenyi, Kosuth, Eötvös, Klebelsberg, Hóman, Szekfű, Révai, Bibó, Veres Péter, Erdei Ferenc, Ortutay Gyula, Berend T. Iván, Ormos Mária, Köpeczi Béla, Glatz Ferenc, Antall József, Göncz Árpád, Rockenbauer Zoltán, Tamás Gáspár Miklós stb. stb. nem szűnt meg értelmiségi lenni politikusként sem. „A politikus is egyfajta értelmiségi, politikusnak lenni is egyfajta értelmiségi foglalkozás”, a politikát tekintsük „egy magas nivójú értelmiségi feladatnak” – így vélekedik Radnóti Sándor. Vajda Mihály is azt mondja: „Nem tagadnám meg a politikusoktól sem, hogy valamilyen értelemben értelmiségiek.” Magyar Bálint szintén úgy nyilatkozik, hogy sohasem kívánta az értelmiségi és a politikus szerepét élesen szétválasztani. Minden értelmiségi pályán működnek jó és rossz értelmiségiek. A politikusin is és a többen is.

A szembeállítás emellett azért is problematikus, mert a politikus fogalmát meg lehet határozni egzakt módon, az értelmiségiét azonban

nem, vagy ha igen, akkor annak a definíciónak semmi köze nem lesz ahhoz a problémakörhöz, amely ebben a kötetben tárgyalatik, s amely az olvasó figyelmére érdemes.

Már a bevezető tanulmányban is azt olvassuk, hogy „az értelmiség egzakt definíciója soha nem létezett, és minden valószínűség szerint nem is létezhet”. Így válaszol a szociológus Hann Endre, amikor megérdeklődik tőle: mi jut eszébe, amikor azt a szót hallja, hogy értelmiségi: „Az jut eszembe, hogy ez egy nagyon zavaros fogalom. Talán előfordult, hogy én is használtam szociológiai fogalomként, iskolai végzettségi kategóriaként, valamiképp a diplomás szinonimájaként – noha a diploma nem jelenti automatikusan, hogy valaki értelmiségi. Meglehet, hogy egy komoly szakmai vitában nem lenne védhető, de számomra a legfontosabb értelmiségi ismérv a kritika, a kritikai attitűd. Azért van bennem bizonytalanság, kétely ennek jogosságával kapcsolatban, mert ha ez a definíció része, akkor miért használjuk olykor a »kritikai értelmiség« jelzős szerkezetet? Mégis azt mondanám, hogy értelmiséginek lenni kritikai és egyfajta örök ellenzéki attitűdöt jelent.” Adott egy jeles szociológus, aki használ egy szociológiai fogalmat, amelyet iskolai végzettség és munkakör alapján meg lehet határozni úgy, hogy a társadalom leírásában alkalmazható legyen, például meg lehet mondani, hogy milyen értékek, attitűdök milyen arányban fordulnak elő benne más társadalmi kategóriákhoz képest. És aztán áttér ez a szociológus egy merőben más jellegű értelmezésre, amelyről tudja, hogy komoly szakmai vitában aligha védhető,

amellyel kapcsolatban neki magának is fenntartásai vannak, de mégis azonosítja az értelmiséget egy attitűddel, amely a szociológiailag értelmezhető értelmiség egy részére jellemző, más részére nem, s amely nyilván nem értelmiségiek, mondjuk, a világ állapotával és a saját helyzetével elégedetlen szakmunkások körében sem ismeretlen.

Nem csoda, hogy ami erről a szóról elsőként a szociológus eszébe jut, az a zavarosság.

Radnóti Sándor is azzal kezdi, hogy van egy egészen egyszerű definíció, miszerint az értelmiségi felsőfokú végzettséggel, szakképzettséggel rendelkező valaki, de ha az értelmiségiről beszélünk, akkor nem rá gondolunk, hanem a nyilvános értelmiségire, a public intellectuélre, „aki hajlandó végiggondolni saját szűkebb érdekeinél szélesebb kérdéseket”. Csak hát, ugye, az a helyzet, hogy egy mélyen hívő, nyolc osztályt végzett parasztasszony is a saját szűkebb érdekeinek szélesebb kérdésekkel foglalkozik, amikor az istennél naponta kapcsolatba lép.

Szelényi Iván is leszögezi, hogy az értelmiségi fogalma körül „örületes zűrzavar van”, sokféle fogalom társítható a magyar értelmiségihez, ők pedig, amikor Konrád Györggyel nevezetes műüket (*Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*) megalkották, azt a „kulturálisan privilegizált” réteget tekintették értelmiséginek, „amelyik úgy gondolta, az ő dolga, hogy a társadalomnak utat mutasson”, s ennek jegyében igyekszik hatalomhoz jutni. Ez az értelmiségi törekvés Szelényi számára maga az ősbűn, és ebben az értelemben viszont éppen a hatalomra leginkább törekvő hivatásos politikus lenne az

ideáltipikus értelmiségi, nem pedig a „szabadon lebegést” a hatalomnál és az önérdék-érvényesítésnél (párt-érdék-érvényesítésnél) többre becsülő örök kritikus, örök ellenzéki.

„Ezzel a szóval nagy bajok vannak. Súlyos bajok” – szögezi le Vajda Mihály is, amikor az értelmiség mibenlétéről faggatják. Megállapítja, hogy a praktikusan definiálható, értékmentes fogalommal a mai világban már sok mindent nem lehet kezdeni, mert hiszen fizikai munka egyre kevésbé létezik, s ha megpróbálja a fogalmat lefordítani angolra, németre, nem lesz világos, hogy miről beszél. A végén aztán megengedi: „lehet azt mondani, hogy értelmiségi az, aki gondolkodik a világ dolgairól, aki utat mutat...”. Ha viszont ezt az értelmiségi fogalmat állítjuk szembe a politikusával, akkor a politikus csak olyan emberfajta lehetne, aki nem gondolkodik a világ dolgairól és nem mutat utat... Amikor Magyar Bálintot kérdezik, hogy mit jelent számára az értelmiség fogalma, azt válaszolja: „Na, ez az, amivel nem igen szoktam foglalkozni.”

Az értelmiség fogalma tehát nem lehet egyszerre használható és értéktelített. Ám miközben ezt az értelmiségi identitással rendelkező nyilatkozók belátják, nem tudják leküzdeni azt a késztetést, hogy az értelmiségi fogalmához számukra fontos, énképük szerint rájuk jellemző értékeket kapcsoljanak. Mutatis mutandis munkások és parasztok is vannak ezzel így.

Sokkal tisztább lesz a kép, ha nem vacakolunk az értelmiségi fogalommal, hanem a dolgot őt magát tekintjük.

A dolog ő maga a lényeg tekintve két dolog.

Egy: helyes-e, ha egy párthoz tartozó, abban bizonyos funkciót viselő személy nyilvánosan bírálja a pártját, annak aktuális irányvonalát valamely kérdésben kritika tárgyává teszi, nyilvánosan törekszik annak módosítására; helyes-e, ha egy párt belső ellenzéke rendszeresen a nyilvánosság előtt fejt ki az álláspontját.

Kettő: mit jelent az összeférhetetlenség a politikai életben?

Az utóbbival kezdjük, mert az egyszerűbb.

Összeférhetetlen az, ami a hitelességet rombolja. Minden rombolja, ami nem átlátható. Bármely két szerep összeférhetetlen lehet, amennyiben az egyiket vagy mindkettőt eltakarják a nyilvánosság elől. Hozzám mint a *Népszabadság* rovatvezetőjéhez például azon a kolléganőn keresztül érkeztek a 2010-es évek elején az MSZP akkori elnökének kéziratai, aki egyszerű újságíróként, avagy médiamunkásként jegyezte írásait a *Népszava* véleményrovatában.

Szalai Júlia így válaszolt arra a kérdésre, hogy rendben van-e, ha egy párt tanácsadója véleményformálóként publicisztikát ír: „...sok esetben ez össze tud férni egymással. Egy tanácsadó nem kell hogy mindenben titkos tanácsadó legyen. Ha ezt köpönyegforgató módon csinálja, az persze ciki. De ha valaki integráltan vállalja azt, hogy ő egyszerre tanácsadó és publicista vagy tanár stb., tehát értelmiségi, akkor az szerintem működhet együttesen is. Ha egyiket is letagadja... az probléma... nem a két pozíció párhuzamossága a probléma, hanem... az eltagadás.” Radnóti Sándor: „Miért ne lehetne egy értelmiségi egy párt fizetési

listáján, miért ne kaphatná onnan a pénzét? De akkor ennek nyilvánosnak kell lennie. Az, ami teljesen rendszerszerű volt, hogy független publicistaként mondom el a véleményemet, és ugyanakkor sorban állok a pénztárnál valamelyik pártnál. Ez az, amit a mai politológusok nagyon kicsi része nem tett csak meg.” Ha viszont ez így van, akkor ebben az összeférhetetlenségben éppen a politológusokat inkognitóban alkalmazó hivatásos politikusok a bűnrészesek.

Összeférhetetlen továbbá a pártatlanságot feltételező állami funkciók betöltése pártban viselt funkciókkal és pártos megnyilvánulásokkal. Például egy bíró esetében ez eléggé magától értetődő. Ez az összeférhetetlenség akkor is fennáll, ha nem leplezett, sőt akkor is, ha valaki képes az egyik szerepében pártatlan lenni, miközben a másokban pártos. Ez nem lehetetlen. Egy futballbíró képes lehet legjobb tudása szerint fair módon levezetni egy meccset akkor is, ha az egyik csapatnak drukkol, de szurkolóként bírói pályafutása alatt nem nyilvánulhat meg, mert azzal a pártatlan bíraskodásának a hitelét is rontja.

Valamikor Bolgár Györggyel kapcsolatban írtam erről. Az ő *Megbeszéljük* című műsora két évtizede a Klubrádióhoz kötődik, de előtte a közszolgálati rádióban ment, és – bármennyire nehéz is ezt ma már elképzelni – akkoriban azt a műsort Bolgár György pártatlanul vezette. Minden pártos megszólalóval szemben ellensúlyt tartott, bármely párton volt az illető. Közben azonban politikailag elkötelezett publicistikákat írt a *Magyar Hírlap*ba. Ezt erősen helytelenítettem. A pártatlanság ugyanis szubjektív ítélet alá

esik. A bíróságon, a foci pályán és a közmédiában is. A pártatlanságot könnyen érzékeli ellene irányuló pártosságnak egy pártos fél. Ezért nem nyilvánulhat meg senki pártosan a pártatlanságot igénylő szerepén kívül sem.

Ezek a normák a pártállam bukása és a jelenben érvényesülő pártállami törekvések kezdete közötti két évtizedben voltak érvényesek, és persze akkor is csökevényesen érvényesültek. Akik pedig következetesen és minden kormányzati ciklusban képviselték őket, éppenséggel nem a hivatásos politikusok voltak, hanem az egyébként egyáltalán nem pártatlan „kritikai értelmiségiek”.

A jelenlegi rezsim visszahozta a pártállam több lényegi sajátosságát, köztük a pártosság, mi több, a pártszerűség megkövetelését a közfunkciókban, s azzal együtt átvette a kommunista ideológiából a pártatlanság, a függetlenség lehetetlenségének a tézisének.

A pártosság és a pártszerűség nem ugyanaz. Pártos az, aki politikailag nem semleges, hanem a politikai alapállása valamely párthoz vagy – tágabban – valamely pártcsoport-hoz köti. Pártszerű az, aki egy párt döntéseinek aláveti magát, egy párt által meghatározott tartalommal és formában nyilvánul meg, vagy tartózkodik a megnyilvánulástól. A fent említett esetben például Bolgár György mint publicista pártos volt ugyan, de pártszerűséggel nem lehetett megvádolni.

Ami a civil szférát illeti: eléggé természetes például, hogy egy környezetvédő mozgalom közel áll egy autentikus zöldpárthoz, vagy egy szakszervezet egy autentikus szociáldemokrata párthoz. A civil szel-

lemiséggel a pártszerűség nem fér össze, a kettős mérce pártossága sem. De a normatív pártosság igen. A normatív pártosság azt jelenti, hogy ugyanazzal a mércével, ugyanazokhoz a normákhoz mérik a pártokat, és azok pártján állanak, amelyek ezeket a normákat leginkább megközelítik.

A szigorúan normatív pártosság jellemzi többek között a Magyar Helsinki Bizottságot is 1994-es feltámadása óta. Kőszeg Ferenc támasztotta fel, és az első négy évben, 1994–1998 között szabad demokrata országgyűlési képviselőként vezette. Mondhatjuk, hogy a bizottság összetételét tekintve is meglehetősen szabad demokrata jellegű volt. (Például e sorok írója is tagja a bizottságnak, s az SZDSZ-ből való kilépése előtt is az volt.) Kőszeg ezzel kapcsolatban így vélekedik: „Azt valóban be kell látnom, hogy a civilségnek az a vetülete, hogy nem politikamentes, de pártpolitika-semlegesnek kell lennie egy civil szervezetnek, az a politikusi léttel nem egyeztethető össze. Abban a szemléletben csináltam, hogy ennek megvan az időbeni határa... Azt a szabályt, ha úgy tetszik, erkölcsi parancsot mindig szem előtt tartottuk, hogy amit a Helsinki a megfigyelései során tapasztal, azt pártérdekből nem hallgatjuk el... fel sem merült bennem, hogy valami ne szerepeljen a jelentésünkben, mert a belügyminiszter SZDSZ-es.”

Az SZDSZ pártszerű politikusainak éppen az volt a problémájuk, hogy a Helsinki Bizottság tevékenységét, az SZDSZ-es belügyminisztériumra irányuló kritikát ez az összeférhet-

etlenség nem befolyásolta, tehát a szabad demokrata képviselő nem pártszerűen vezette a jogvédő civil szervezetet. Kőszeg emlékei szerint „elsőként az SZDSZ-ben vetődött fel, hogy lehet az, hogy egy szervezet, amelyet egy SZDSZ-es képviselő vezet, bírálja azokat a szervezeteket, a rendőrséget, a menekültügyi szerveket, amelyeket egy SZDSZ-es miniszter irányít”. Ehhez olyan erős, konzisztens és autonóm személyisé-

gek kellettek, mint Kőszeg Ferenc és az akkori belügyminiszter, a Helsinki vizsgálatait mindenben támogató Kuncze Gábor.

A személyi garancia persze nem garancia, legfeljebb bizonyos esetekben és átmenetileg teszi hasznossá az összeférhetetlenségi elvek fellazítását, és persze csak az állami szférán kívül, csak akkor, ha nem jogszabályilag tiltott összeférhetetlenségről van szó.

Ennyit az összeférhetetlenségről.

Szitás Katalin bevezető tanulmányának alapkonceptiója szerint a rendszerváltás rendkívüli állapotában összezavarodtak a szerepek. Azokkal ellentétben, akik rendesen eldöntötték, hogy politikusok lesznek vagy „értelmiségiek”, sokan voltak, akik a kettőt összekeverték. Kí-

Szitás Katalin: Értelmiség és politika, Kalligram, 2020, 248 oldal. 3325 forint.

vül is voltak a párton, meg belül is, ami mindenféle zavarhoz vezetett, és csak a kilencvenes évek végére tisztultak le a dolgok.

Arról már szó esett, hogy nem a politikus és az értelmiségi, hanem a politikus és nem politikus közéleti lény közötti szerepzavarról lenne szó, ha egyáltalán.

Érdemes erre a kérdésre társadalomfilozófiai szinten is ránézni. Volt egy értelmiségi körökben régebben ugyancsak frekvenciát fogalom, amely mára szinte kiveszett a közbeszédből: az elidegenedés. Az egyre differenciáltabb munkamegosztás egyrészt növeli a hatékonyságot, másrészt erősíti az elidegenedést, elszegényíti, csonkítja a személyiséget, amely a munkamegosztásból adódóan képességeinek, lehetőségeinek, tehetségének, kreativitásának, tudásának csak egy részét használhatja, a többi elvész az ő számára is, a társadalom számára is. A személyiség a szerepével lesz azonos, elidegenedik önmagától. Ennek a dilemmának aligha az egyoldalú feloldás a leoptimalisabb megoldása.

Gondoljuk meg, mit veszítettünk volna, ha Solt Ottilia rövid életének utolsó éveiben csak politikus vagy csak újságíró lett volna. Ha nem mondja el a legnehezebb témákról a legbölcsebb beszédeket, amelyek a rendszerváltás után az első ciklusban az Országgyűlésben elhangzottak, ha nem fejt ki áldásos tevékenységét a szociális bizottságban, vagy ha nem írja meg az elemző és tényfeltáró riport műfajának legjobb darabjait, valamint publicisztikáit a *Beszélőbe!* (Aki kézbe veszi Solt összegyűjtött írásainak két kötetét – *Méltóságot mindenkinek*, Beszélő, 1999 – nem fogja úgy érezni, hogy

helyesebb lett volna nem elmondani azokat a beszédeket, nem megírni azokat a szociografikus riportokat.)

A bevezető tanulmányban azt olvassuk, hogy „[a]z 1990-es évek végére az értelmiség mint értékteremtő, a politikai folyamatokat elősegítő és a különböző társadalmi vitákat lefolytató csoport érzékelhetően visszaszorult a magyar közéletben. Ezzel párhuzamosan tisztulni kezdtek a szerepfelfogások, átalakultak, differenciálódtak az értelmiségi szerepek, intézmények.”

Hozzátehetjük: minél inkább tisztultak a szerepfelfogások, annál inkább elmocskolódott és ellaposodott a politikai élet, és annál inkább elgyengültek a parlamentáris, demokratikus jogállam normái, amelyek mégiscsak az 1994–1998-as ciklusban érvényesültek – korántsem eléggé, de mégis – leginkább. Az SZDSZ pedig úgy szorult vissza a magyar közéletben, ahogy a tanulmányban említett értelmiségi csoport. Amennyire könnyelmű állítás lenne, hogy az előbbi magyarázza teljes mértékben az utóbbit, annyira botorság lenne azt gondolni, hogy nem is része a magyaráztatnak.

Az ebben a kötetben meglevenedő képzet szerint: az SZDSZ-re volt sajátlagosan jellemző, hogy a párt értelmiségi holdudvarának megnyilvánulásai keresztezték a párt érdekeit, a demokratikusan megválasztott vezetői által meghatározott irányvonalat, és nem kis részben ez okozta a párt elsorvadását.

Valójában az összes említésre érdemes rendszerváltó párt elsorvadt. Az első ciklus rendszerváltó kormánypártjai és ellenzéki pártjai közül érdemben egyik sem létezik már. Sem a MDF, sem a Kisgazda-

párt, sem a KDNP, sem az SZDSZ, sem a Szociáldemokrata Párt, sem a Fidesz. A létező Fidesz nem a rendszerváltó Fidesszel azonos, hanem annak ellentéte minden tekintetben. Az elsorvadás tehát nem szabad demokráta sajátosság.

Az „értelmiségi holdudvarral” való konfliktus sem. Az SZDSZ vezetőinek ugyan sok bajuk volt a *Beszélő*-vel és a „holdudvarral”, de azért nem több, mint a Fidesz vezetőinek a *Magyar Narancs* és az MDF vezetőinek a *Magyar Fórum*mal, Csurkával és a Csoóri vezette „nép-nemzetiekkel”, továbbá az ellenük „pártszerűtlenül” fellépő Elek Istvánnal, Debreczeni Józseffel. Sőt!

A *Beszélő* és az SZDSZ viszonyát nyilván érdemes több nézőpontból megismerni. A *Méltóságot mindenkinek* második kötetében olvashatjuk erről Kőszeg Ferenc, valamint Havas Gábor és Solt Ottilia írásait. Ezek sajnos nem szerepelnek az interjúkötet irodalomjegyzékében. Solt Ottilia neve nem is fordul elő benne, holott a Kis János neve alatt szerepeltetett *Társadalmi szerződésnek* ő volt az egyik szerzője. Vele sajnos már nem készülhetett, Havas Gáborral pedig nem készült interjú Sztíz Katalin kötete számára.

A *Beszélő*vel kapcsolatban azt szokták fölvetni, hogy a nyilvánosság számára a *Beszélő* számított az SZDSZ lapjának, holott az SZDSZ belső ellenzékének, egy SZDSZ-en belüli kisebbségnek a lapja volt. A nagyközönség azonban azt hitte, hogy az SZDSZ álláspontja az, amivel a *Beszélő*ben találkozunk, és ez sokat ártott a pártnak.

Ezzel a vélekedéssel több probléma van. Egy: a *Beszélő* mint politikai hetilap 1995 nyaráig létezett, s

az SZDSZ csak ezután került igazából lejtőre. Addig a kormánypártok közül az MSZP támogatottsága csökkent jelentős mértékben, az SZDSZ-é alig. A Marketing Centrum felmérése szerint 1995 harmadik negyedében az SZDSZ és az MSZP támogatottsága nagyjából ugyanakkora, csak a Kisgazdapárt előzi meg valamelyest, és az SZDSZ rokonszenvidexe még magasabb is volt, mint az MSZP-é (*Magyarország politikai évkönyve*, 1996, 572. és 578. o.).

Kettő: A *Beszélő* jelentős részben azokkal a vitákkal váltotta ki a pártvezetők egy részének a haragját, amelyek nem eldöntött, hanem nyitott kérdésekről szóltak. Arról például, hogy ki legyen a párt elnöke. Vagy hogy bemenjen-e a párt az abszolút többséget szerzett MSZP mellé a kormányba. Ezekben az esetekben tehát éppen az volt a baj a *Beszélő*vel, hogy nyitott kérdésekben helyet adott a nyílt vitának. 1991-ben éppen azok fújtak leginkább a lapra, akik a pártban kisebbségben maradtak, akik ellenére Tölgyessy Pétert elnökké választották. Éppen ők nem fogadták el ezt a többségi döntést, ők alakítottak kisebbségi frakciókat a megválasztott elnök mielőbbi megbuktatása végett, ők nem voltak hajlandók szerepet vállalni a demokratikusan megválasztott elnök mellett a párt elnökségében – a *Beszélő* oszlopával, Solt Ottiliával ellentétben. (Szerintem egyébként ezt jól is tették.)

Három: A *Beszélő* egyáltalán nem képviselt egységes véleményt, és minden vélemény bőséges teret kapott benne. Ez az 1991-es pártelnökválasztás előtt is így volt és a koalíciókötés előtt is. Nekem életemben nem volt jobb főnököm, mint Kőszeg

Ferenc, aki a világon semmiben sem korlátozott, noha számos esetben éppen az ellenkezőjét gondoltam és írtam annak, amit ő. Például határozottan pártoltam a *Beszélő* hasábjain a koalíciót, a legkevesbé sem rokon-szenveztem Tölgyessy Péter irányvo-nalával, mint fentebb jeleztem, egy-általán nem tartottam (s nem tartom ma sem) helytelennek a Tölgyessyvel szembeni frakciózást és ellenál-lást. Nagyon boldog voltam, amikor Tölgyessy 1992-ben Pető Ivánnal szemben alulmaradt. Azzal pedig soha nem értettem egyet, amit Kő-szeg Ferenc, akit nálam jobban senki sem tud tisztelni, ebben a kötetben is elmond Antall József „el nem ismert” politikai érdemeiről, pláne követke-zetes konzervativizmusáról, avagy a szélsőjobboldali veszély „túlbecsü-léséről”. Erről is egészen különböző dolgokat írtunk a *Beszélő*ben is, má-sutt is. A *Beszélő*ben név szerint is vitatkoztunk egymással több ízben.

Négy: A *Beszélő*ben senki sem ha-bozott támogatni a pártot és a kor-mánykoalíciót népszerűtlen ügyek-ben, amennyiben azokkal egyetértett. A Bokros-csomagot a leghivatásosabb politikusok fúrták. Több szocialista miniszter lemondott, az MSZP belső ellenzéke megszervezte a hajósi plat-formot, Szöllősi Istvánné kormány-párti (MSZP-s) képviselőnő szakszer-vezeti vezetőként utcára vezényelte a pedagógusokat, majd megszervezte az első országos pedagógussztrájkot a kormány szabad demokrata mi-nisztere ellen, a *Beszélő* pedig nagy cikksorozatban a csomag legmélyebb, legrészletesebb és legméltányosabb elemzését nyújtotta. Sehol máshol a magyar sajtóban nem kapott ilyen alapos indoklást a megszorítások szükségességéről az olvasó.

Pető Iván több példát hoz rá, hogy milyen ügyekben került szembe az SZDSZ az értelmiséggel.

Az egyik: „Amikor az Antall-kor-mány idején felmerült, hogy minden jövedelem után kelljen társadalom-biztosítási járulékot vagy szja-t fi-zetni... Ez azért volt érdekes, mert addig a honoráriumok után nem kel-lelt, és ez a szabadfoglalkozású értel-miségiek jelentős részét érintette. Az értelmiségiek nagyon megharagud-tak az SZDSZ-re, hogy megszavazta a változást. Ha valaki nem érti meg, hogy egy pártnak ilyen ügyekben normatív alapon kell az álláspont-ját képviselnie, és nem a klientúrája alapján, azzal nehéz mit kezdeni.” Nos, ez volt az az ügy, amelyben a normatív alapon álló értelmiségiek Kőszeg Ferencsel az élükön szembe-kerültek a nem normatív alapon álló értelmiségekkel, Farkasházy Tiva-darral az élükön. Nem a pártveze-tők, hanem Kőszeg Ferenc utasította vissza a legélesebben és legszelleme-sebben Farkasházy Tivadar ki-roha-nását, miszerint a párt a honoráriu-mok megadóztatásával tökön szúrja magát. (Egyébiránt Pető rosszul em-lékszik, a honoráriumokat a Horn-kormány idején adóztatták meg.)

Ez az eset is jelzi, hogy a párt kö-rüli „értelmiség” fogalmába szelle-miségüket tekintve egészen külön-böző csoportokat vonnak össze. Az összmszp–szdsz-es Demokratikus Charta mozgalmat, a szérszói talál-kozők köré épülő Farkasházy-féle politikacsinalást például Pető Iván és Kőszeg Ferenc teljesen egybe-hangzóan ostromozza ebben a kötet-ben.

A holdudvaros értelmiséggel hol az a baj, hogy nem érti meg: a pártnak normatív politikát kell folytat-

nia, hol meg az, hogy nem érti meg: a párt nem folytathat olyan normatív politikát, amelyet megkívánna a holdudvaros értelmiségi, aki Bozóki András szerint konzisztens és intoleráns, míg a politikus tud inkonzisztens lenni és „angolnaként siklani”.

Szítás Katalin Szabó Miklóst idézi a bevezető tanulmányában, aki szerint a politikába magát beleártó írástudó mindenképpen áruló lesz: „Ha »destruktív« kritikájával árt a pártjának, akkor a párt árulója lesz, ha opportunista módon elnézi az eszmék felvizezését a gyakorlati megvalósulásban, akkor az eszmét árulja el” (*Az írástudók szereptévesztése, Mozgó Világ*, 1999/1). De tegyük ehhez hozzá azt a példát, amellyel Szabó ezt a dilemmát illusztrálja: „A magyar »jónép« abban van, hogy ha a rendőr nem verheti a lumpent, akkor a lumpen a szemébe fog röhögni, és az állam nem fog bírni a bűnözéssel, ha a kihallgatónak az »ártatlanság vélelme« doktrínájának jegyében hímes tojásként kell bánnia a gyanúsítottal. [...] Nekik is legyen emberi méltóságuk, amit a börtönben is tisztelni kell... A párt politikai öngyilkosságot követ el, ha ezt nyíltan kimondja. Az »írástudó« elárulja véleményformáló hivatását, ha ezt nem teszi nyilvánosság előtt szóvá. A rendőrség hallgatólagosan tudomásul vett kényszervallatási joga pedig nem is az egyetlen hasonló jellegű probléma, amellyel a demokratikus »írástudó« a rendszerváltás pillanatában szembetalálta magát.”

Tehát: vagy a kényszervallatás, a rendőri erőszak tudomásulvétele, vagy a politikai öngyilkosság?

Nos, a *Beszélő* valóban elmarasztalható abban, hogy a rendőrbűnözéssel szemben a legkövetkezte-

sebben fellépett, és ezzel igen sokat foglalkozott. Ebben a tekintetben a *Beszélő* valóban nem volt rugalmas az SZDSZ-szel ellentétben, amely azután a rugalmasság olyan fokára hágott, hogy Miskolcon az írástudói dilemmáktól valóban teljességgel érintetlen, hibátlanul hivatásos politikusa, T. Asztalos Ildikó vezetésével a pozíciójával teljességgel összeférhetetlen nyilatkozatot tevő, mélyrasszista városi rendőrfőnök mellett tüntetett a pártja által támogatott Gyurcsány-kormánynak a rendőrfőnök felmentését kezdeményező minisztere ellen – a többi pragmatikus párttal együtt.

Ideillik egy másik példa is Pető Iván interjújából: „Ott volt például az önkényes lakásfoglalók kilakoltatása. Eörsi ennek kapcsán egy írásában brutálisan nekiment az egyik SZDSZ-es polgármesternek vagy alpolgármesternek, aki a kilakoltatásokat elrendelte, és hiába magyarázta utólag az ember, hogy egy polgármesternek, akinek törvények alapján kell tevékenykedni, 500 lakáskérelem van az asztalán, mérlegelnie kell, hogy az üresen álló lakásokba milyen szociális szempontok alapján kerüljenek az emberek.” A törvény, amelynek alapján Koromzay Annamária erzsébetvárosi szabad demokrata alpolgármester tevékenykedett, a hírhedt lex Juharos volt. A Juharos Róbert fideszes képviselő által benyújtott törvény, amelyet az akkor ellenzékben lévő SZDSZ egyébként ellenezett, semmi-re sem kötelezte az önkormányzatokat, csupán lehetővé tette számukra, hogy önkényes lakásfoglalókat a szociális szempontok mérlegelése és bírói végzés nélkül, egyszerű jegyzői határozattal az utcára tegyenek. Az

elfoglalt, borzalmas állapotban lévő épületbe, melyet az elfoglalók tettek lakhatóvá, a lakáskérelemmel rendelkezők közül senkit sem költöztettek volna be, mert le akarták bontani. A Roma Polgárjogi Alapítvány megállapodott Szabó Zoltán szocialista polgármesterrel abban, hogy senkit sem tesznek ki az utcára, hanem komplex szociális program keretei közt gondoskodnak a családok végleges elhelyezéséről. Ezt a megállapodást rúgták föl, s Koromzay Annamária nemcsak fölrúgott, hanem beszélt is. Ezt nyilatkozta az *Erzsébetváros* című lapnak: „Érdekes módon eltűnnek a vízcsapok, a konvektorok, de sokszor még a parketta is, leszerelik a kilincseket, a zárat, és mindent elvisznek – vagy tönkretesznek –, ami mozdítható. Arról nem is beszélve, hogy szinte lehetlenné teszik közvetlen környezetük, a bérház lakóinak életét. Általában koszosak, zajosak, rendetlenek. [...] Érvrendszerük, hogy szociális megemeri jogaik vannak, nem áll meg, hiszen viselkedésükkel az összes körülöttük élő ember hasonló jogait veszik semmibe.” A lakhatatlan lakásokat lakhatóvá tevő emberekről beszélt így, akik egyébként külön épületben laktak, ahol önmagukon kívül más lakótárs nem volt. Erről

a nyilatkozatról írta a helyszínen járt Eörsi István ama „brutális cikkében”, hogy „MIÉP-es bűz árad” belőle. (Eörsi István: *Mégsem levelet írok, Népszava*, 2000. július 17.)

„Többen úgy láttuk, hogy az SZDSZ eléggé szélre szorítja a szociálpolitikát, a kisebbségpolitikát” – így fogalmaz igen finoman Szalai Júlia. És valóban sokan láttuk így. A *Beszélő*ben nagyjából valamennyien. A *Beszélő*nek az volt a legerősebb üzenete, ami az SZDSZ-ben „szélre szorult”. A Szegényeket Támogató Alap, a SZETA alapítói határozták meg a lap szellemiségét, annak hagyományát vitte tovább, a szegénypárti pártot képviselte a párton belül. A *Beszélő* nem azért kiabált a szélről, mert onnan akart, hanem azért, mert amit kiabálni akart, azt a szélre szorították. A szegényügy, a cigányügy félreszorítása azonban nem volt nyíltan vállalható törekvés. Ezért a *Beszélő*vel szembeni ellenérzés, a párt népszerűségének a *Beszélőtől* való féltése sokszor álruhát öltött, bár természetesen voltak a konfliktusoknak bőven más valóságos okai is.

Az SZDSZ-nek nem kellett a *Beszélő*, mert attól tartott, hogyha kell neki, akkor ő nem kell majd a választóknak. Aztán így sem kellett.

Szabadnak szerették – volna

Ha csak nem rugaszkodik el valaki nagyon a valóságtól, nehéz újat mondani, írni az 1989–90-es rendszerváltásról, nem utolsósorban azért, mert ez a magyar történelem legjobban dokumentált fordulata: a témáról forráskiadványok, monográfiák, tanulmányok, esszék sora áll az érdeklődők rendelkezésére. Igaz ez akkor is, ha külföldi archívumokban még sok fontos papír fekszik el. Ugyanakkor az évfordulók nem múlhatnak el nyomtalanul, érthető, ha az egykor történetek emlékezete, az azóta végbement változások értékelése ilyenkor visszatérően témává válik. Szénási Sándor, az egyik legfelkészültebb hazai újságíró, a Klubrádióban egy nagyszabású sorozattal, 2019 márciusától 2020 augusztusáig, hétről hétre, összesen hetvennél több ismert személyvel készített interjúval emlékezett a rendszerváltásra *Szabadság, elvtársak!* címmel. Ahogy műsora felkonferálásában elhangzott, 1989 valódi történetét kívánta felidézni, „hogyan is zajlott a demokratikus átalakulás Magyarországon – nem csak a Parlamentben”. Most a sorozatból egy kötetben megjelent egy válogatás, tizenhat beszélgetés. A cím ügyes, a szabadság és az elvtársak szavak közötti ellentmondásra épít, tudva, hogy éppen nem az elvtársaknak volt élmény a szabadságot hozó fordulat. Ebből a szempontból nincs jelentősége, hogy a kommunista párban 1945 után egy ideig, felemelt, könyökben behajlított, ökölbe szorított kézzel ezekkel a szavakkal köszöntek.

Itt most a könyvváltozatról mint magában megálló műről esik szó, így nem érdemes túlságosan elmélyedni abban, hogy miért éppen azok kerültek be a kötetbe, akik, a szerzőnek ugyanis szíve joga, hogy megítélje, mely interjúkkal látta leginkább megjeleníthetőnek eredeti szándékát. Az is hiba lenne, ha a rádiósorozatból és így a könyvből is hiányolna valaki egykori kiemelkedően fontos szereplőket, mondjuk Kis Jánost, Tölgyessy Pétert, Sólyom Lászlót, Kónya Imrét, az MDF és a Fidesz egykori vezetőit, hiszen ilyen-olyan ok miatt nyilván sokan nem tudtak vagy akartak interjút adni. Mivel önmagában állónak tekintem e kötetet, csak megemlítem: a Napvilág Kiadó a rendszerváltás 30. évfordulójára kiadott esszékötetének (vö. *Mozgó Világ*, 2010. január) tizenkét szerzőjéből három, Beer Miklós, Bod Péter Ákos és Spiró György a mostani tizenhatok között is helyet kapott, miként a 2019-ben elhunyt Rajk László is, akinek a rendszerváltást is tárgyaló életrajzi interjúkötete szintén a közelmúltban jelent meg (vö. *Mozgó Világ*, 2019. december). A könyv három politológus szereplője, Ágh Attila, Bozóki András és Kéri László evidensen szerepelt a rádiós sorozatban, de a kötetben más a helyi értékük, mondanivalójuk a rendszerváltásról más megnyilatkozásaikból, műveikből, korábbi tévés szerepléseikből ugyanis a némileg tájékozott olvasónak ismerős lehet.

A könyv önmagában nézve ha nem is kerek egész, de sokoldalú képet ad

a harminc év előtt történelekről és az utólagos reflexiókról is. Felmutatja, amit Szénási az előszóban így fogalmaz meg: habár beszélgetőtársainak az az időszak azt jelentette, hogy végre annak szerethetik hazájukat, amilyennek elképzelték (teszem hozzá, kivéve a kivételek), szabadnak és emelkedőnek, kerülni kívánták a nosztalgizást, már csak azért is, mert azóta elszálltak az illúziók, sok keserű igazságot tanultunk meg.

A könyv címlapján Krassó György látható, amint 1989-ben éppen hátat fordít az őt körülvevő, már tétova, igazoltató rendőröknek, és félmosollyal a kamerába néz. Krassóról egykori harcostársával, Bánlaki Józseffel elhangzott egy beszélgetés a sorozatban, a könyvben viszont csak az előszó idézi fel őt. Szénási itt a Szabad Európa Rádió munkatársának nevezi, ami formálisan, viszonylag rövid időszakra igaz, de hogy sokak számára ikonikus alak volt, nem innen származott. A címlapról egyebek közt azt írja az előszóban a szerző: „[...] a kép ma valami homályos és kínos lelkiismeret-furdalást kelt a nézőben. Valami rossz érzést, hogy mi lett abból a bátor elfordulásból.” A „mi lett abból” miatti rossz érzés több a kötetben olvasható interjúban is visszatérő téma, és indokolt szempont, de a Krassó iránti kiérdemelt tisztelet ellenére elhibázott lenne az ő nézeteit, magatartását tekinteni a rendszerváltás etalonjának.

Ez a keret inkább csak a könyvben olvasható néhány elem kiemelésre nyújt teret, a szereplők sokszínű mondanivalóját itt még jelezni sem lehet. Így csak sorolom, hogy a még említendő interjúkon túl Eötvös Pál a *Népszabadság* függetlenné válásának kissé idealizált történetét

mondja el, Horn György az alternatív iskolarendszerről és általában az oktatásügyről beszél, Hann Endre elsősorban a közvélemény-kutató szakmáról, a viszonylag ritkán nyilatkozó Surányi Györggyel folytatott beszélgetés középpontjában a nemzeti banki elnökséget érintő politikai döntések, illetve a pártokhoz fűződő kapcsolatai állnak, Rainer M. János pedig az 56-os Intézet létrehozásának és megszüntetésének történetét idézi fel.

Az olyan radikális és gyors átalakításokról, mint amilyen az 1989–90-es volt, de még nyugodtabb időszakokról is sokféle, egymással nehezen összeegyeztethető interpretáció keletkezik. Szénási nem érzi feladatának, hogy az úgymond objektív igazságot kiderítse, beszélteti interjúalanyait, a véleményükre kíváncsi, kérdései csak kivételesen szembesítik őket a látványosabb ellentmondásokkal. A rádiósként egyáltalán nem tekintélytisztelő, gyakran kellemetlen kérdéseket feltevő újságíró különleges tisztelettel viselkedik Németh Miklóssal. Az indokolható, hogy egykori kulcspozíciója alapján egyedülként kétrészes a vele készült interjú, és azok számára, akik nem olvasták Oplatka András Némethről szóló könyvét vagy a máshol közölt megszólalásait, különösen érdekes a szöveg, a volt miniszterelnök egyébként is színesen, érdekfeszítően beszél. Ugyanakkor a könyvben megszólalók között vannak volt miniszterek, Nemzeti Bank-elnökök, nyugalmazott püspök, mégis egyedül a korábbi miniszterelnököt szólítja egykori rangján. Felteszem, az interjúzónak is feltűnt Németh más helyeken is kifejtett véleménye, miszerint szemrehányást tesz magának, amiért

nem harcolt a folytatásért, pedig még lett volna két éve a posztján. Másnál Szénási azért talán felvetette volna az elképzelés komolytalanságát. A Szalai Erzsébettel folytatott beszélgetésben például szembesíti partnerét mondandója ellentmondásaival, amikor a riportalany kifejti sokszor leírt, elmondott tételét: „A rendszerváltóknak először a társadalomhoz kellett volna fordulniuk, mozgósítaniuk kellett volna [...]”, de ők inkább a hatalom csúcsai felé kezdtek tekingetni [...] meg kellett volna várni, amíg egy szerves folyamat révén a társadalom méhéből kitermelődnek azok az új erők [...]”. Mire elhangzik a jogos kérdés: ez működött volna? A válasz: nem.

Szalai Erzsébet mondanivalója annyiban összeköthető Spiró György véleményével, hogy egészében mindketten a rendszerváltás külső determináltságát látják meghatározónak, persze jelentős eltéréssel. Spiró ismert székszezéssel említi, tudni lehetett, mivel jár a kapitalizmus, amit aztán annyiban finomít: „Készen kell lenni arra, hogy Magyarországon akár jóra is fordulhat a helyzet.” Ezzel szemben Szalai azt fejtegeti: a globális tőkét csak globálisan lehet megrendszabályozni, és erre meg fog szerveződni egy globális értelmiségi, de elsősorban munkásmozgalom.

Más módon kapcsolható össze a rendszerváltás kritikájában Szalai Erzsébettel Elek István, amennyiben mindketten elutasítják a kommunista rendszert, de szemben állnak a kapitalizmussal is, vállaltan harmadikutasok. Míg Szalai azonban, mint látható, globális keretekben látja a megoldást, Elek nemzeti léptékben, erősen korlátozott piac-

gazdasággal, kis és közepes méretű magántulajdonnal, szövetkezetekkel, munkás-önigazgatással, -tulajdonnal. Mellesleg, emlékezete megteveszti, amikor azt mondja, hogy az SZDSZ rendszerváltó programja is egyfajta harmadikutas elképzelés volt, hiszen egyik nívója éppen abban állt, hogy a pártok közül először mondta ki 1989-ben: a piacgazdaság kapitalizmus, nincs harmadik út, vagy kapitalizmus, vagy szocializmus. Ha már pontosítás: Bod Péter Ákos, amikor a riporter arról kérdezi, hogy a Horn-kormány megalakulása után miért mondott le a Nemzeti Bank elnökségről, mondjuk így, rosszul emlékszik, amikor egyik fő okként az SZDSZ nyomására hivatkozik. Állítása könnyen cáfolható.

A rendszerváltás többféle interpretációjának lehetőségét Ágh Attila úgy foglalja össze: a mai hivatalos álláspont szerint mindent Orbán Viktor csinált egyedül, a másik domináns álláspont szerint a nyugatos értelmiség nyíltan ellenzéki része hajtotta végre a fordulatot. Mivel a másodiknak említett állítás, még ha a szándékolt sarkítást kivonjuk is, az ő kitalációja, akarva-akaratlanul az orbános változatot is ezzel hozza azonos szintre. Bár az SZDSZ – mert itt ez a nyugatos, nyíltan ellenzéki értelmiség szinonimája – büszke volt az egykori demokratikus ellenzék hagyományára, nem hitte és mondta, hogy egyedül hajtotta végre az 1989–90-es fordulatot. A kötetben ugyancsak megszólaló Magyar Bálint is csak arról beszél, hogy a rendszerváltás nyelvét, amelyen a rendszerváltás megfogalmazta magát, a demokratikus ellenzék hozta létre. Ágh mindenestre úgy véli, minden más interpretációval szemben a dön-

tő fordulatot valójában az MSZMP reformkörei kezdeményezték. Nem kétségbe vonva, hogy a reformkörök az állampárt szétesésében fontos szerepet tölthettek be, azért az nem felejtendő, hogy önálló politikai aktorrá nem tudtak válni, amint azt Németh Miklós is megemlíti: amikor kitűnt, hogy Pozsgay Imre nem vállalja a vezetésüket, senki nem állt a helyére.

Beer Miklós, az utóbbi időszak számos ügyében, a cigánysággal való szolidaritásban, a migránskérdésben személyes bátorságot is mutató nyugalmazott püspök a harminc évvel ezelőtti történeteket az interjú tanúsága szerint eléggé kívülről szemlélte. Az egyházat érintő kérdésekre meglehetősen tartózkodó válaszokat ad. Így például, amikor az ügynöki jelentéseket író papokról, magasabb rangú egyházi tisztség-

viselőkről esik szó, arról beszél, feltehetően abban a hitben, tudatban vétkeztek, hogy ezzel is egyházuk érdekeit képviselik.

Szénási Sándor rádiós tevékenységével és most könyvével is igényesen, színvonalasan terjeszti az ismereteket, de optimistának nehezen nevezhető. Ebben az esetben úgy látja, a rendszerváltást megélők tapasztalatai nem érdeklik az azóta felnőtt generációkat. „Ez a vidék itt ilyen – mondja –: semmi nem épül a tegnapi, az új megváltások [...] ugyanott végződnek, mint elődeik.” De azért higgyük – folytatja –, egyszer majd egy ilyen vagy hasonló könyv tanulságai leállítják a mókuskereket.

Szénási Sándor: Szabadság, elvtársak! 30 éves a rendszerváltás. Budapest, 2020, Noran Libro. 198 oldal, 3600 forint.

Kőrösi Imre

Előhang egy remekműhöz

A *Háztartás* Marylinne Robinson magyarra legutóbb lefordított, de eredetileg mind közül a legkorábban, 1980-ban megjelent regénye. Az író *Gilead* című könyve (2004) Pulitzer-díjat kapott, és az évek során kétkötetessé (*Home*, 2008), majd trilógiává (*Lila*, 2014), néhány hónapja pedig (*Jack*, 2020) tetralógiává bővült. Az első három kötetet magyar fordításban a Magvető adta ki, a *Gileadot* Pásztor Péter majdnem elég jó (erre még vizsgatérünk), a *Lilát* és az *Itthont* Meszterházi Mónika kifogástalan fordításában. Nem lehet kétséges, hogy az

angol eredetiben tavaly ősszel megjelent negyedik, *Jack* című regény is hamarosan napvilágot lát magyarul.

Úgy tűnik, a hazai irodalomkritika némi késéssel reagált a Robinson-jelenségre. A sorozat köteteiről, különösen eleinte, az úgynevezett vezető irodalmi folyóiratokban nemigen jelentek meg recenziók. Ez a vonás gyakran megfigyelhető a regényfolyamok fogadtatásának történetében – talán csak Knausgård művei jelentenek kivételt –: nemcsak a Harry Potter-könyvek jelentősége nőtt kötetről kötetre, hanem a magyar

olvasók és kritikusok körében Elena Ferrante is csak az úgynevezett *Nápolyi regényekkel* vált szélesebb körben – és akkor sem egy csapásra – ismertté, addig hiába jelent meg három korábbi kötete is magyarul. Hermann Veronika az *ÉS*-ben nemcsak a most megjelent *Háztartásról*, hanem már az *Itthonról* is írt recenziót, a kritikai visszhang általában jellemző szegényességét pedig Thomka Beáta feledtette végképp, aki a *Jelenkor* tavaly októberi számában a *Háztartásról* írva vetett számot az egész életművel, már a *Jack*ről is érvényes megállapításokat téve a *New Yorker*-ben frissen megjelent részlet alapján. (Nem lehet nem észrevenni, hogy Thomka a kortárs világirodalom regényfolyamainak legfigyelemsebb magyar olvasója: Ferrante és Knausgård munkáit is folyamatos kritikai figyelemmel kíséri.)

A szinte a legutóbbi időkig szórványosnak tekinthető kritikai visszhangról sokat elárul, hogy szó nélkül megy el egy meglehetősen szokatlan jelenség mellett. Robinson regénysorozatának magyar kiadásai ugyanis valamiért nem a megírás rendjében követik egymást: mint korábban volt róla szó, a *Gilead* után jön a *Home*, és ezt követi a *Lila*. (Ez egyébként nem szín, hanem a főszereplő neve, a kifejtése pedig valami ilyesmi: „lájló”.) Magyarul ezzel szemben a *Gilead* (2012) után a *Lila* (2016) jelent meg, és csak ezt követte a második kötet, az *Itthon* (2019). Emellett első pillantásra talán aprónak látszó, de egyáltalán nem jelentéktelen üzemzavar, hogy az egyik fontos szereplőt a *Gilead*-ban Pásztor Péter Gloriának magyarítja. Az *Itthon*-ban ugyanis külön szóba kerül, hogy négy lányát a lelkész apa a teológiai fogalmak-

nak (hit, remény, kegyelem, dicsőség) szándékosan nem a latin formáját használva nevezte el, hanem angolul: Faith, Hope, Grace és Glory. A hiba annál is érthetlenebb, mert amikor a *Gilead* magyar fordítása készült, a *Home* már rég megjelent angolul.

Akárhogyan is, a sajátos elbeszélői technika és a regények, illetve az egész sorozat szerkezete miatt az időrendnek ez a kiadástörténeti furcsasága csodálatos módon egyáltalán nem okoz különösebb befogadási problémát: történetesen úgy alakult, hogy én az angol kiadásnak pontosan a fordított sorrendjében olvastam a három kötetet, és a legkevésbé sem éreztem ennek hátrányát – de erről később még lesz szó.

Robinsonnak mindenesetre nemcsak a magyar fogadtatása, hanem az egész írói pályája sajátosan alakult. A most magyarul kiadott, angolul 1980-ban megjelent *Háztartással* elnyerte a Hemingway család, illetve alapítvány által finanszírozott és az amerikai PEN Klub által gondozott elsőkötetes díjat, sőt még a Pulitzerre jelölt legszűkebb harmasba is bekerült. (Arról akkor még lemaradt: Updike a *Nyúlhájjal* megelőzte.) Ezután viszont csaknem huszonöt évig nem írt új regényt, csak esszéket. Ezekből kétkötetnyi magyarul is megjelent *A gondolkodás szabadság – Kálvinista tűnődések* és *Szellemtelenség – A bensőségesség száműzése az én modern mítoszából* címmel, illetve alcímmel, mégpedig a nem első rendűen szépirodalmi, hanem hitéleti könyvekkel foglalkozó Kálvin, illetve Koinónia kiadónál.

Valószínűleg sok olyan olvasó lesz, aki hozzám hasonlóan a megírása után harminc évvel, magyarul 2020-ban megjelent *Háztartás* bejáratán át

lép majd be Robinson elbeszélő művészetébe. Azt hiszem, nem ez a regény a főbejárat. Igaz, aki a *Háztartás*, a nők Fingerbone-ban élő három nemzedékének története után olvassa a *Gilead* nevű városban játszódó regényeket, annak legalább ismerős lesz a motívumkincs egy része, illetve a szereplők egyszerű környezetét, a regények színhelyét jelentő középnyugati tájat otthonos rokonszenvvel leíró elbeszélő hangja.

Egyes vélekedések szerint a *Háztartás* a legjobb családregegyek közé tartozik. De akkor mit mondjuk a *Gilead*-sorozatról? Főleg, hogy a *Háztartás* elég unalmasan kezdődik: a mintegy kétszáznegyven nyomtatott oldalra rúgó könyvnek még majdnem az ötödénél is úgy éreztem, hogy a történet nem tart sehova, és ugyanúgy beleomlik majd a kisváros tavába, mint a vasúti hídról az a vonat, amelyen a matriarcha nagymama férje teljesített szolgálatot. Álmatag lelkületű, eseménytelen, kisvárosi prériirodalomnak éreztem, amiből legfeljebb némi hangulat marad, és ami oly kevéssé ragadott meg már John Williams posztumusz világhírűvé vált *Stoner*jében is.

A *Háztartás* szereplői a könyv voltaképpen – de ekként sem elsöprően mozgalmas – cselekményének kicsit kései beindulásáig csendben élnek és halnak egy amerikai kisvárosban, miközben néha rémes párbeszédet folytatnak: „– Kedves gyerekeknek tűnnek. – Nagyon csendesek. – Nem olyan csinosak, mint Helen volt. – Az egyiknek szép a haja. – Csúnyának nem csúnyák. – A külső nem olyan fontos. – Lányoknál persze fontosabb” stb. Ez bizonyára szigorú hűséggel és talán a faviccek humorérzékevel ábrázolja a beszélők

egyszerűségét, de kevesebb szigorúnak és több érdekességnek személynak szerint jobban örültem volna.

Regények történetét nem szerencsés összefoglalni, bár a *Háztartás*-nak inkább csak a végén következik be olyan fordulat, amelyről nem illik fellebbenteni a fátylat.

...De ez is máshogy van a *Gilead*-könyvekben. A fülszövegek mindig elmantrázzák, hogy a kötetek, bár egy nagyobb egység részei, önállóan is olvashatók. Ez igaz is, sőt, a szerző mintha nemcsak hűséges olvasóit ajándékozná meg az ismert szereplők visszahozásával és egyes történetek újabb szempontú előadásával, hanem azoknak is tartogat meglepetéseket, akik a mindenkor legfrissebb regényt olvasva lépnek be a történetbe. Az *Itthon* végén például az egyik szereplővel kapcsolatban olyasmi kerül szóba, ami a korábbi könyv, a *Gilead* ismerőinek nem jelent új információt, a Robinson világával csak most ismerkedők szemében azonban valószínű csattanó. A trilógia (a *Jack*-kel, ugye, tetralógia) bámulatos, több dimenzióban irizáló kaleidoszkóp, amely végig ugyanazt a világot mutatja be, de mindig új és újabb elrendezésben, más-más szereplőket és az ismertek – vagy annak véltek – mellett új cselekményelemeket állítva a középpontba. A különböző könyvekben ráadásul az elbeszélői alapállás sem ugyanaz: a *Gilead* én-elbeszélése, míg a *Lila* és az *Itthon* nem az, bár az előbbiben még mindig inkább egy főszereplő fejéből látunk ki, mint a kicsit tágabb fókuszú utóbbiban.

A későbbi regények komplexitásához képest a *Háztartás* sokkal egyszerűbb. Az az érzésem, hogy azok a kritikusok – és ennek a regénynek a visszhangja máris sokkal élénkebb-

nek ígérkezik, mint a korábbiaké –, akik most szuperlatívuszokban beszélnek róla, mintha kissé lelkiismeret-furdalásos módon azért a mulasztásért törlesztenének, mert a később írt, de magyarul korábban megjelent könyvek nem részesültek az őket megillető figyelemben.

A *Háztartás* és a *Gilead*-sorozat világa nem különbözik élesen, számos motivikus egyezés van köztük, például a kissé poros, vallásos kisváros és környezete állat- és növényvilágának, gyümölcsös- és konyhakertjeinek leírása, de ezeknél sokkal fontosabbak az olyanok, mint az álmok, a régi történetek felidézése, a csavargás, illetve a más gyerekének a felnevelése. Tulajdonképpen különös, hogy a sokkal népesebb *Gilead*-regények magyarul eddig három megjelent kötetében a szereplők hálózata áttekinthetőbb, mint amilyennek a lényegesen rövidebb, hozzájuk képest szinte kamaradarabszerű *Háztartásé* tűnik. Pedig a *Gilead*-könyvek két család körében játszódnak, Ames és Boughton tiszteletes dinasztijában, mégpedig három-négy generációt felölelve, és ha az első nem is túl népes, az utóbbiban nyolc gyerek van, akik közül hatot-hetet bármikor név szerint fel tudok sorolni.

Talán akadnak ennek a rovatnak az olvasói között olyanok, akiknek olykor az itt megjelent kritikák adják meg a végső impulzust ahhoz, hogy elolvassák a szóban forgó könyvet. Nem tudom, hányan vannak, de most elég tanácstalanok lehetnek: végül is ajánlják itt a *Háztartást*, vagy nem? Az operakritikus Fodor Gézánál olvastam, hogy egy műbírálónak mindig szélesebb a szakmai, mint a magánízlése, vagyis olyan alkotásokat is tudnia kell méltányolni, amelyek

a saját ízlésétől távolabb esnek. (Érdekes adalék, hogy egy borszakértő barátom erre azt mondta, neki talán nincs is magánízlése.) A *Háztartás* szerintem jó könyv, de nem tartozik a világ legjobb családregegyei közé, már csak azért sem, mert férfiak lényegében nem szerepelnek benne: eltűntek vagy meghaltak. Ez nem holmi kicsinyes genderszempontról, mert azt jelenti, hogy a valamiféle teljeségigénnyel le szemlátomást nem mondó elbeszélésből az életnek olyan fontos mozzanata hiányzik, mint a szerelem. Az *Iskola a határon*-ból – részben objektív okokból – a nők hiányoznak, ettől tehát egy könyv akár még remekmű is lehet, az én fogalmam szerint azonban családregegy már kevésbé, mivel a generációk vagy a testvérek közti viszonyok ábrázolása nem pótolja a párkapcsolatok rajzát.

A *Háztartás* inkább fejlődésregény, és – a regénykategóriák teljesen heterogén, egymást keresztül-kasul metsző halmazai közé most egy újat beszuszakolva – akár még ifjúsági regényként is működőképes lehet: egy kisvárosban két sajátos körülmények között elárvult lányt először a nagyanyjuk nevel, az ő halála után a húgai, végül pedig a lányok egyik nagynénje. Ő, Sylvie a legplasztikusabban megrajzolt alak: afféle protohippi, egykori csavargó, aki az addig tisztesnek nevezhető házat is lelakja – a könyv címe tehát nagyrészt ironikus –, és életmódja a testvérpár egyik tagját, Lucille-t annyira elidegeníti, hogy még iskolás korában elköltözik otthonról. Az elbeszélő a testvérétől archetipikus léptékben különböző másik lány, Ruth, aki viszont kitart a nagynénje mellett akkor is, amikor életük a regény végén látványos fordulatot vesz.

A *Háztartást* Robinson későbbi regényeivel tematikailag ennek a nagynéninek, a csavargóból lett gyámnak, Sylvie-nek az alakja köti össze. A *Gilead*-sorozat egyik címszereplője, Lila is csavarog fiatal korában, de nem neveli más gyerekeit, sőt, éppen ő az, akit, miután a szülei eléggé elhanyagolják, egy nő magához vesz (tulajdonképpen elrabol), és így nem a saját anyja mellett nő fel.

Ami a gondolatibb mozzanatokat illeti, Robinson későbbi könyveiben is megjelenik az a probléma, ami már első regényének is alapkérdése: megváltozhat-e az ember. Ez ráadásul mintha az eleve elrendelés kálvini tanításával is összefüggene, amit a későbbi regények párbeszédei és elmélkedő részei gyakran feszegetnek. Robinson egyébként egyszer úgy nyilatkozott, hogy ha az emberek inkább olvasnának Kálvint, mint Max Webert, az ennek a „nagyon is tiszteltetreméltó gondolkodónak” valósággal az újramarkázásához vezetne. És valóban, a *Gilead*-könyvek tisztelteseinek csipkefinomságú eszmefuttatásait olvasva úgy tűnik, hogy a hitnek a vallásgyakorlat rezervátumába való beszorítása a jelentős egyházi gondolkodók nem szorosan a hitélethez kötődő – ismeretelméleti, etikai – és valóban korszerűen kontextualizálható teljesítményét is túl könnyelműen tette zárójelbe.

Hiba volna ugyanakkor azt a látszatot kelteni, hogy a könyvek spirituális gondolatok jámbor illusztrációi: a legkorábbi cselekményszál, Ames tiszteletes nagyapjának története a függetlenségi háború idején játszódik, és a regények nagyon elmélyülten járják körül a rabszolgafelszabadítást és a huszadik századi emancipációs küzdelmeket is. A so-

rozat leghumorosabb oldalait éppen egy rabszolgák szökését segítő alagút beomlásáról szóló anekdota jelenti a *Gilead*-ban, amely mikszáthi, sőt rabelais-i mértékeket meghaladóan frenetikus.

A *Háztartás*nak ezzel szemben a humor nem erős oldala, és ez különösen a későbbi könyvekkel összevetve feltűnő: az első ilyen tárgyú jegyzetem majdnem a könyv felénél van. Egy nyáron vacsorázni készülnek a lányok és nagynénjük; a finom megfigyelések segítségével, érzékletesen leírt jelenet emblematisztikus. A külvilág, a természet hétköznapi diadalmassága kicsit Cormack McCarthyt idézi, csak az ő fáinak és szikláinak nagyszabásúsága nélkül: „Tudtuk, hogy egy ilyen nyugodt estén, amely ilyen szívdarázósan kék, így tele van a bogarak zörejeivel és az öreg, kövér kutyák zajaival, akik a szomszéd udvarban rázzák a láncukat és ugatnak, egy ilyen végtelen, fénylő éjszakán a legfinomabb érzékeinkkel érezzük majd egymás közelségét. Valahogy úgy, mint aki a sötét szobában fekvé tudja, mikor van ébren a másik.” Egy idő után Lucille-nek azonban viszketni kezd a lába, és – „Biztos belegázoltam valamibe!” – felkapcsolja a villanyt: „Megláttuk, hogy mosószert adagolót használunk tányérnak, és befőttesüvegekből iszunk. (...) Lucille megijesztett minket, ahogy hirtelen elárasztotta a konyhát fényvel, felfedve fazekak és edények halmaikat, meg két leszakadt szekrényajtót, amelyek a porcelánosdobozoknak voltak támasztva. (...) A legelkeserítőbb talán a függöny volt az asztal Lucille felőli oldalán, amely egyszer félig leégett, mikor egy születésnap tortája túl közel került hozzá.” És itt jön a finom humor: „Sylvie a Good

Housekeeping egyik régi számával oltotta a lángokat, de azóta se cserélte le a függönyt.”

A *Háztartás* szereplői érzékeny, ideges, önálló, de kissé álmatag emberek: Lucille-nek éppen ebből az iránytalan szétesésből lesz elege, amikor (kissé túlzottan problémátlanul ábrázolt módon) átköltözik Miss Royce-hoz, aki – bizonyára nem mellesleg – a lányok háztartástanára. A könyv végén pedig a vagabundságra hajlamosabb Ruth és egykor gyakorló vagabund nagynénje ugyanezt a rendezetlenséget szentesíti egy hirtelen gesztussal, de tartós életformaként.

Minden erőnye mellett, úgy érzem, a *Gilead*-regények jobbak, mélyebbek, gazdagabbak, árnyaltabbak, mint a *Háztartás*. Robinson nem nagy megújítója az elbeszéléstechnikának, olvasóit nem kényszeríti akrobatikus

befogadói gyakorlatok végrehajtására, de figuráit olyan bölcsességgel ábrázolja, az entrópiával sújtott létezésre és a magukat ennek a rendezetlenségnek hol kiszolgáltató, hol ellene szegülő emberekre vetett pillantása olyan okos, szelíd és empátikus, hogy nem nehéz egyetérteni Thomka Beáta szavaival: „Robinson prózája a közösségi elvárások teljesíthetetlenségét úgy mutatja meg egyéni kudarcként és vállalásként, hogy a fikcióban az ítélet és elutasítás helyett a megértő, elfogadó figyelem, tolerancia és együttérzés érvényesül. E minőség tekintetében aligha tudnánk hozzá mérhető kortárs elbeszélőt említeni.”

Marilynne Robinson: *Háztartás*. Fordította: Szabadkai Bernadett. Budapest, 2020, Magvető. 248 oldal, 4499 forint.

117

Stuber Andrea

Távszínházi élet

A színpad egy fehér szoba. Vakítóan világos fényben belép egy ember zizegő sárga kezeslábasban, pleximaszkban. Semmi nem látszik ki belőle a tetőtől talpig tartó védőfelszerelés mögül. Utána még négyen érkeznek, ugyanilyen alakok. Üdvözlésül megölelik egymást, a puszi összekoccan átlátszó arcvédőjükön. Kezükbe veszik a welcome drinket, ám az elfogyasztása akadályba ütközik. Levetkőznek, kihámozzák magukat a védőruhából – két férfi, három nő, most látszik –, alatta estélyi viseletet hordanak. Eleganciá-

juk hibátlan, még a karcsú kis oxigénpalackjaik is sikkeseek. Leülnek a fényűzően megterített hosszú asztalhoz – távolságtartón, három-négy széket üresen hagyva egymás között –, majd énekelni kezdenek. Mozart *Requiem*-je hangzik el tőlük, a *Dies irae*-től a mindent bevégző ámenig.

A Benkó Bence és Fábián Péter vezette k2 Színház *Búcsúkoncert* című, profetikus-katartikus előadását írtam le a fentiekben. Idén februárban mutatták be Tarnóczi Jakab rendezésében, Szép András zenei vezetésével és kíséretével.

Talán ha háromszor játszhatták el. Aztán március 12-én a kormányrendeletnek megfelelően bezártak a magyarországi színházak. Az addikt színháznézők úgy emlékeznek erre, mint egy katasztrófa napjára: bevésődött bennük, mit láttak utoljára élő színházban tavasszal. (Én speciel Marosvásárhelyen a Tompa Miklós Társulat *Raszkolnyikov* című előadását.) Néhány nap elteltével nyiladoztak a csatornák az interneten, majd jött minden, ami a csövön kifért, illetve befért a csövön az ember számítógépébe. Művészek kezdtek el otthonról szerepelni verssel, felolvasással; színházak vették elő archívumuk értékes kincseit, repertoárjuk elfekvő darabjait. Aki- ket csak egy lépés választott el az esedékes bemutatójuktól, azok azt meg is tartották kamerák és üres nézőtér előtt. Például *Az ügynök halála* főpróbáját Szatmárnémetiben, az „Ülő Bölényként” (copyright by Papp Timi kolléganő) nagyot játszó Czintos Józseffel Willy Loman szerepében. Akkor láttam először vado- natúj színházi produkciót a konyha- asztalomra könyökölve.

A színházi felvételek ránk zúduló özönében különböző mértékben volt köszönet. Hol sok, hol semmi. Régi, technikailag szegényes, egykamerás felvételek legfeljebb a tájékozódást vagy az emlékek felidézését szolgál- ták. Persze az sem haszontalan. Információt szerezhattunk például arról, hogy Helene Weigel a férje, Bertolt Brecht halála után miként állt hozzá a Kurázi mama meg- formálásához 1957-ben. Megvizs- gálhattuk, modernnek hat-e még a Schaubühne 1974-es *Bakkhánsnő*kje vagy Robert Wilsontól a *The Black Rider* 1990-ből Hamburgból. (Igen

és igen!) A tavasz 17 pillanataként fénylik fel emlékezetemben a New York-i Metropolitan esténkénti ope- ravetítése, mindenekelőtt a Ring- ciklus Robert Lepage rendezésében a 2010-es évek elejéről. És még so- rolhatnám a csodákat, a karantén idején mi mindent élénk tártak a vi- lág szín- és operaházai.

Nyáron aztán némelyik színhá- zunk előrelátóbban felkészült a jár- vány második hullámára, mint a... tuggyukkik. Bekamerázták játszó- helyeiket, alkalmassá téve azokat az élő internetes közvetítésre. Az első meghökkentő távszínházi él- ményem az Örkény Színház *Andro- makhé*-bemutatója lett. Az Asbóth utcai stúdióban tartották október elején, a színházi évad szokásos első premierhétvégéjén. A közön- ség még megtölthette a nézőteret, de streamelés is folyt. Otthon ülve ujjal mutogathattam a sorokban ülő kritikuskollégákra, s közben úgy éreztem magam, mintha egy kíváncsi légy volnék a színházte- remben. Hol innen, hol onnan kö- vethettem az eseményeket, néha még valamelyik színész fejére is rászálltam, hogy közelről lássam a partnerét. (Fejkamerát is használ- tak.) Ez új volt és revelatív. A szín- ház mint közösségi élmény elmarad ugyan, de a profi módon használt technika ad cserébe mást: intim nézőpontot. Igaz, a szelektálást is elvégzi helyettem; elveszi a sza- bad és szeszélyes választási lehe- tőségemet arra nézve, hogy merre nézzek. Másnak viszont talán épp avval segít, hogy irányítja a figyel- met, akár egy tekintetterelő juhász. A most bejáratós technika minden bizonnyal sokat fog még fejlődni. Eljuthat odáig, hogy kamerás kis

drónok röpködjének csendesen a játéktér felett. Nem állunk messze a kiterjesztett valóságtól, vagyis az AR-technológia színházi alkalmazásától sem. (Amely technológia első sikeres lépése a Pokémon GO játék volt.) Lehet, hogy a színháznéző nemsokára úgy figyelheti otthonról az előadást, mintha maga is bent mászkálna a díszletben. (Csak ne vadásszon a szereplőkre!)

Idővel és gyakorlattal mind egyértelműbbé vált, hogy a színházakat halálos veszedelemmel fenyegető járvány új színházi műfajokat hozhat létre, újféle találkozásokat az alkotók és a befogadók között. Olyan formákat, amelyek a vészhelyzet elmúltával is velünk maradhatnak, és sokat tehetnek a színház demokratizálódásáért. A jövőben szinte mindegy lesz, hogy Budapesten élsz, vidéken, egy határon vagy hét határon túl. Megnézheted online mondjuk az Örkény Színház, a Katona József Színház vagy a Nemzeti fontos előadásait. (A Nemzetire nem esküszöm, mivel ők sem tavasszal, sem ősszel nem adták online egyetlen előadásukat sem, csak most télen kezdenek szőrmentén streamelgetni, és nem ingyen. Az is furcsa egyébként, hogy a szintén elég jól eleresztett és felszerelt Thália Színház, amely régóta közvetít előadásokat a tévében, interneten nem vetít.)

A Madách Színház – az egyik a gyorsan kapcsoló teátrumok közül – nyáron már online premiert tartott, méghozzá igen stílszerűen a két főszereplő lakásából. *Örökké fogd a kezem!* címmel Nagy-Kálózy Eszter és Rudolf Péter Csehov és az ő színésznő felesége levelezését tárta elénk kanapén ülős, premier plános előadásban, Szirtes Tamás rendezésé-

ben. Szinte személyes kétszemélyes játék ez a színészek és néző között.

Őszre szervező-lebonyolító működtető vállalkozások is felálltak; létrejött az e-színház, a színházTV, a TRIP webszínháza. Egyrészt profi módon rögzített előadások felvételét árulják, másrészt élő egyenes közvetítést. Most már azt is pénzért kínálják – például a tatabányai színház korábbi előadásait –, amit tavasszal még ingyen nézhettünk. (A jegyárak az őszi kezdetkor 2900-3900 forintnál indultak, decemberben azonban több helyütt elkezdtek 4000-4500 fölé kúszni. Nos, a demokratizálódásnak is kialakulnak a korlátai.) A színház-szeretők számára az ideális kimenettel alighanem az lesz, ha már annyi produkciót betáraznak ezek a cégek, hogy érdemes havi előfizetést venni olyanformán, mint a Netflixnél.

Hogy a színházak pontosan mit kezdenek a technikával és a lehetőséggel, azt színháza és anyaga válogatja. Az Örkény Színház *Zűrzavar 2045* című előadása – Polgár Csaba rendezése Lev Birinszkij *Bolondok tánca* című darabja nyomán – véresen ironikus disztópia lett nagyjából olyan képi megjelenítésben, mintha mai tévéjátéknak született volna. A Trafóban működő Dollár Papa Gyermekei Társulat ennél tovább ment, amikor az *Otthon* című előadását lakásszínházi formában rögzítette, filmet forgatva belőle. Mindezzel szemben a Vígszínház az évadterve szerint lepróbálta Michal Dočekal rendezésében *A kő* című Mayenburg-darabot, s be is mutatta kamerák és üres nézőtér előtt. Pont ugyanolyan formában és stílusban, mint ahogyan majd játszani fogja akkor is, amikor visszatérhetnek a nézők a színházba. A Radnóti vi-

szont felhasználja a helyzetet arra is, hogy a *Csapodárok* streamelt előadásán a játésszók ne csak a színpadról, hanem akár készülődés vagy átmenet közben is bejelentkezzenek. Az online közvetítés arra is alkalmat ad, hogy plusztartalmat kínáljanak a színházak: interjúkat az alkotókkal, bepillantást a kulisszák mögé vagy zoomos közönségtalálkozót.

Az élő színház helyetti vetített pótshínpad minden bizonnyal speciális halálugrás a színészek számára. Ha olyan előadást közvetítenek, amely régóta műsoron van – vegyük például a majdnem tízezer néző által követett 999. *Padlást a Vígából* –, ott a színészek jól ismerik a közönség reakcióját, kitanulhatták belőle a játék ritmusát. Egy online bemutató szereplői azonban úgy adják elő a darabot, hogy néző még sosem látta. Ráadásul az is különös feladat a színészeknek, hogy kerüljék a nagyszínpadiságot a nagyszínpadon. Ezúttal közeliket mutatnak róluk a kamerák, ami más játéktípust követel. Normális körülmények között arra kell ügyelniük, hogy elhassanak a karzatig. Most pedig csupa olyan néző előtt szerepelnek, aki mintha az első sorban ülne.

A legnagyobb nehézség a színészek számára az lehet, hogy nem vagyunk ott, ahol játszanak. Mi, a nézők. Nem hallják, hogy elakad a lélegzetünk, nem köhögünk, nem röhögünk, nem szuszogunk, nem törünk ki tapsban. Gondolom, ilyenkor egymásnak játszanak. Alighanem nézik is egymást a takarásból bátorítón, kollegiálisan. Az Örkény Színház segítő foglalkozású civilekkel hozott létre részvételes színházi előadást, a *Kiváló dolgozó* című egészen kiváló produkciót Boross Martin rendezésében. Abban szó volt erről; a fiatal színészek panaszták fel, hogy milyen is üres nézőtér előtt játszani. Hiányzunk nekik. Nem kapnak prompt visszajelzést. Talán ha felkapcsolgatnánk a villanyt, mint annak idején a tévés *Ki mit tud?*-nál, és az Elmű-ÉMÁSZ Energiaszolgáltató Zrt. mérné a kiugró fogyasztást...

A távszínház közönségét otthon is boldoggá tudja tenni a jó előadás. A végén kicsit tétován tapsol is talán az ember. Arra egyelőre nincs mód, hogy éreztetni tudjuk az alkotókkal: nézünk, hallunk, veletek vagyunk. De lehet, hogy egy empátikus szoftveres már fel is találta a tapsikont, a hangosítható vastapsfunkciót vagy a gesztus vezérelte standing ovationt.

Ellentétek és hasonlóságok

Az alábbi cikk két hangversenyről szól, a két esemény két egymást követő napon zajlott, mindkettő helyszínül a Zeneakadémia szolgált. A koronavírus-járvány miatti előírásoknak megfelelően mindkét produkciót online közvetítésben láthatta-hallhatta a közönség. Az ok, amiért a két koncertet érdemes összefüggésbe hozni egymással: mindkettő arra kínál lehetőséget, hogy jelenségeket állítsunk párhuzamba, ellentéteket és hasonlóságokat megfigyelve.

Ritkán fordul elő, hogy egy koncerten a szimfonikus együttest csak a fúvósai képviseljék: ez történt a *Concerto Budapest Adventi szerenád* című műsorában. Maga a cím tartalmaz némi ellentmondást, hiszen a szerenád *plein air* műfaj: szabadban, ablak alatt szoktak szerenádot adni, s ehhez kellemes idő kell, ezért aztán az ilyen tevékenységhez a karácsony előtti hetek helyett inkább a nyár képzetét társítjuk. Az ellentmondásnál azonban fontosabb, hogy a műsorban két remekmű kapott helyet, közülük az egyik, Mozart 361-es Köchel-jegyzékszámú *B-dúr szerenádja*, a *Gran Partita* (1781/82) viszonylag ritkán, a másik, Dvořák op. 44-es *d-moll szerenádja* (1878) még ritkábban szólal meg, s így együtt a két mű, mely egymástól éppen egy évszázadnyi távolságban keletkezett, egyszerre informatív és hézagpótló képet kínált egy műfaj történetének két jelentős pillanatáról.

Dvořák szerenádja olyan pályaszakaszban keletkezett, amikor a harminchét éves zeneszerző éppen

kezdett túljutni a szegénység és ismeretlenség évein: első igazi sikerének korszaka ez. Az osztrák zeneszerzői pályázaton felfigyeltek rá, Brahms is zsűritag volt, innen származik a nyolc évvel idősebb német pályatárs pártfogó szeretete. Joggal feltételezhetjük, hogy a *d-moll szerenád* komponálásában Brahms két fiatalkori szerenádjának példája is ösztönző szerepet játszhatott – igaz, a Brahms-művek nem fúvós együttesre íródtak. Dvořák szerenádjának három fontos tulajdonsága van: 1. a kedvelt *Szláv táncok* keletkezése előtt nem sokkal íródott mű szlávos ízeket-karaktereket is felmutat (a 2. tételben a népszerű cseh tánc, a *furiant* ritmikája is megjelenik); 2. népies-rusztikus temperamentumú részletek is felbukkannak a műben, ilyen például a finálé; 3. az opus számos vonásában régies – hogy mást ne mondjunk, egy 1878-ban keletkezett darabban feltétlenül ezt a benyomást kelti, ha a 2. tétel menüett. Népies-nemzeties-rusztikus-múltidéző mű tehát a *d-moll szerenád*, amelyet két oboa, két klarinét, két fagott, egy kontrafagott, három kürt, egy cselló és egy bőgő ad elő.

Mozart művében is van ellentmondás, ez a darab azonban nem saját korából kívánczik vissza egy régebbibe, inkább magát a műfajt értelmezi át némiképp. Hogy a héttételes darab (igaz, nem Mozarttól) a *Gran Partita* ragadványnevet kapta, azt jelzi, hogy nagyobb szabású a szokottnál, bár a szerenádműfajban amúgy sem ritkák a terjedelmesebb alkotások. A gran-

diozítás azonban ezúttal talán nem is annyira a tételszámra és az időtartamra értendő – bár ezek sem lebecsülendők –, mint inkább a jelentőségre. Mozart hú marad a fúvós művek iratlan törvényeihez: könnyed, egyszerű nyersanyagot választ, következetesen ilyen dallamokból építkezik, ám a feldolgozásmód mélysége és a kifejezés-mód árnyaltsága, költőisége átemeli a kompozíciót egy másik szférába, olykor már-már filozofikusan komoly pillanatokot teremtve meg. Ekképp a zeneszerző „túljár a műfaj eszén”: komolyabbat, magasabb rendűt, átszellemültebbet hoz létre, mint amit a szerenád konvenciói megengednének. Ezt a darabot tizenhárom hangszer szólaltatja meg: két oboa, két klarinét, két basszetzürt, két fagott, négy kürt és egy nagybőgő.

Mindkét mű előadását a legnagyobb igényesség és a művészek teljes odaadása jellemezte. Az est karmestere, *Kovács János* a legapróbb részletekre is kiterjedő figyelemmel és azonosulással vezényelte a kompozíciókat: azzal az abszolút felkészültséggel és szakmaisággal, amely muzsikálását mindig jellemzi. Az általa irányított előadásokban soha nem fedezhető fel a dirigens szubjektumának előtérbe tolokodása: a produkció a műről szól, azt mutatja fel, a zeneszerző világát idézve. Ugyanakkor mégsem állíthatjuk, hogy Kovács János „személytelenül vezényelne”, csupán azt, hogy művészi alázata magától értődő természetességgel engedi előre a zenét. És persze az előadókat: Kovács tiszteli a muzikusokat, akikkel együtt dolgozik, tudja, hogy bár ő adja az instrukciókat, az ő kezükben van a hangszer, ők szólaltatják meg a hangokat. A Concerto Budapest muzikusainak játékán egyszerre volt érezhető a ju-

talomjáték öröme és felszabadultsága, a kamarazenei egymásra figyelés és a legnagyobb igényesség, amely minden hangnak megadja, ami jár. A legvonzóbb szellemiségű, ihletett előadások voltak ezek, melyekben feltáruult a két mű lényege.

Egy nappal a Concerto Budapest után a *Budapesti Fesztiválzenekar* adott hangversenyt, szintén a Zeneakadémia nagytermében – ez az esemény azonban délután zajlott. A koronavírus-járvány ideje alatt a legtöbb külföldi művész kénytelen lemondani magyarországi fellépését, ezért ajándéknak számított, hogy ez alkalommal az eredetileg meghívott karmester, *Jukka-Pekka Saraste* lépett a pulpitusra. A koncert szólistája *Baráti Kristóf* volt, a műsoron két kompozíció szerepelt, melyeknek látszatra semmi közük egymáshoz, holott társításuk nagyon is frappáns.

Erich Wolfgang Korngold 1945-ben komponálta *D-dúr hegedűversenyt* (op. 35), Dmitrij Sosztakovics 1943-ban alkotta meg *8. szimfóniáját* (op. 65). Két olyan mű került tehát ezúttal egymás mellé, amely a második világháború időszakának szülötte, s a két kompozíció hallgatásakor nem csak azon gondolkodhattunk el, mennyire másféle stílusban komponál a posztromantikus dallam- és harmóniavilágot mérsékelt modernizmussal kombináló Korngold, mint a 20. századi új zene hangzását mahleri hatásokon átszűrő Sosztakovics. De azon is, milyen más a két darabból sugárzó életszemlélet és hangulatvilág. A náciizmus elől a harmincas években Amerikába menekülő s ott példátlanul sikeres filmzeneszerzővé átvedlő Korngold a túlcsondulón életörömmel *Hegedűversenyben* arra törekszik, hogy az Oscar-díjakat termő filmzenék után

visszahódítsa önmaga számára a koncertműfajok egyik legegánsabbikát, ám a darabban (miért ne dolgozzunk gazdaságosan?) számos korábbi, sikeres filmzenéjének részleteit is felhasználja. Sosztakovics súlyos és terjedelmes, drámai és sötét, sűrű eseményritmusú és éles disszonanciákkal dolgozó *8. szimfóniája* azonban mindenestől a háborús traumák hordozója és feldolgozója. Bizony, ez két nagyon különböző zenei világ – mint ahogyan nagyon különbözött egymástól a két valóságos világ is, amely e zenei világokat ihlette.

Baráti Kristófnak megbecsült repertoárdarabja Korngold *Hegedűversenye*, néhány éve nagyszerű lemezfelvételt is készített a műből, aligha csodálható hát, ha olyan otthonosan mozog a kompozíció technikai követelményei, színei, ritmusai, karakterei között, mint amikor valaki a saját nappalijában jár-kel. Tökéletesen természetes, ugyanakkor megragadó, szuggesztív, a mű széphangzását, érzelmi-érzéki telítettségét, varázsát közvetítő előadásban hallottuk tőle a darabot. Keze alatt gazdagon zengett a Chicagói Stradivari Társaság által rendelkezésére bocsátott mesterhangszer, a Lady Harmsworth, ha kellett, karcsún énekelve, máskor telt tónussal. A szélesen kibomló dallamok ugyanúgy élvezetet szereztek a hallgatónak, mint a fürge figurációk, a szenvedély vagy a líra ugyanúgy, mint a virtuozitás.

A 64 éves finn karmester, Jukka-Pekka Saraste korántsem ismeretlen a magyar közönség előtt, járt már Budapesten korábban is – és persze felvételei alapján is elmélyíthettük róla szóló ismereteinket, hiszen világklasszis, akadnak lemezei bőven. Jorma Panula iskolájának (Esa-

Pekka Salonen, Osmo Vänskä, Sakari Oramo, Mikko Franck) neveltje a lelkesen és nagyszerűen játszó Budapesti Fesztiválzenekar segítségével plasztikusan vetítette elének mind a Korngold-hegedűverseny, mind a Sosztakovics-szimfónia hangzásképét. Vezénylése a Sosztakovics műben tagolt volt és drámai, kontrasztokban és hangsúlyokban gazdag, ennek a muzsikálásnak azonban legfőbb tulajdonsága mégis a pontosság volt. Sokféle szempontból különböztethetünk meg karmestereket, az egyik alapvető ezek közül az, hogy a dirigens fontosnak tartja-e gesztusokban, mimikában, sőt koreografikusan is megjeleníteni a zenei történeteket (tehát mintegy „eljátszani”, „eltáncolni” a művet – nyilvánvalóan nem annyira a zenekar, mint inkább a közönség számára), vagy tartózkodik ezektől az eszközöktől, és szigorúan a zenekarral való szakmai kommunikációra szorítkozva, tárgyilagos instrukciókat ad. Saraste a második csoportba tartozik: fegyelmezetten, pontos mozdulatokkal – de nem személytelenül – dolgozik, vezénylésében minden funkcionál és semmi sem illusztrál. Nála fokozottan érvényes, amit minden igazi karmester esetében elmondhatunk: nem arra kell figyelni, ami látszik, hanem arra, ami hallatszik. Színgazdag és magával ragadó Korngold-, sodró erejű, megrendítő Sosztakovics-produkciót hallottunk.

Napraforgó telep Pasaréten

124

Ha elárulom (bár nem titok), hogy Ferkai András (akadémiai titulusai mellett) Prima díjas építészettörténész, akkor már azt is tudatom az olvasóval, hogy jóval több, mint köztisztelőnek örvendő szaktekintély. Bírálóbizottságok és tanácsadó testületek halk szavú, ugyanakkor megfontoltan, pontos tényekkel érvelő tagja, aki évtizedek óta szisztematikusan kutatja fel és mutatja be könyveiben a modern építészet hazai csúcsteljesítményeit. Budapesttel többnyire mint századfordulós metropolisszal szoktunk büszkélkedni. Ferkai azonban jelentősen kibővítette látókörünket: elvitathatatlan érdemeket szerzett abban, hogy ma már a város későbbi történetének értékeivel is tisztában legyünk. Nála többet talán senki nem tud a két háború közötti főváros építészetének csak az elmúlt évtizedekben revideálódó és fokozatosan helyreállításra kerülő emlékeiről. A fentiek jegyében készült és jelent meg a közelmúltban legújabb kötete, a pasaréti kislakásos mintatelep történetét feldolgozó, képekkel gazdagon illusztrált monográfiája.

A 18 építész összesen 22 házából álló Napraforgó utcai együttes immár Budapest egyik építészettörténeti nevezetessége; többek között olyan nagy nevek jegyzik, mint a nemzetközi szintén is számontartott Molnár Farkas, Fischer József vagy Kozma Lajos. Létrejötte kulcsfontosságú esemény a modern tervezőművészet magyarországi gyakorlatának meg-honosodásában. A maga nemében

legalább olyan jelentős, mint a szecessziós Wekerle, amelynek sem nem a folytatása, sem nem a meghaladása. A kísérleti lakótelep gondolatát a modern építészek CIAM néven alakult nemzetközi szervezete vetette fel 1929 őszén rendezett kongresszusán. „Közületi feladat”-ként meghozzá, mivel az efféle vállalkozások „nem rentábilisak”, ahogy a Magyar Mérnök és Építész-Egylet pár hónappal később tartott ankétján elhangzott. Ennek ellenére az állam (miként ma is gyakran tapasztaljuk) a helyhatóságra mutatott, amelynek pénze persze alig volt; olykor még az ügyet pártoló Fővárosi Közmunkák Tanácsa is akadékoskodott az építési engedélyek kiadásával. Az 1931 novemberében átadott telep végül magáneros kivitelezésben valósult meg, a több tízezer pengőért megvásárolt épületekbe pedig nem szegény emberek, hanem módos polgárok költöztek. Volt közöttük bírósági végrehajtó, fűszer- és csemegekereskedő, gróf a színésznő feleségével, bizománys ügynök és nagykereskedő, hogy csak az utca első négy házának tulajdonosait említsük. Egyedül a munkásmozgalmi aktivista Grósz házaspár érkezett más régióból, egyszintes, szerény megjelenésű nyeregtetős házikójuk is szabályt erősítő kivétel a lapos tetejű emeletes villák között. (Vajon kik és hogyan teremthették elő a vételárát?)

Nem csupán a kezdeményezés célja módosult, vagyis inkább torzult a megvalósítás során. Eszmei indítéka a modernizmus autentikus szelle-

mi műhelyéből származik ugyan, a házak stílusa-formavilága azonban szintén összetettebb képletet mutat annál, mint hogy az együttest egyetlen irányzattal jellemezhetnénk. Egyszerű mértani konstrukciói alapján a környékbeliek Bauhaus-telepként tartják számon, miközben több épületen Le Corbusier lágyan nagyvonalú előadásmódjának hatása érzékelhető. Az utca Napraforgó elnevezése szintén a svájci származású francia építészhez kapcsolódik: nem sokkal korábban bemutatott urbanisztikai tervének, a magyarul ragyogó vagy napsugaras várost jelentő Ville radieuse-nek a parafrázisaként értelmezhető. Az összképet tovább gazdagítja, hogy több házon az art deco festői megoldásai mellett a konzervativizmus neves képviselőinek (Kertész K. Róbert, Wälder Gyula, Weichinger Károly) munkáiban a bauhausi racionalizmusnak tett engedményekkel találkozunk. Nem szólva a tulajdonosok kérésére végrehajtott módosításokról. Az új építészet etalonjának ezért az együttes aligha tekinthető; az összességében sem nagy, százvalahány méteres utcában, leginkább a telkek még mai szemmel is kis – nagyjából 100 négyszögöles – mérete utal az akció eredetileg merőben szociális motivációjára. Más kérdés, hogy a nemzetközi szintén ekkor kibontakozó és hamarosan meghatározóvá váló építészeti trend egyértelmű nyomot hagyott a telepen, amely heterogén voltában is állja az összehasonlítást külföldi kortársaival. A több évtizedes kollektív felejtés homályából előbukkanva méltán kapott műemléki védettséget 1999-ben.

Legfontosabb külföldi előzménye vagy inkább a minta az 1927-es stuttgarti Weissenhof-Siedlung,

amely összehasonlíthatatlanul rangosabb tervezői gárdával készült. A vezető német mesterek (Gropius, Bruno és Max Taut, Behrens) mellett nemzetközi stáb (a már említett Le Corbusier, a holland Stam és Oud, az osztrák Josef Frank és mások) közreműködésével itt is húsz-egynéhány épületet emeltek a szintén német Mies van der Rohe amolyan karmesteri irányításával a még 1907-ben alakult Deutscher Werkbund szervezésében. Egytől egyig az új – a modern – építészet szellemét képviselték, minőségileg magas szinten, noha ezeket sem a már akkor jelentős ipari központnak számító város munkásainak/dolgozóinak szánták. Ezt követően az évtized végén Breslauban (Wrocław), Prágában és Brnóban, a miénkével egy időben Bécsben és Zürich mellett is létesültek hasonló telepek; volumenében ez utóbbiak voltak a legjelentősebbek. Egyik sem aratott azonban osztatlan sikert: radikális látványviláguk csupán a század művészeti fejleményeit követő polgári-értelmiségi réteg számára képviselt vonzerőt; Weissenhofot például „arab falunak” csúfolták. Ami a lényegesebb: hiába volt égető lakásínség, akiknek a lakhatás a legnagyobb problémát jelentette, azok nagy részének az önálló családi ház még a szociáldemokrata vezetősű osztrák fővárosban, a miénknél erősebb polgári tradícióval rendelkező Csehszlovákiában vagy Svájcban is vágyálom maradt.

Hát még nálunk, ahol a világgazdasági válság 1930-ban véres utcai megmozdulásokhoz vezetett. A helyzet súlyos voltára jellemző utóbb a diplomás-munkanélküliség is. Szívesen vettem volna tehát, ha Ferkai András a nyugat-európainál lényegesen

rosszabb (kisebb számú és kevésbé szerencsés összetételű) magyarországi lakásállománynak azokat a riasztó adatait is felsorakoztatja (a történettudomány hiteles statisztikaival kiegészítve), amelyek miatt a CIAM magyar csoportjának kiállítását alig egy évvel a Napraforgó utcai avató után izgatás vádjával betiltották. Nekem ebben a témakörben hiányzik az igaztalan társadalmi viszonyok még igaztalanabb építészeti és lakásviszonyai kapcsán a cél és a megvalósulás közötti divergencia érzékeltetése és értékelése. Miközben ugyanis az angyalföldi Tizenháromház és a Tomori-telep lakóinak még a heti lakbér előteremtése is gondot okozott, a korabeli hazai helyzet nyomasztó aránytalanságának mindennél beszédesebb dokumentuma, hogy a paraszéri épületek többsége – szemben például a stuttgartiakkal – már az átadás előtt vagy azt követően gyorsan tulajdonosra talált, és a későbbiekben sem maradt üresen.

Mintha csak a jól bevált szisztémát követné a mai lakástámogatási gyakorlat, amely a leginkább rászorulókat hagyja cserben, és a tehetősebeknek kedvez. Ez a konzekvencia körvonalazódik az olvasó számára a könyv legtanulságosabb fejezetéből, amelyben a szerző bemutatja – amennyire csak a rendelkezésre álló dokumentumok engedik – az első és a későbbi tulajdonosokat, utal foglalkozásukra. Minden egyes házat külön elemez. Ismerteti a tervezés folyamatát, sorra veszi értékeit és esetleges hibáit, kitér még, ha van róla adat, eredeti színére is. Továbbá feltárja a sorsát – olykor erőteljes pusztulását vagy szomorú átépítését, esetenként a legjobb szándékú helyreállítás műemléki szempontból

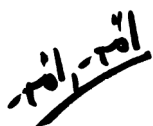
aggályos vonatkozásaira is kitérve. Ez a legtöbb újdonságot és érdekességet nyújtó fejezet azért is érdemel külön méltatást, mert a par excellence építészettörténész Ferkai András a lakók világát családi szánerfotókkal és tevékenységükhöz kapcsolódó képekkel (újságkivágás, hirdetés, karikatúra) illusztrálja, amelyek életvitelük érzékeltetésével egyúttal szociográfiai jelentőségűvé avatják a Horthy-korszak derekának egyfajta társadalmi metszeteként is értelmezhető munkáját. Szintén a mindennapok valóságának érzékeltes megjelenítését szolgálja a házak kivitelezésében-felszerelésében közreműködő legfontosabb cégek (asztalosüzemek, ablakgyártók, redőnyösök, lámpások) termékeik révén történő bemutatása.

A korabeli Neue Sachlichkeit művészeti szemléletéhez igencsak közel álló dokumentatív feldolgozásmód teljesedik ki aztán a kötet albumnak is beillő remek tipográfiai arculata jóvoltából. Ebben nem kevésbé stílusos módon az épületek (olykor érdekes részleteik vagy nagy ritkán a belsők) archív (részben üvegnegatívokban ránk maradt) felvételei mellett jó néhány térkép, terv- és alaprajz, az életrajzoknál portréfotó és más illusztráció szerepel, az akkori technikának megfelelően természetesen mindig fekete-fehérben. Az egyetlen kivétel a kivitelezést végző Fejér és Dános cég negyedszázados jubileumára megjelent kiadvány címlapjának színes reprodukciója a könyv fülén. Az érdekes csak az, hogy míg a többi közép-európai országban a nemzeti Werkbund szervezte a telepeket, nálunk szinte a fordítottja történt: a Napraforgó utca sikerét követően került sor a hasonló hazai

szervezet, a Magyar Művészi Munka 1913-ban még elvetélt ötletének fel-elevenítésére. 1932-ban alakult meg Magyar Műhely-Szövetség néven, de csak pár kiadvány megjelentetésére futotta az erejéből. A nagyipar (anak részeként magától értetődően az építőipar) széles társadalmi bázisra alapozó termékeinek megne-mesítésére hívatott mozgalomnak nem volt élettere a harmincas évek derekától már érezhetően jobbra tolódó Magyarországon. A tömegépítészet

a világgazdasági válság elmúltával merőben más irányt vett. Célkö-zönsége – ahogy Újlipótváros vagy Újbuda példája mutatja – a polgári középosztály lett. Ez talán az önma-gán túlmutató legfőbb tanulsága a Napraforgó utcának.

Ferkai András: Modern házak és lakóik. A Napraforgó utcai kislakásos mintatelep története. Felelős szerkesztő: **Lévai-Kanyó Judit**, a könyvet tervezte: **Vargha Balázs**. Buda-pest, 2019, Terc. 192 oldal, 4900 forint.

Almási Miklós

A képíró tekintete

Ülök egy kis falu (Köveskál) éttermé-ben (Mi a kő), és eszem a sztékem. Velem szemben a falon Szüts Miklós képe lóg, a hátam mögött Vojnich Erzsébeté, körötte Hencze, Lakner, Nádler – szóval az avantgárd nagy ge-nerációjának művei, csak úgy, a kaja mellé. Hát persze, a tulaj (Trombitás Tamás) maga is jó nevű képzőművész, az asztalok fölé, a falra pályatársait, barátait és saját műveit akasztotta. Akik itt körben láthatók, jelenünk él-vonalába tartoznak. Van is vonzereje a kajáldának: fél Pest ide jár, mert itt kultúra van. Szüts e verniszázs egyik jeles alkotójaként néz rám. Ér annyit, mint egy közmuzeumi szereplés... Mert nagy festő.

De ezt csak kuriózumként említem, most lássuk az írást, Szüts Miklós memoárját. Megdöbbsent a történészi precizitás, nevek, művek, évszámok, rokonok (ükapáig visszamenő) fel-kutatása, nem anekdotaszinten, ha-nem írásos dokumentumok alapján.

E bőséges élet- és tényanyagból ku-riózumként hadd emeljek ide egyet. Nagyapja, Degré Miklós Zalaegersze-gen bíró volt, ami nemcsak polgári jó-létet, hanem tökéletes függetlenséget is jelentett. Ennek példája kívánczik ide. Törvényszéki elnökként kerül elé egy kényes ügy: az alispán nem fizet-te be az adóját. Ment volna az ügy a jog útján, de „felülről” valami mást akart az akkori, ún. darabontkor-mány akárkije (1905-ben vagyunk), és leszólt. „Nagyapámat utasították, tessék ezt az ügyet soron kívül tár-gyalni. Mire ő feljött Pestre, és azt mondta, köszönöm, itt a törvényszé-ki elnöki állás, de engem, mint bírót még arra sem lehet utasítani, hogy milyen sorrendben tárgyaljak... Ez volt a közhivatali mentalitás.” Gerinc és a bírói érinthetetlenség együtt te-szi bájosná a villanásnyi történetet. A családi hagyomány szerint a bíró úrban fel se merült a tétovázás, hogy mit is fognak csinálni ott „fenn”, ha

visszaszól: a hivatás morálja, no meg a gerinc döntött.

A könyv első passzusai a család különböző ágainak felkutatásáról számolnak be, hihetetlen névsor, eseménydús életpizódok, rokonsági vonulatok sorakoznak. Illusztrációként csak azt említem, hogy a könyv végén harminc oldalon sorakoznak az életrajzot kísérők nevei. Nem sztorizás, ez hiteles történeti munka és irodalmi teljesítmény. Az irodalmit nem metaforaként írom ide: Szüts ugyanis kitalált egy elbeszélésformát. A hiperrövid fejezetek, szinte egyperces passzusok módszerét. Ettől válik a könyv stilisztikailag színessé. (Minden kurta fejezet más *lepetést* hoz...)

A középosztály szociológiájáról már sokat írtak, de szinte sehol se találok a köznap, apróságokban megnyilvánuló kulturáltság és flexibilitás nyomait. Szüts családnovelláiban ez a nagy felfedezés. Anyja három nyelven beszél, a gyerekek otthon – ha nincs apuka – németül társalognak, amikor a fater kulcscsomója zörren a zárban, magyarra váltanak: teljesen természetes, hogy itt több nyelven kell tudni, ez nem kényszer, hanem kulturális adottság. Apját kirúgják, de nem akar fizikai munkára vetemedni, a feleség tartja el a családot. Csakhogy anyját is kiteszik állásából, de feltalálja magát, és zongoraleckéket ad – Párizsban tanult, magas fokon, művész akart lenni, de jött a háború, és ez az álom elpárolgott. Váltott: zongoratanárnő lett, ám amikor elfogytak a tanítványok, divatszalon nyitott. Hát ezt nem is tudom ceruzával összeadni: honnan jött a bátorság (a légkör ilyen volt a családban), honnan ez a flexibilitás (a divatcég ugyanis sikeres lett), és egyáltalán, honnan került pénz az alapításra, indulásra, a kun-

csaftok toborzására? Lett, és kész. Na, ez tetszik Szüts önregényében, hogy az olvasót engedi belekukkantani a középosztály-lét apróságaiba, ami nélkül a szociológia száraz statisztika marad.

Persze vannak határok. Már iskolába jár (a Sziget utcaiba), ahogy mondja, Angyalföld és az ötker mezsgyéjén, csórók és módosak érintkezőpontján. A szünetben fociznak. Igen ám, de a játékba csak a prolik veszik be egymást, az olyan „úrügyerekeket”, mint a szerző, nem. Erős határvonal. Szüts otthon kikönyörgi, hogy karácsonyra kapjon egy focilabdát, mert tudta, hogy aki hozza a lasztit, azt be kell venni. Így is lett, futbóliában elmosódott az „osztályhatár”.

Ugrálok a szövegben, mert igazából arra vagyok kíváncsi, hogyan lett festő a mester. A regény nem csinál nagy ügyet belőle. Iskola után némi kalandozás (Bécs, meló, ösztöndíj, London stb.). De a művészlét csábítása nagyobb volt, vagyis sehol se érezte jól magát, hazajött, így lett indulásképp a Dési Huber kör, a rajziskola tagja. Aki oda járt, mind a főiskolára készült, többeket már kétszer is kidobtak onnan. Szüts tőlük tanulja a szakmát. Nem részletezem, felveszik, Ék Sándor lesz a tanára, ami nem nagy etwas, ahogy írja, de menedékhely, mivel Ék rendes pasi volt, Kondort is ő mentette át magához, mikor ezt a zsenit kezdték tépkedni. Szüts első nagyobb nonfiguratív vásznát megmutatja az alacsony növésű osztályfőnöknek, az öreg rábólint, neki tetszik. Hát persze, a fiatalság, valamikor régen Berlinben maga is konstruktivista volt...

Ez a nyitottság meglep. Mivel nem vagyok szakmabeli, úgy gondoltam, hogy a moszkovita Ék a dogmatikus,

szocrealra fegyelmező figura lehetett, míg Domanovszky, a tanintézmény rektora a jószágos főnök. Most kiderült, hogy Doma elviselhetetlen diktátor volt, bár Szűts az önregényt írva megbocsátóan tekint vissza rá, mert a zsarnoksága ellenére sokat tanult tőle. Pedig nem lehetett könnyű. „Aki engem akkor érdekelt, az De Kooning meg Rauschenberg volt. Tehát az a légkör, amiben itthon éltünk, amiben élnünk-dolgoznunk kellett... az számomra idegen volt, és többnyire viszsztatásztó.” Ilyen ideálképpel, illetve ezen útra tévedve elviselhetetlen. Szűts attól lett nagy festő, hogy nem hagyta se dicsérni, se lebeszélni magát, nem törődött az ócsárlással és a sikerrel: az autonómia nagy dolog, és ő ezt korán megtanulta.

Más. „1982. március 3-án déli egy órakor Kecskeméten, az alkotóházban egy megrendítően gyönyörű csajt ültettek az ebédlőben az asztalunkhoz, olyan volt, mintha a mennykő vágott volna belém. Vojnich Erzsébetnek hívták. Egy kicsit azóta is meggyőződése, hogy akinek szerencséje van, az egyszer szerelmes igazán életében.” Egymásba szerettek egy pillanat alatt. Csakhogy mindketten foglaltak voltak, Vojnich menekült, Szűts utána, tudták-mondták, elsoholták egymásnak, hogy ez lehetetlen. (Vojnich feleség, Szűtsnek már két nagyobbacska gyereke volt.) Bőgte, szakítottak, folytatták, újabb szakítás, végül egy panel tizedik emeltén lett otthonuk. Itt működik igazán a kis fejezetek technikája: villámcsapás, borzalom, hepiend, csak röviden. Ennél rövidebb, ám mélyebb szerelmi vallomást ritkán olvastam.

A barátságok közül – úgy érzékelem – Váli Dezső kap előkelő helyet. „Deske” iparművészetre járt, de festő

akart lenni, s mit tesz isten, Szűtszel együtt kaptak Derkovits-ösztöndíjat. Valahogy rokon lelkek lehetnek, vele ugyanis tudott a szakmáról beszélgetni. És Váival lehet dumálni: meghallgat, válaszol, a csevegés megy magától, kérdésre jön a válasz, a válasz továbbgördül, s maradunk a szakmánál. Még velem is így beszélget, levelezünk, felhív, felmegyek, van miről társalogni. Ami nagy ajándék az életnek. Szűts is erről ír, sok ismerőse, pályatársa van, de velük a szakmáról nemigen tud beszélgetni. Mondanám, hogy manapság kiveszőben van a beszélgetés mint műfaj, egyszavas, egymondatos válaszok nyomán nincs már dumaparti. Váival tehát jól választott. „Zebegényben [a nyári szabadiskolában] ismerkedtem meg Deskével... És akkor ott, Zebegényben nagyon összebarátkoztunk. Tetszett nekem, milyen szellemes feladatokat talált ki... csak kreatívnak kellett lenni és gondolkodni. És akkor a következő évben már ketten csináltunk egy osztályt, együtt tanítottunk, ami nagyon jól működött.” Zárójelben: új vonás, Szűts, mint tanár, itt is, később is. Szereti, ami ritkaság. Az én szememben van kettejük közt valami lelki rokonság, így pl. Váli is fotózik (több ezer tekercse van, egy halom filmet dobott ki nemrég), Szűts is fotózik, 54 300 felvételnél jár. „Megtanultam fotózni, profi fotósként kerestem pénzt is vele.” De egyikük se a festmények vázlata miatt nyúl a géphez: doku, játék, pénzkeresés, ilyenek az okok. Képmánia.

Végre a festőről, az alkotóról, képről olvasok. Bevezetőként mély esztétikai belátás: a műteremben készülő alkotás más nyelven szól hozzád, mint ha egy kiállításon látnád. „A kiállításon a képek másképp

működnek. A műteremben mindig egyetlen képről van szó, a kiállításon pedig valamilyen módon kapcsolódnak egymáshoz. Egy kiállításnak van olyan tartalma, ami nem azonos az egyes képek tartalmával. Nem véletlen, hogy a kiállításrendezés, amit ma kurátorkodásnak szokás hívni, igazi szakértelmet kíván.”

Ez a művészetfilozófiai megjegyzés Szűts alkotói korának legnagyobb dobását vezeti be: a 2017-es kiscelli kiállítást, illetve annak sikerdarabját. (Nem voltam ott, épp kórházban tanyáztam, de legendáját töviről hegyire követtem.) A tér fő attrakciója ugyanis Caspar David Friedrich *Mönch am Meer* (Szerzetes a tengerparton) című művének parafrázisa volt: a tenger, a képvilág ugyanaz, de nincs szerzetes. Tenger van, ember nincs. A verniszsázt lánya, Nóra installálta, a könyv a hála jegyében íródik munkájáról, joggal, mert mikor az építész végzettségű Nóra meglátta a kápolnabelsőt, mint kiállítási-terfeladványt, elborzadt. Aztán egy nap után igent mondott, majd három nap után hozta a komplett látványtervet. Tökéletesre sikeredett. Mert itt minden poénra lett találva, a világítás megoldásától, a *white cube* beépítésén át a performansszerű elrendezésig. De akárhogy is, a szerzetes nélküli képidézet mindent vert.

Szűts nem véletlenül nyúlt az ember nélküli tájhoz. Szerintem meggyőződése, hogy a mai civilizáció száműzte az embert, marad a nyers – vad, majdnem felismerhetetlen – természet emlékezete, ill. annak képi rögzítése. Mint írja, soha ekkora sikere nem volt kiállításainak, mondanám, itt lett igazán nagy festő.

De van itt még valami. Az ember nélküli világ más képeken is szere-

pel és ezekből a papírnymatokról (legtöbbször) a magány tekint rád. Nekem az egy évvel korábbi kiállítás (2016: *Magyarázatok P. számára*, Ateliers pro Arts termeiben) is fejtőrést okozott, aztán beugrott, hogy a *fekete* alapszín, és az ember nélküli képsorozat Esterházy Péter halálát gyászolja. De a könyv olvasása másra is rávezetett: Szűtsnek hatalmas rajongótábora van, ünnepezt művész, szónok, közíró, haver, humorrallal teli beszélgetőtárs, képei legtöbbször mégis a magányélmény felidézése dominál. Nemcsak a gyász kapcsán, szinte mindig. Az ember-nélküliség és a magány tematizálása olyan festői felfedezés, ami Szűts Miklóst a magasba lőtte. Ha képzeletem elszabadulna, világvége-próféciára gondolnék, de nem, itt, az újabb képein kedves társalgási stílus fedi a mély filozófiai borongást. P. Szűcs Julianna fogalmazta a jelszót: „nincsen remény, nincsen remény”.

Idetartozik még egy apróság: miért kedveli a papírt, és nem az olajvászon megoldást? „Ha az a kérdés, hogy miért akvarell, és miért nem olaj, az a válasz, hogy nagyobb kaland, több meglepetés. Alkalmasint több nyűgölődés is, de az magánügy.” Bejött neki...

A könyvet jó forgatni, olvasni, aszociatív ritmusát követni. Az alapszöveg a *Krusovszky Dénessel* folytatott beszélgetés jegyzete, a kötetet aztán *Parti Nagy Lajos* szerkesztette, az ő keze nyoma látszik, de az olvasó számára ez el is tűnik a szerző mesélőkedve mögött.

Szűts Miklós: A Földön élni ünnepély. Budapest, 2020, Magvető Könyvkiadó, Tények és Tanúk sorozat. 367 oldal, 4999 forint.

A világ vége

Sokan úgy vélik, hogy a kortárs képzőművészeti üzemben 2020-ban elérkezett a világvége: a vásárokat és biennálékat javarészt lemondták, a koronavírus utóhatásainak megelőzésére kiosztott segély a gazdag országokban a művészeknek fél fogára sem volt elég, a szegényebb vidékeken a megsegítés szóba sem került. A jelennél pedig csak a jövő látszik sötétebbnek: a művészet mintha elvesztette volna életerejét, a gazdasági válság rémképe pedig az *artworld* minden szereplőjének fejében bizonyossággként jelenik meg. Ha valamilyen formában egy pillantással át lehetne fogni a 2020-as év műalkotásait, és a színeiket ugyanúgy lehetne átlagolni, ahogy a Société Réaliste tette csaknem tíz évvel ezelőtt a Ludwig Múzeumban a Magyar Nemzeti Galéria történeti festményeivel, akkor egyértelmű és látványos lehetne a sötétedés tendenciája. Még akkor is így lenne ez, ha a 2020-ban mégis megtartott nagy rendezvények közül a Rigai Biennálé kiállított művei is beleszámítanak az átlagba – pedig annak optimizmust sugárzó (vagy inkább tettető), költői címe így szólt: *Hirtelen minden virágba borul*. Persze az is lehet, hogy észre sem vennénk, hogy a művészet egy kicsit feketébb lett, hiszen valójában az egész világ besötétedett; a vizuális környezetünket jelenleg meghatározó sorozatok, mint a *Black Mirror* vagy a *Dark* már rég nem tűnnek fantáziaszüleményeknek.

Első pillantásra e sötétedő világ része a *Mine My Mind* kiállítás is

az Art Quarter Budapest budafoki pincerendszerében. Az alkotások először csak halványan látszódnak a teret belengő mesterséges ködben, a látogató óvatosan tapogatja ki a következő lépés helyét. Kicsit hozzászokva a manipulált környezethez, kiderül, hogy a tárgyak körvonalai hol bántóan élesek, hol pedig alig kivehetők. Mindez látványosan borzongató; a kísérteties neonszíneket mindenütt homály vagy feketeség keretezi. A pince nagy tereiben folyamatosan egyszerre jelenik meg a sötétség és a szemkápráztatás, a fullasztó szűkösség és a felmérhetetlen tágasság, a tapintható közelségbe kerülő iszonyat és a ködbe vesző bizonyosság. A látogató azért nem dermed meg a rémülettől, mert minden lépésénél érzékelheti, hogy a szokatlan környezet valamennyi eleme a hatáskeltést célozza. A fő téma a félelem és a rettegés, de valójában semmi sem igazán ijesztő. A néző – aki az orientálódás érdekében folyamatosan rákényszerül hallásának és szaglásának fokozott és tudatos használatára – végül is azt gondolhatja, hogy ez a környezet csakis neki készült.

Közben folyton ott lebeg előtte a kérdés, vajon valóban szokványos kiállításról van-e szó, vagy pedig egy performatív esemény, egy technofesztivál jól megépített kulisszáiról. S ha az egymáshoz illeszkedő művekben a néző felismeri is a művészi szándékot, még mindig nem világos, hogy egyetlen, közös alkotás-ként létrejött eleven installáció tölti

be a tereket, vagy egy klasszikusabb csoportos tárlattal állunk szemben. Az összkép nagyon is egységes, az egyes terek és bennük a munkák mégis jól elkülöníthetők. Ha a látogató a mélybe vezető lépcsők után a falnak támasztott vaslapok közé csúsztatott festett-karcolt motorház-tetőt és a finom szemű fémhálóba burkolt neoncsöveket (Kiss Adrian alkotásai) elsőre bizonytalan státuszuk miatt kikerüli, akkor a kezdőkép Kiss Adrian *Sexy Dead Table* című műve, mint később kiderül, a kiállítás legkölteibb alkotása. Egy hatalmas fülkében egyetlen neon világít meg két hajlított boncasztalt. Rajtuk elhagyott, rendetlennek látszó, de csomókkal összefogott dunyhákból ágak állnak ki, rajtuk piros csipkebogyók. A sarokban az egyik asztalláb, amelyből finom gyökérszerű töremkedik elő, egy frissen vágott gödör felett lebeg. A tárgyegettes egyetlen eleme sem véges, miközben minden ponton az elmúlásra utal.

Borsos Lőrinc *Szenháromságmodelljének* új változata egy sötét terem mélyére hívogat, ahol a *You* felirat vörös LED-fénye szinte kiégeti a szemet. Elfordulva tőle az *I am* látszik a szemet lehunyva is szinte kikerülhetetlenül – egyszerre káprázatként, illetve filozófiai, teológiai jelentésű falfeliratként. A sarkokban több helyen gödrökbe helyezve apró tárgyak egyetesei szegélyezik a látogatói utat (a Ppillovv névre keresztelt alkotóegyettes hozta létre őket organikusnak látszó alkatrészekből); mintha a *True Detective* nyomozóit várnák, egyszerre az itt bekövetkezett események lenyomataiként és közönséges bűnjelekként. Bolla Szilvia fényekből felépített installációja mintha modernista mű-

vek idézeteiből állna össze, plasztikusan és egyidejűleg megjelenítve olyan fogalmakat, mint az érinthetlenség és a sebezhetőség. A neoncsövek alatt gondosan elhelyezett, agancsszerű, mégis felismerhetetlen maradványok nem a tudat, hanem a zsigeri érzékelés előtt nyitnak meg új utakat. Tóth Márton Emil *Physible Curse* című alkotása szintén mintha az avantgárd hagyományokból építkezne; a 3D-nyomtatóval készíthető pisztoly csontmodellje ugyanis nemcsak David Cronenberg filmes képzeletéhez kapcsolható, de a harmincas évek bármely szürrealista kiállításán is helyet kaphatott volna.

Muskovics Gyula, Szeri Viktor, Páll Tamás *Odaát* című műegyüttesében is klasszikus hang- és fényinstallációk elemei keverednek egy képzeletbeli (vagy valós?) szubkultúra titokzatos szertartásainak mechanikus és organikus építődarabjaival. A falakon elhelyezett angol feliratok a tárgyaknál is fenyegetőbbé teszik a környezetet; a néző elsősorban azért bizonytalanodhat el, mert a rituálé (vagy előadás) résztvevői a nyomokból ítélve nemrég hagyhatták el a teret, és akár vissza is térhetnek. Az egykori bányarendszerben járkálva a tájékozódóképességében megrendített kívülálló az illúziók barlangjába vetve érezheti magát, ahol mindenütt részben érthető, de teljességükben megfeythetetlen jelek veszik körül. (A legborzongatóbb talán a barlangrendszer végén Kophelyi Dániel kísérteties fénybe borított – földből és zsinórokból építkező – jelhalmaz.) Bár félelmetes, mégsem ijesztő a kiállítás végpontja, Borsos Lőrinc *Chaos Reigns* című alkotása. A félhomályban, a vízzel teli

medencében álló hatalmas rémalak nem mozdul; mintha szunnyadna, s ez borzalmassá teszi. Ugyanakkor a látás révén körvonalaazódó figura megnevezhetőnek is tűnik, és akár Minótaurosznak, akár szfinxnek, akár más ősi kultúra rejtett szörnyetegének tekintjük, már magával a tudatos beazonosítással is korlátozzuk a képzelet uralmát.

A kiállításban járva a néző a képzelet és a valóság köztes területén bolyong; beleláthat elgondolható világokat, és megpillanthatja jelen állapotainkat is. Mint egy rejtekhegyen, itt minden kivonódik a jelen valóságának hatálya alól, miközben a tárlat valamennyi elemén ott látható pusztulásunk bélyege. Egyidejűleg tűnik fel a játékvilág és a spektakulum; a technológia által uralható univerzum képzelet és az elsüllyedt civilizáció jelképlete. Tulajdonképpen minden attól függ, hogy az ebbe a különös világba belépő néző mi elől menekül: vajon el akarna-e tűnni az időből, vagy foggal-körömmel ragaszkodik a jelen mátrixvilágához? „Megdermesztjük a jövőt, és felolvasztjuk a múltat, majd fordítva” – ez a mondat áll a kiállítás bevezetőjében, utalva arra, hogy az összinstalláció mindenekelőtt időjátéknak tekinthető. A múlt felé fordulva nem egy aranykort idéz meg, s korántsem sugároz visszavággyódot; minden egyre sötétebb. És a jövő hasonlóan fekete – mintha az entrópiát most már nem lineárisan értenénk, hanem az idő minden irányából felénk örvénylő jelenségként képzelnénk el.

Ha mégis feltételezzük a múltat és a jövőt, akkor a kiállítás időjátéka két irányból nézhető. A visszafordulva feltett rejtvenykérdés így

szólhat: mit gondolhatunk arról a múltból, amelyből mindez fennmaradt? A jövő felé tekintve pedig így: mi történik, ha ez marad meg a világunkból, hogyan rakná majd össze egy jövő azt a múltat, amelynek ilyen volt a képzelete, illetve ezek voltak a félelmei? Az alternatív múltak elgondolása korántsem újdonság a képzőművészetben. A hetvenes évek pszeudoarcheológiai projektjeit összefogó fogalomként létezett a *Spurensicherung*, azaz a nyombiztosítás. Az egykori világépítő és -feltáró projektekkal szemben azonban a *Mine My Mind* műegyüttese a világok építésének vagy építettségének nyomait sem tartalmazza. A modernizmus jövőbe vetett hitének nyoma sem maradt. Az alternatív jövő elképzelése pedig talán leginkább H. G. Wells regényéhez, az *Időgéphez* vezet vissza, annak is a távoli jövőben játszódó jelenetéhez, amelyben az időutazó egy romos múzeumban bolyong. Mindent vastag porréteg borít, elfeledett bálványok körvonalai rajzolódnak ki, a sötétből a félelmetes morlockok hangja hallatszik...

Az elsüllyedt világok kultusza – amelyben mindig benne foglaltatnak a jelen világok félelmei – korábban legutóbb talán az első világháború előtti korszakban érte el hasonló csúcspontját, abban az időben, amikor az okkult és ezoterikus gondolatok lassan átvették az uralmat a képzelet felett, egy racionálisan többé már megragadhatatlannak tűnő világban. A *disztópia* vagy a *posztapokaliptikus* állapot kifejezése tulajdonképpen már akkor is divatos lehetett volna – az előbbi a hetvenes, az utóbbi a nyolcvanas években jelent meg először nyomta-

tásban magyarul –, s sűrűsödésük ugyanúgy jelezhetné volna a világ gyökeres átalakulásának eljövételét, mint manapság. A romkultusz, a halálvágy kifejeződése természetesen még mélyebb kulturális gyökerekkel rendelkezik, s ez a mai kiállítás valamennyi korba visszavezethet, ahol felbukkant a hit elvesztése, a kulturális irányvesztés, vagy ahol érzékelhetővé vált a korábbi mítoszok felbomlása. A kiállítás kísérszövegének kulcsszava az utókép, s való-

ban erről van szó: egy elképzelt múlt és egy bekövetkező jövő utóképéről. A 2020-as budafoki tárlat ebből kiindulva hatalmas energiákkal épített erős asszociációs vázat, amelyre felhelyezte a folyamatos jelenben megsemmisülő világ szomorú és minden ízében félelmetes lenyomatát – a jövő vagy a múlt számára.

Mine My Mind. AQB Bányarendszer, Budapest. 2020. október–december.

László Ferenc

Péter nyer / Fogynom kéne 5 kilót

Összezárva Hajdú Péterrel

134

Nem egészen új a műsor, de hát a jelenség sem az: Hajdú Péter a képernyőn szerepel. Ami valaha pusztán rendszerhibának tűnt, már rég a rendszer maga. Adva van egy műsorvezetőnek, „tévés személyiség”-nek eredendően és alkatilag nyilvánvalóan alkalmatlan férfinak, aki nem könnyed, nem szellemes, a hangja beszéd közben mindmáig el-elcsuklik, a hanghordozása modulációra jószerint teljességgel képtelen, s mindehhez még jóllakott napközis fizimiska és rosszul kiválasztott frizura is társul. Csupán az elszántsága van meg választott hivatásához (no, jó: ráadásképp talántán még a pénze és a protekciója is), s ilyesformán televíziós működése hozzávetőleg két évtizede igazolja az akarat valóságformáló erejét.

Hajdanán Medgyessy Péter vőese-lyese volt, majd utóbb mégis a jelen-

legi miniszterelnök levelét akasztotta fel berámázva a dolgozószobája falára, s ma – mit ad isten! – a Mészáros konglomerátum nőágához kötődik. A válásnál M. Beatrixnak ítelték Hajdút, szellemeskednénk, ha a műsorvezető-producer 2020-as esztendejét nem egy másfajta, épenséggel egy nagyobbacska költségvetési csalási és magánokirat-hamisítási ügyben meghozott ítélet tette volna kínosan emlékezetessé. Ám az, hogy ez így történt, mégsem árnyékolta be egészen Hajdú tavalyi évét vagy pláne pályafutását, hiszen ugyanekkor átvett egy vezérigazgatóságot is, elnyerve ezzel két tematikus csatorna, a Life és az Ozone TV irányításának jogát és lehetőségét.

A Life TV-nél hamar látványossá vált, hogy a döntéshozás jogköre Dömsödi Gábor egykori sameszéhez került. Az irányváltást és ízlésfor-

dulatot az újonnan érkezettek sora (Berki Krisztián, Demcsák Zsuzsa stb.) csakúgy téveszthetetlenül jelezte, mint Szulák Andrea érzékeny reflexú távozása. S ha már egyszer övé lett a labda, természetesen a csapatba is bekerült Hajdú, még hozzá egy egynapos összeköltözős műsorral, mint amelyet korábban Pimasz úr (lásd még: Papp Gergely) és Friderikusz Sándor is vezetett. S természetesen ez a program is szigorúan a bulvárcélebek regiszterét lövi be: Berkitől Curtisig, Alekosztól Lagzi Lajosig (lajcsizza más!) és Győzikétől Demcsák Zsuzsáig.

Karácsony második napjának estéjén épp a Demcsákkal közösködő adást ismételték, s ez a jó másfél óra, mondhatni, hígítatlan töménységben kínálta fel a nézőnek a Hajdú-jelenséget. (Tényleg inkább csak a jelenséget, semmint a személyiséget, hiszen a túlját-szott-túlhizlalt arrogancia állandó ismertetőjegyét leszámítva Hajdú már-már egy személyiségátültető műtét szerencsésen életben maradt donorjának tetszik.) Mert az ugyan másutt is bevett szokás, hogy az ilyen jellegű műsorok felerészt magáról a föltárlukozó beszélgetést levezenylő showmanról szólnak, de az már különleges (habár nem teljességgel egyedi) jellegzetességnek tekinthető, ha szinte egy egész adás a műsorvezető-és-producer-és-vezérigazgató narcizmusa előtt hódol.

Márpedig ebben az esetben épp ez történt: jószerint véget nem érően, teli szájjal és faltól falig, direktben és mandinerből egyaránt. Ilyesformán még az összezárkózás előtt meghallgathattuk, amint a Hajdú alkalmi stúdiószállására készülődő Demcsák

áperté kijelentette, miszerint „Pétiről egy dolog jut eszembe, hogy nagyon korrekt”. (Emlékeztetőül: ezzel a kérdéssel kapcsolatban létezik másféle, éppenséggel jogerőre emelkedett álláspont is.) Aztán a műsor érdemi része egy rapid sakkpartival indult, amelyet nemcsak hogy Hajdú nyert meg, de a műsor harmadik, láthatatlan részvevője, az „okosház” hangja elismerőleg be is jelentette: „Gratulálok, Péter, te nyertél.” Ezt a hangot egyébiránt Dórának hívják, mely elnevezés felettébb termékeny poénforrásnak bizonyul, gondoljunk csak a „mennyit mutat a Dóra?” kérdésre!

Persze azért Demcsáknak is kijutott némi a figyelemből, hiszen elhangzott, hogy „*mindketten* lakótelepen nőttünk fel” és *mindketten* jártak már jósnál is. (Hajdú amúgy kétszer is: egyszer minden bejött a jóslatból, másodszor egyáltalán semmi...) És olykor még az is előfordult, hogy egy-egy rövid szakaszban csak róla esett szó, s így megtudhattuk: a szépsége sokszor volt átok, végre „mer nő lenni”, s igen, nagyon sokan éltek vissza a bizalmával, még hozzá főleg azok, akiknek jólesett a tévés személyiség „ragyogásában fürdeni”.

Valamint szó esett magától értetődő módon Demcsák Zsuzsa első, egyetlen jó szót nem érdemlő, s még inkább a második, annál sikerültebb, kurrens házasságáról is. De azért korántsem annyi, mint arról a sok évvel ezelőtti, s ha minden igaz, egészében eseménytelen és kudarcos randevúról, amelynek másik résztvevője – micsoda meglepetés! – maga Hajdú Péter volt. Igaz, miért is a meglepetés, ha egyszer a talkshow házigazdája ezúttal is megemlíti, hogy „meg nem tudom

számolni, hány nővel voltam”? Ezek után már hogy is ne került volna össze egymással legalább egy röpke légyottkísérletre ez a két, látszólag valósággal egymásnak rendeltetett, ivarérett médiamunkás?

Amint a legelső utalás elhangzik ezzel a valamikori, halványult emlékü találkával kapcsolatban, a tapasztalt tévénező már jól tudja: megvan az aktuális adás vezérmotívuma és obligát szenzációja. És valóban, a műsor (vagy legalább: a műsoridő) előrehaladtával egyre több részlet sejlik fel a múlt fátyla alól, mind több autobiografikus mozzanattal és – jaj, de talányos – célzással. De nem, tévednénk, ha azt hinnénk, hogy a visszautasítás esztétikai alapú volt. Így bizonyítva nem Hajdú pocakosságát lehetett a probléma, elvégre Péter ma is csupán ötkilónyi súlyfelesleget hordoz (saját bemondása és némi képp önkényes kalkulációja szerint), s hogy karjai valóságos muszklik, azt ki is tapogattatja és persze el is ismerteti hölgyvendégével.

Nem, a sikeresetlen randevú magyarázata egy olyan ajánlat volt, amely egy csapásra elvette a fiatal Demcsák Zsuzsa kedvét az éjszaka és az élet császárától. A hajdani propozíció minden jel szerint igen-csak nyílt volt, mindazonáltal az adásban a vendég most mégis csak súgva juttatja a műsorvezető eszébe keresetlen szavait. „Ennél volt jobb dumám is” – hümmögi a saját öni-rónia-rekordját beállító Hajdú, ám a néző többszörösen is bizonytalan a kijelentés megalapozottságában. Hi-

szen egyrészt a döntéshez ismernie kellene az egykori mondatot, másrészt „jó dumát” az elmúlt évek-évtizedek során még nemigen hallott a nagy nőcsábásztól. „Szerintem abban az életszakaszodban voltál, hogy próbáltál nekem udvarolni, és volt egy mondatod, ami megmaradt bennem...” – kb. eddig jutunk el Demcsák révén, és innentől aztán csak törhetjük a fejünket, hogy vajha mi is lehetett egész pontosan az a javaslat vagy felkérés, amelyet húsz év múltán is csupán illedelmesen és őszintétlenül fülbe suttogni, aztán kimondás nélkül körülódítani lehet egy tévéműsorban.

Az *Összezárva Hajdú Péterrel* olyan műsor, ahogyan az természetesen el is hangzik, ahol „egy-két óra után lehull az álarc”. Ez így történt Demcsák Zsuzsa beköltözését követően is, elvégre a kendőzetlen őszinteség kétszemélyes orgiáján egyre csak sorjáztak elénk a tüntetőleg megvallott, gondosan beállított intimítások – és éppígy az akaratlanul kikandikáló vagy a birtokosuk által fel sem ismert személyiségproblémák. Éppen csak az alapkérdést hagyja feszélyezően nyitva a műsor ez idáig tárgyalt és – az egyetlen, Lakatos Márkot vendégelő kivételével – mindahány további adása: mi a helyzet, ha egyáltalán semmit sem találunk a lehulló álarcok alatt? Még egy körömfeketőnyi, egy hajdúpéternyi személyiséget sem.